

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_206270

UNIVERSAL
LIBRARY

OUP-43-30-1-71-5,000

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No **T425/V44A** Accession No **T4377**

Author

Title **సంక్షిప్త చరిత్ర**

This book should be returned on or before the date last marked below.

1955

ఆంధ్రాలంకార
వాఙ్మయ చరిత్రము

బులుసు వేంకటరమణయ్య
88, సింగరాచారి పేథ్
ట్రస్టి కేసు . మధరాసు-9.

ప్రీతిక

ఆంధ్రమునఁ గల లక్షణగ్రంథములలో ఛందోగ్రంథముల సంఖ్యయే ఎక్కువ. వ్యాకరణగ్రంథము లంతకంటెను తక్కువ, వ్యాకరణములకంటె అలంకారవిషయ ప్రతిపాదకములగు గ్రంథములు మఱియు తక్కువ. గ్రంథములు తక్కువగ నున్నను, వానిలోని విషయములను పరిశీలించుటకు విద్యద్వితంసులు పూనుకొని యుండలేదు. కావున, ఆ గ్రంథములలోని విషయమును పరిశీలించుటకును, అలంకారశాస్త్రమునకు సంబంధించిన కావ్యగుణాలంకార రసాదుల స్వరూపమును సంగ్రహముగ నిరూపించుటకును నాకు కుతూహలము కలిగినది.

దైవికముగా - ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషత్తువా రొసంగిన విద్యార్థివేతనము ప్రోత్సహింపఁగా, కాశీ విశ్వవిద్యాలయమున రెండేండ్లపాట అలంకార శాస్త్రమునఁ బరిశోధనచేయు నవకాశము నాకు లభించినది. విశ్వవిద్యాలయము మూయఁబడినపుడు-వేసవిలో విజయనగరమున నుండి ఆంధ్రాలంకార గ్రంథములను పరిశీలించు నవకాశమును లభించినది. స్వల్పకాలమున నొనర్చిన యా పరిశోధనల ఫలితమే యీ 'ఆంధ్రాలంకార వాఙ్మయచరిత్రము.'

ఏతద్రచన పూర్తియైన వెంటనే దీని ప్రకటనమునకై ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్తువారికి తెలియఁజేయఁగా, వారు-దీనిని ప్రకటించుకొను నధికారము నొసంగుచు నీ క్రిందిరీతి జాబును వ్రాసిరి—

MEMO
No. 63-C-32.

ANDHRA UNIVERSITY

WALTAIR

15-11-1932

Read : Letter dated 1-11-'32 From Mr. B. Venkataramanayya.

Mr. B Venkataramanayya is informed that he is at liberty to publish his manuscript re. "The history of Telugu Poetics".

(Sd.) R. S. RAO,
For Registrar.

ఈ రీతిని విశ్వకళాపరిషత్తువారనుమతి యొసంగినను, దీనిని ప్రకటించుట కింతవఱకు నవకాశము కలుగకపోయినది. 'పరిశోధన' పత్రికాసంపాదకులే ప్రోత్సహించి, దీనిని అమూల్యమగు తమ పత్రికలో తొలుత ప్రకటించి, పిదపఁ దమ 'పరిశోధన గ్రంథమాల'లో ప్రథమకుసుమముగా వెలువరించుట కంగీకరించి, దీని హక్కులను నాకే దయతో నొసంగిరి. వారికిని, దీనిని ప్రకటించుకొన నమమతించిన ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్తువారికిని అనేక ధన్యవాదములు.

ఆంధ్రాలంకారగ్రంథజిజ్ఞాసువుల కే మాత్రమేని ఇది యుపయోగించిననా పరిశ్రమ చరితార్థము కాఁగలదు.

22-11-55.

—బులుసు వేంకటరమణయ్య

విషయానుక్రమణిక

—: ౦ .—

ప్రథమ భాగము

విషయము.			పుట.
'అనుక్రమణిక	...	...	1
విన్నకోట-పెద్దయకవి	...	...	7
అనంతామాత్యుడు	...	..	14
భట్టమూర్తి	...	...	18
గుడిపాటి-కోదండకవి	...	...	26
అడిదము-సూరకవి	...	..	27
పెనుతుర్ల-వడ్డికవి	...	...	33
కటికినేని-రామయకవి	...	...	35
నవీనవాఙ్మయము	...	...	40

ద్వితీయ భాగము

కావ్యము	...	...	45
రసచర్చ	...	...	57
గుణములు	...	...	66
అలంకారములు	...	..	69
వృత్తులు	...	...	72
రీతులు	...	...	74
దోషములు	...	...	75
అనుబంధము 1	...	...	77
అనుబంధము 2	...	...	84

—————

ఆంధ్రాలంకార వాఙ్మయ చరిత్రము

ప్రథమ భాగము

అనుక్రమణిక

స్రరసముగఁ జతుర్వర్గములను సాధించి బాలురను కూడఁ బ్రజాన్వితల నొనరించు కావ్యము యొక్క తత్త్వము నెఱుకపఱచునది ఆలంకారశాస్త్రము. సాహిత్య శాస్త్రమున నది దీనికి నామాంతరము. సాహిత్య (కావ్య) వాఙ్మయము ననుకాసించుటచే ఈ పేరు కలిగినది. ఆలంకార శాస్త్రపరిచితి లేని కవి యెట్టి ప్రతిభాన్వితుఁడయినను, అతని కావ్యమున సరసత కొఱవడును. పారకుఁడెట్టి సహృదయవత్తుఁడు డయినను ఏతచ్చాస్త్రజ్ఞత లేనిచో అతనికిఁ గావ్యామృతరస మాస్వాదనమునకు రాజాలదు.

గ్రంథరచనమునుగూర్చిన నిశ్చయ మెట్లులున్నను, కావ్యవాఙ్మయముతోడనే ఆలంకార విషయ విమర్శన మారంభమైన దనవలెను. వేద శాస్త్రాది వాఙ్మయమున కంతకును హిత ప్రాప్తియు, సహిత నివృత్తియు ప్రయోజనములు. కావ్యమువలనఁగల్గు ప్రయోజనములు కూడనవియే. కాని కర్తవ్యతాబ్ధి కావ్యమువలన సరసముగఁగల్గును. కావ్యమునందు రసమే శ్రధానము. ఈవిశేషమునుగట్టియే కవులు కావ్యరచనకుఁ గడంగుదురు. సహృదయులు పరిపరిసరిగ్గులగుదురు. అట్టి రసముయొక్కయు, కావ్యముయొక్కయు తత్త్వమును తెలుపునచే ఆలంకారశాస్త్రమగుట, కావ్యముతోడనే యీ శాస్త్రపుటాలోచన లారంభింపఁబడిన వనవలెను.

కావ్యమునందలి ప్రధానాంగములలో ఆలంకారములును ముఖ్యములు. ఆలంకారములన్నింటియందును (ఇంచుమించుగ) అతిశయకథన ముండును. అది చమత్కారాధాయకము కూడను. 'నిండు వెన్నెల కాయుచున్న'దని చెప్పుటకు బదులు 'పిండియారఁబోసినట్లు వెన్నెలయున్న'దనియు, 'ఆమె మిక్కిలి

చక్కని' దనుటకు మాటు 'ఆమె రంభ' యనియుఁ జెప్పుట స్వాభావికము; చమత్కారాధాయకమును. ఇట్లే కొన్ని కొన్ని విషయములను మాటలతోఁజెప్పక, నూచనచేయుట రమణీయముగ నుండును. ఇట్టి చమత్కారములే కావ్య వాఙ్మయమునకుఁ గారణములు కావచ్చును. ఈ యంశము ఆలంకారశాస్త్రసంబద్ధములు. కావున ఆలంకార విషయకములగు నూహలు కావ్యవాఙ్మయముతోఁగాని, వాఙ్మయముతోఁగాని ప్రారంభమయి యుండవచ్చును.

భారతీయులకుఁ బ్రధానముగు సంస్కృత వాఙ్మయమున పురిణయుగమునకుఁ బూర్వమే పెక్కు శాస్త్రములు పరినిష్ఠిత స్వరూపములయి, ప్రఖ్యాతిని గడించినవి; సారస్వతమును పెంచికొని నలుగఁడల వ్యాపించినవి. కాని ఆలంకార శాస్త్రము మాత్రము కొన్ని శతాబ్దాలకాలము ఆజాతముగ నుండవలసి వచ్చినది. జ్ఞానమయిన పిదపఁ గూడ పలుమార్గములఁ బరుగిడునీ శాస్త్రమునకుఁ బదనొకండవ శతాబ్దివఱకును ఏదో యొకదారిని స్థైర్యమే లేకపోయినది. అట్లయినను, సంస్కృతాలంకారశాస్త్రమే వివిధాలంకార వాఙ్మయములకు అన్నింటికని ఆధారమయ్యెను.

లక్ష్యగ్రంథముల రీతిని లక్షణగ్రంథములకు తగిన ఉత్పత్తివికాసములు కలుగని యాంధ్ర వాఙ్మయమున తొలుత ఆలంకార వాఙ్మయము నామమాత్రా వశిష్టమైనది. క్రమక్రమముగఁ గ్రంథము లుత్పన్నములైనను తగినపుష్టి గలుగలేదు. వెలవడిన గ్రంథములందును భాషాంత రీకరణములే యొక్కవ. ఒక్క యలంకార వాఙ్మయమేకాదు. ఆంధ్రవాఙ్మయమునందలి వివిధ విషయములకుఁ జెందిన గ్రంథములు చాలవఱకు సంస్కృతానువాదములు. వాఙ్మయ

మున నాదిగ్రంథమును మహాభారత మనువాదము. మొదటి యాంధ్రలక్షణ గ్రంథమని చెప్పబడు నాంధ్రశబ్దచింతామణిగీర్వాణభాషా గ్రథితము; సంస్కృత వ్యాకరణానుసారి. సంస్కృతాంధ్ర భాషల పరస్పర బాంధవ్యమున వాదవివాదములు పెచ్చుపెరిగినను, సంస్కృతవాఙ్మయమే ఆంధ్రవాఙ్మయమునకు మూలమని, పుష్టిని కలిగించినదని అందఱు సంగీకరింపక తప్పదు.

సంస్కృతమునం దలంకార శాస్త్రసంబధమును నాలోచన మెపుడు ప్రారంభమయినదో, అలంకార గ్రంథరచనా ప్రారంభ కాలమేదియో నిశ్చయముగఁ జెప్పటకష్టము. కాని వైదిక వాఙ్మయమునఁగూడ కొన్ని అలంకార విషయములు కన్పించుచున్నవి. కావున సంస్కృతాలంకార వాఙ్మయ నుతిప్రాస మైనదని చెప్పవలెను. ఆంధ్రమున నిది అగ్రాచీనము.

అయా శాస్త్రముల లక్షణములను గొప్పటచే శాస్త్రగ్రంథములు లక్షణగ్రంథములగుచున్నవి. ఆంధ్రమున ఛందో, వ్యాకరణాలంకార శాస్త్రములగు మాత్రము లక్షణగ్రంథ వ్యవేశము ప్రసిద్ధము. సంస్కృతమున ప్రతి శాస్త్రమునకును నూత్రయ్యగమనందయ్యఁ బ్రత్యేక గ్రంథములకలవు. ఒక శాస్త్రగ్రంథముననే వ్యాకీర్ణముగ శాస్త్రాంతరములు ప్రతిపాదించబడుటలేదు. తెలుగున మాత్ర మొకకాదు. తొలుతనుండియు నంగు పురుషులు లక్షణములను సంకీర్ణము లగుచునే వచ్చుచున్నవి.

ప్రథమాంధ్రలక్షణ గ్రంథమని యామకొనుఁచున్న నాంధ్రశబ్దచింతామణియందు వ్యాకరణమతోఁబాటు కొలదిగ ఛందోలంకార

విషయములు నీయఁబడినవి. ఛందోగ్రంథములగు కవిజనాశ్రయ చ్ఛందోదర్శనములం దలంకార సంబధమును దోషప్రకరణము కలదు. ప్రథమాంకార గ్రంథమును చూడఁమాణియందు ఛందో వ్యాకరణములును వివరింపఁబడినవి. అప్పకవీయ కవించింతామణ్యాదులు సర్వలక్షణ ప్రతిపాదకములు.

ఆంధ్రశబ్దచింతామణికి వ్యాఖ్యన వ్రాయ సమకట్టిన అప్పకవి తనకుఁ బూర్వముననుండిన లక్షణగ్రంథములను పేర్కొనుచు వ్యాకరణములనే కాక ఛందోలంకార గ్రంథములనుగూడ ఏకరువు పెట్టినాఁడు. ¹ ఈ మిశ్రణమును దోషముగా తెల్కింప వీలులేదు; ప్రథమాంధ్ర వ్యాకరణ లక్షణగ్రంథమని చెప్పబడు ఆంధ్రశబ్దచింతామణియందలి తొలిగెండు కారికలును కావ్యవిషయ ప్రతిపాదకములు. ² కావ్యచర్య అలంకారశాస్త్ర సంబధము; వ్యాకరణ సంబధముకాదు. అంటే ప్రథమోచ్ఛ్వాసము, ద్వితీ 'ఇంద్రాద్వ్య అపి చ గణాః, వక్ గాద్యమనఁ రాక్షరం ప్రాచ్యః' అను నూత్ర ముల ఛందోత్పణమునకు చేరినవి. మొదటి ఛందోలక్షణ గ్రంథమును కవిజనాశ్రయమున సంస్కృతమున అలంకార శాస్త్రసంబధము లగు కావ్య ప్రయోజములు, కావ్య శేషములు మొదలగునవి, వీరియొకరియొకరిని నెప్పటినుండియు నెప్పటిబడినవి. మొదటి అలంకారగ్రంథమును కావ్యాలంకార చూడామణి యందు వివరి మాడుల్లాగములందు ఛందో వ్యాకరణ దోషములును వివరింపబడినవి.

పరగా ముక్త్యధములగు లక్షణములును కావ్యమునకు సంబంధించినవే; కావున నవి పరస్పర సాక్షాత్తులు నగుచున్నవి.

1. కవిగజాంకుశంబును, కవిసర్వగారుడంబును, గవిజనాశ్రయంబును, గవిలోక సంజీవని యును, గవికంఠాభరణంబును, గావ్యాలంకార చూడామణియును, గావ్యచింతామణియు, నధర్మ రక్షాచ్చందంబును, గోకర్ణ చ్ఛందంబును, శ్రీధరచ్చందంబును, ననంతామాత్యచ్చందంబును, ఛందోదర్శనంబును, నలంకార సంగ్రహంబును నలంకార రత్నాకరంబును..... లలోపలక్షణగలవు.

(అప్పకవీయ పీఠిక పుట. 14.)

2. విశ్వక్సేయః కావ్యం తదదోశ పరికృతౌ చ వాగ్ధౌ,
సావాగ్యారసవృత్తిః సాధ్యో హి రసో యథాతథం కవిభిః.
స్వస్థానవేష భాషాభిమతాః సంతో రసప్రబుభధియః,
లోకేభహుమన్యస్తే వైకృతకావ్యాని చాన్యదపహాయ.

ఇట్టివిషయ సాంకర్ష్య మాంధ్రముననేకాక సంస్కృతమందును కలదు. అలంకారి శాస్త్రమున కంగమగు నాట్యముననుశాసించుభరతముని తన నాట్యశాస్త్రమున ఛందోవిషయములను విపులముగ చర్చించినాడు; ¹ భామహుడు తన కావ్యాలంకారము నందును, వామనుడు తన కావ్యాలంకార నూత్రవృత్తిమంగును 'శబ్దకుగ్ధి' యను పేర వ్యాకరణాంశములను వివరించెయ్యనూరు. క్రమక్రమముగ సంస్కృతాలంకారికులు, వారి ననుసరించి తెలుగువారును అట్టి సాంకర్ష్యములను విడిచి స్వతంత్ర (ప్రత్యేక) లక్షణములను వ్రాయ మొదలిడిరి. సాంకర్ష్యము కల గ్రంథములును, సంకీర్ణములగు విషయములును సంస్కృతమునందే దత్తవృత్తులు గను, ఆంధ్రమునందే దత్తవృత్తులుగను ఉన్నవని మాత్రము చెప్పవచ్చును.

ఆంధ్రమున లక్షణగ్రంథములు చాలతక్కువ. ఒక్కొక్క లక్షణమునందే ప్రత్యేకముగ గృహింపఁజేసి ప్రతిగ్రంథించుట గుర్రుటము. అన్ని లక్షణములను ఒక గ్రంథమునఁజేసి గూఢములు మగు తమ పాండిత్యమును వెల్లడించి, తెలుగు లాఠిఁజేయుట పేరు పెంపు గడంపదలని యుండును. ఒక్కొక్క శాస్త్రమునందు పరిపూర్ణమగు పాండిత్యమును గడింపవలసి వారు సంస్కృతమునే ఆధ్యసించెడివారు. మఱియు శాస్త్రగ్రంథములు అన్నియును సమగ్రముగ సంస్కృతమునందే కలవు. ఆంధ్రమున ఏమాత్రపు లక్షణజ్ఞానము కలుగవలెనన్నను సంస్కృతలక్షణపరిజ్ఞాన మావశ్యకము. అని లేని నాఁడిదియును బోధపడదు. ఇట్లాంధ్రలక్షణము సంస్కృత సాపేక్షమగుటచే మనవారు సంస్కృతమునంగువలె తెలుగునను మరల ఎక్కువగ లక్షణగ్రంథములను-విశేష చర్చా విశిష్టములను రచింపకపోయిరి. వారు ఇలిహాస పురాణ కావ్యములను తెలిగించుటకే సంకల్పించిరి. తెలుగు వాఙ్మయమును గరికింపినచో మనవారికి సంస్కృతమునంగును విశేష మగు పాండిత్యముం దెడిదని నిశ్చయింపవచ్చును. జనసామాన్యమునకు అందుబాటులోనుండు విషయములను తేల్చి గ్రంథములను రచించుటయే వారి యుద్దేశ్యము. విపులములు, ప్రత్యేకములు

నగు లక్షణములు సామాన్యజనుల కిందరానివి. వానివలన వారికిఁగలుగు ప్రయోజనము నల్పము. కావున నే ఆంధ్రలాక్షణికులు పురాణ కావ్యాది వాఙ్మయమును భాషాంతరికరించుటకును, చేసిన భాషాంతరికరణముల నవగాహనము చేసికొనుట కును ఉపయోగించు ప్రధానలక్షణములను వారు సంగ్రహ గ్రంథరూపమున వెలుయించుచుండిరి. కావుననే తెలుగు లక్షణగ్రంథములందు సంస్కృతలక్షణగ్రంథసామాన్యములగు విషయ కార్యము, శాస్త్రాంతర సంబంధములగు చర్చలును కానరావు.

ఆంధ్రమున గల కొలది లక్షణగ్రంథములలోను అలంకారగ్రంథము లత్యల్పసంఖ్యాకములు; ఈ యంశము అప్పకవి పేర్కొనిన లక్షణగ్రంథముల పట్టికవల్ల నే స్పష్టమగుచున్నది. మన వ్రాసినవారికొక గ్రంథములందీ క్రింది విషయమును సాధారణముగ కన్పించుచున్నవి.

1. ఏ గ్రంథము ఒక గ్రామముండి వేరొక భాషలోనికి అనువదించబడినచో - ఆ యను వాదమువలన ఆ భాషకు కొంత మేలుకలుగవలసియున్నది. అని యట్లుకాక కేవలము అనవాద మునచో మాత్రము ప్రయోజనముల్పము. తెలుగువారు సంస్కృతాలంకార గ్రంథములను తెలిగించినపుడు తెలుగునకు సంబంధించిన కావ్య గీతములు, దోషములు మొదలగువాని నా రివి నే ఆంధ్రకరింపసాగిరి. కావ్యాలంకార మాడముడి మొదలగు గ్రంథములందీ విషయములున్నవి. ఆ గ్రంథములు యథామూలానువాదము లయిననుకావు. ఇచ్చికు వచ్చినట్లు వానియందు సంస్కృత లక్షణము లనుకరింపబడినవి. కొన్నియెడల మూలము విడువఁబడినపుడు భాషానుకూలములగు విషయములఁ జేర్చుట మేలు.

2. ఆంధ్రాలంకారికులు చాలమంది విషయమును సంస్కృతమునందే గ్రహించినను, మూల గ్రంథ నామమునుగాని గ్రంథరూప నామమునుగాని - స్మరింపలేదు. తెలుగునుండి విషయమును గ్రహించినను అర్థానువాదము వ్రాసినవిగాని, అతిని గ్రంథమునుగాని స్మరింపమానము. అప్పకవి కావ్యలక్షణమును వివరించుపట్టున

చూడమణియందలి విషయమునే ఆమూలా గ్రమగ గ్రహించినను పెద్దయను స్మరింపలేదు.¹

3. ఆంధ్రాలంకారికులు సంస్కృతమునుండి విషయమును గ్రహించునపుడు ఒక్కే గ్రంథములేదా-దానితో విరోధించని గ్రంథములను ఏర్పూరితక-విభిన్న కాలికములు, పరస్పరము పొందికలేని యనేక గ్రంథములలోని విషయములనే ఏరుకొనెడివారు. అట్లొనర్చునపుడు పరస్పర విషయవిరోధము కలుగుట సాధారణము. కానియునుబట్టి ఆభిరుచులను, ఆశయములను మాటుచుండును. కాన రసైక జీవనమగు సాహిత్యశాస్త్రము యొక్కయు, లెక్కతాముల యొక్కయు సంగతి చెప్పబనిలేదు. ప్రాచీనుల పద్ధతులువేఱు. వారి మతమున రసము ఆలంకారములలోగాని, గుణములలోగాని అంతర్భవింపదు; వారి మతమున అది కావ్యాత్మకాగు. అర్వాచీనరు రసమును ఇంకొక కావ్యాంగమునందు అంతర్భవింపజేయక దాని ప్రత్యేకతను నిల్పిరి. తెలుగు లాక్షణికు లారంభ పద్ధతులనుకూడ అనుసరించి-ఒకే పుస్తకమున-ఒకచో కావ్యమున రసము ప్రధానమని, వేటొకచో రసమలంకారమని-ఒకచో రీతి కావ్యాత్మయని-వేటొకచో రసము ముఖ్యమని వ్రాయుట అనుచితము.

4. విషయవివరణముపట్ల ఆ క్కలులేని సంస్కృతలక్షణములను వివరించినట్లే ఆంధ్రులు ప్రధానములగు తెలుగున కావ్యశక్తిములగు లక్షణములను వివరించుట మానిరి.

5. మూలమున కరణములగు విషయములున్నచో తెలుగువారు విడిచిరి; కొన్ని యెడల గల అనువాదములనుబట్టి అనువాదకుని!మూలాభిప్రాయమును తెలుపుటయందు ఆసక్తిలేనట్లు తెలియుచున్నది.

6. ఆంధ్రాలంకారగ్రంథములు రచనయందు సంస్కృతమున కత్యంత విలక్షణములు. సంస్కృతమున లక్షణోదాహరణములు పద్యరూపముననున్నను వివృతి-అందఱికిని దెలియునట్లు రచనమునందుండుటయే సామాన్యము. ప్రాచీన

గ్రంథములగు కావ్యాలంకారము, కావ్యదర్శము మొదలగు కొన్నింటియందు మాత్రము వివృతియు పద్యములందేకలదు. కాని ఆ పద్ధతి అరుదు. తెలుగు లక్షణగ్రంథములు పద్యరూపములు. వివృతియు పద్యరూపమే. కొలది లాక్షణికులు తప్ప తక్కిన సంస్కృతలాక్షణికులెల్లరును తమ లక్షణములకు ప్రమాణములగు సుదాహరణములను వైవారి గ్రంథములనుండియే యేర్చి కూర్చెడివారు. కాని ఆంధ్రాలంకారికులందఱును స్వయంకృతోదాహరణపద్యములనే యిచ్చుచున్నారు.

సంస్కృత లక్షణగ్రంథములలో నీయబడు సుదాహరణములు సరియగు పద్ధతిలోనుండును. ఆంధ్రాలంకారికులుకూర్చిన స్వోదాహరణములు సముతము కొన్ని లక్షణముల కనుకూలములుగా లేకున్నవి. దానికిగల కారణముగనున్నాము. ఆంధ్రాలంకారికులు సామాన్యముగ అర్వాచీన గీర్వాణాలంకారికుల ననుసరించి, వారి గ్రంథములకు భాషాంతరీకృతులతో, విషయసంగ్రహమునో చేయుచుండెడివారు. అప్పకవి తొమ్మిది సంస్కృతాలంకార గ్రంథములను మాత్రము పేర్కొనెను. అందులో ప్రతాపరుద్రీయము కంటే ప్రాచీనములగు గ్రంథములేవు. ప్రతాపరుద్రీయదులు సవినగ్రంథములు.

కావ్యాలంకార చూడమణి, కవిజనాశ్రయము అనంతునిభంపము మొదలగువానియందు ప్రాచీన గ్రంథములందలి విషయములున్నను అవి అత్యల్పములు. వానియందలి విషయముకూడ స్వల్పము.

ఆంధ్రమున స్వతంత్రములగు నలంకారగ్రంథములేవు. కాని ఇప్పు డిప్పుడు కొందఱు పాశ్చాత్యభాషా విద్వాంసులు, భాషాంతరముల బరిశ్రమ చేసినవారును తక్కిన భాషల లక్షణములు తెలుగునకు సమన్వయించుచు కొన్ని విమర్శగ్రంథములను వ్రాయుచున్నారు. వాఙ్మయము వేఱయినను ప్రయోజనమన్ని వాఙ్మయముల కొక్కటే; భాషలు వేఱయినను భావములన్ని భాషలయందును సమానములే. కాన భాషాంతరగ్రంథములగు సాహిత్య లక్షణములు ఆంధ్ర

1. అప్పకవీయము-ప్రథమాశ్వాసము. 'తదదోషే...' మాత్రవివృతి.

పెద్దయ-దండార్దులు.

2. అవి యెయ్యెవియనినఁ బ్రతాపరుద్రీయంబును, గువలయానందంబును, జంధ్రాలోకంబును, రసమంజరియును.

(అప్పకవీయము, పు. 14.)

మునకును అనుగుణములగును. అవి యనుసరణము లయినను, అనువాదములయినను తెలుగునకు కొంతలేదు.

ఆంధ్రవాఙ్మయము-సాహిత్యశాస్త్రము

ఆంధ్రభాష ద్రావిడభాషలలో జేరినను దానికి అన్నివిషయములందును సంస్కృతానుసారిత్యము తప్పలేదు; ఒక్క తెలుఁగేకాదు. ద్రావిడ భాషలన్నియును సంస్కృతానుసారులని అందఱు నంగీకరించుచున్నారు. లక్షణకర్తలన్ని ద్రావిడ భాషలయంగును 'సంస్కృత సమ'భేదము నొప్పికొనియున్నారు.

ఎంత పారతంత్ర్యమున్నను, ఏ భాష కయినను కొన్ని స్వతంత్రలక్షణము లుండుట సహజము. అట్టి లక్షణములు తెలుఁగునకు గలవు. లక్షణగ్రంథములనుబట్టి చూచినచో ఛందో వ్యాకరణ విషయములందమాత్ర మాండ్రమునకు ప్రత్యేకత స్పష్టముగ గన్పడుచున్నది. ఆలంకారి శాస్త్రవిషయమున-తెలుగు సంపూర్ణముగ సంస్కృతానుసారయైన చెప్పవలసి వచ్చుచున్నది.

వాఙ్మయ చరిత్రకారుల నిర్ధారణము లెఱుంగున్నను, నన్నయ భారతభాగమునుబట్టి భాషావాఙ్మయము లానాటికి సుప్రతిష్ఠితములయి, కొవలసిన పరికిరములను సంపాదించుకొని, నాగరక భాషావాఙ్మయముల పద్ధత కెక్కినవని చెప్పవలెను.

అప్పటికే సంస్కృతసాహిత్య శాస్త్రమున పరస్పర విభిన్నమార్గ ప్రతిపాదకములగు ప్రాచీన గ్రంథములును, ఒకదానిపయి మఱొకటి యొనర్చు ఖండనములును వ్యాపించినవి. నన్నయనాటికి సర్వామోదకరమగు నూతన మార్గమును ప్రదర్శించి, ఆలంకారిభాష్యమును పేరుగడించిన కావ్యప్రకాశము వెలువడినది. అది తన సమ్మోహశక్తిచే ఆంధ్రమునుకూడ వశపఱచుకొనినది. అదివఱకే కొన్ని శాసనములు

అనుప్రాసాది శబ్దాలంకారములతోడను, ఉపమా యాపకాతిశయోక్త్యాద్యర్థాలంకారములతోడను కూడి, నన్నయకు కొంత మార్గమును చూపినవి. ఆ మార్గము, సంస్కృతాలంకార గ్రంథ మార్గముచేరి భారతాంధ్రకరణమున నన్నయకు చేదోడు, వాదోడు అయినవి. సాహిత్య శాస్త్రత్వమును సమగ్రముగ గ్రహించుటచేతనే కాబోలు అతఁడు మూల గ్రంథము సుహృత్సమృతమగు నిలిహాసమయినను అనువాదమును రసవత్కావ్యముగ రచింపఁగఁడని నాఁడు. ¹ ఇలిహాసఫక్కిని యథా మూలానువాద మొనరింపక అగ్రాహ్యములను విడిచి, గ్రాహ్యములను గ్రహించి, మూలమునకు మెఱుగు పెట్టి కావ్యమార్గము నవలంబించినాడు. శ్రీ రాజరాజశంకరాదులు నన్నయను భారతార్థమును తెనుఁగున వెలయింపఁ గోరెనుగాని యథామూలానువాదమున కిట్టింపలేదు. నన్నయ తిక్కనాదులకు మార్గదర్శకుఁ డయినాఁడు.

తెలుఁగున మొదట వెలువడినదే కావ్యము. ఆంధ్రమున ప్రభువమ్మిత సుహృత్సమృత వాఙ్మయముల కివకాశము లేనేలేదు. లక్షణగ్రంథములు వ్యాకరణాదులెంగు కేవలము (సంస్కృతమునవలె నన్నిసాధాణములుకాక) కావ్య వాఙ్మయ సంబద్ధములు. 'సృసింహపురాణము' మొదలగువానిలోని నామైక దేశముగు 'పురాణ' పదము మూలగ్రంథమునును బట్టి వచ్చినదే కాని యథార్థముకాదు.

సంస్కృతాలంకారికులు వైదిక, సంస్కృత వాఙ్మయములందలి ఆలంకారివిషయములనుకనుగొనుటకు చాల పరిశోధనలు చేయవలసినవనిది. తెలుఁగున నట్టి కష్టమున కవశ్యకతయేలేదు. ఒక్క నన్నయ భారతభాగమునందే మెక్కు ఆలంకారిములను సమన్వయింపవచ్చును. అందు ప్రాచీనాలంకారిక లక్షణములేకాక నవీనాలం

1. క. జనమత కృష్ణద్వైపా

యనముని వృషభాభిహిత మహాభారత బం

ధనిహాపితాం మేర్పడఁ

దెనుఁగున రచియింపు మధికధీయుక్తిమెయిన్.

.....

వ. అయినను దేవా సీ యనుమతంబున విద్యజ్ఞనంబుల యనుగ్రహంబునం జేసి నా నేర్పు విధంబున నిక్కావ్యంబు రచియించెదనని...

[అ.1-16.]

[భార-అది.1-20]

కారికల అలంకార లక్షణములును సమన్వయించును. కొన్ని వర్ణనములపట్టున ప్రాచీన లక్షణములకంటె నవీనలక్షణములే లెస్సగ సమన్వయించుచున్నవి. [ఉ. అప్రస్తుతప్రశంస. మొ.] ప్రాచీనులు ప్రత్యేకముగ నంగీకరింపనివి నవీను లంగీకరించినవియు నగు అసమము, ¹ ప్రాథోక్తి మొదలగు నలంకారము లిందు కనబడుచున్నవి. అసమాలంకారము నన్నయకు పూర్వమున వెలసిన శాసనములందును తేలుచుగ కన్పించుచున్నది.

దాక్షిణాత్యులు సామాన్యముగ దాక్షిణాత్యాలంకారికుడగు దండ్యాచార్యుని ప్రమాణీకరించెదరు; అటువమున 'కావ్యాదర్శ' భాషాంతరికృతి 'దండియలంకార' మను పేర ప్రాచీన కాలమునందే వెలువడినది. ప్రాచీనాంధ్రకవులు ప్రథమాలంకారికుడు చాలవఱకును దండిమతమునే అనుసరించెను. విన్నకోట పెద్దనకంటె ప్రాచీనుడగు కవిరాజశిఖామణి నన్నెచోడదేవుడు తన కుమారసంభవమున ఆలంకారవిషయమును చెప్పుచు కావ్యమున 18 వర్ణనములు, 10 గుణములు, 36 అలంకారములు, 9 రసములు మొదలగునవి యొందుననివివరించెను.² ఒక్కరగు విషయమును విడిచిన పయి విషయ వివేచనము దండికావ్యాదర్శమునకే ఎంతయు సరిపడియున్నది. దండి శాంతమును విడిచి రసముల నెనిమిదింటి నే గ్రహించెను. నన్నెచోడుడు శాంతమునుకూడ ఒప్పుకొనెను. మఱియు

నతని కుమారసంభవమునకు మూలప్రాయమగు కుమారసంభవైకదేశమును, దాని నుదాహరణముగ గ్రహించిన కావ్యాలంకారసంగ్రహాఖ్యాలంకార లక్షణమును (లక్ష్య, లక్షణములు రెండును ఉద్భటకృతములు.) రసములు తొమ్మిదేయని చెప్పుచున్నవి. కావున నేనన్నెచోడుడు రసవిషయమున దండిమార్గమును విడిచెను.

కుమారసంభవమున దండిననుసరించి 86 అలంకారము లని చెప్పినంత మాత్రమున కవిరాజశిఖామణికాలమునకన్నియే అలంకారములుండవలెననిగాని, ఎక్కువ ఉండరాదని చెప్పవలెను. దండిమార్గానుయాయు అనుటచే అతిఁ డట్లు వ్రాసెననియు, నన్నయకాలమునాటికే దండ్యాచార్యుడు చెప్పని శ్రోత్యలంకారములు కొన్ని తెలుగున చేరినవనియు చెప్పవలెను. ఇంతయేలక కవిరాజ శిఖామణి యెఱిగియున్న కావ్యాలంకారి సంగ్రహమునందే నలువదియొక్క అలంకారము లంగీకరింపబడియున్నవి.

ఆంధ్రమున లేవన్నను సంస్కృతమున నన్నయనాటికే అలంకార లక్షణము (శాస్త్రము) గాగుగ వ్యాప్తి చెందినది; నన్నయ తన కావ్యరచనమున దానిని తగినరీతి నుపయోగించుకొనినాడు. ప్రథమాంధ్ర గ్రంథమగు నతని భారతభాగముననే అలంకారలక్షణములు సుస్పష్టములగుచున్నవి. కావున అర్వాచీనుల గ్రంథములందలి వానిసీలిని వేఱుగ వివరింప బనిలేదు.

1. సామ్యమును నిషేధించుట అసమమునలంకారము. ఉదా:- ఓ రాజా! నీకు సాటియగు బాఁ డిదివఱకు లేడు; ఇప్పుడులేడు. ఇకపయినిఉండఁ బోఁడు.

2. క. వనజలశీరవిశళి, తపనోదయమంత్రకరిరత్నీతి వరణాం

బునిధిమధుబుతు పురోద్వా, హనగవిరహదూర్త్యవర్ణాస్తాదృశముకా.

వ. పరిపూర్ణంబైన దశప్రాణంబుల సప్రాణంబై, నవరస భావభరితంబై, షట్త్రింశదలంకారాలంకృతంబై, రమణీయంబైన.....

(1. 44, 45)

పాల్కురికి సోమన బసవపురాణము, పండితారాధ్య చరిత్ర.

విన్నకోట పెద్దయకవి

6

త్రైలుంగున వెలసిన మొదటి యలంకార గ్రంథము కావ్యాలంకార చూడామణి. అలంకార శాస్త్రవిషయములలో బాటు ఛందో వ్యాకరణాంశములు కూడ ఇందు వివరింపఁ బడినను, అవి రెండును గలిపి మూఁడావ్యాసములలో సంగ్రహముగ నే చర్చింపఁ బడినవి. ఇందలి ¹ ఆవ్యాసాంత గద్యములుకూడ ఇది అలంకార శాస్త్రమునియే స్పర్శించుచున్నవి. కావ్యాలంకార చూడామణిని రచించిన వాఁడు విన్నకోట పెద్దయకవి, నియోగి బ్రాహ్మణుఁడు; కాళిక గ్రామిఁడు; గోవిందామాత్యుని పుత్రుఁడు. ఇతఁడు తన గ్రంథమును రాజమహేంద్రవర నగరాధీశ్వరుఁడును, జనుక్యవంశ సంభవుఁడు నైన విశ్వేశ్వరరాజున కంకితమిచ్చెను. ఈ విశ్వేశ్వరరాజుం గూర్చియు, పెద్దయకవిగూర్చియు శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు కవుల చరిత్రయందు క్రింది విషయము వ్రాసియున్నారు.

“విశ్వేశ్వరమహారాజు విశాఖపట్టణమండలము నందలి సర్వసిద్ధి కీశాస్థముగా మూడు శ్రావముల దూరమున్న ‘పంచధార’లవద్ద శ్రీ ధర్మలింగేశ్వరస్వామి కొక మండపమును కట్టించినట్లుచటి కిలాశాసనమువలనఁ గలియవచ్చుచున్నది. శాసనమున మండపమును గట్టించిన సంవత్సరము నూచింపఁబడలేదు; కాని, విశ్వేశ్వరుని వంశవృక్షము మాత్రము క్రిందివిధమునఁ గనుబడినది— 1. భీమేశ్వరుఁడు; అతని కుమారుఁడు 2. విమలాదిత్యుఁడు; 3. తత్పుత్రుఁడు రాజనరేంద్రుఁడు; 4. అతని కొడుకు కులూత్తుంగ చోళ దేవుఁడు; 5. తత్పుత్రుఁడు విమలాదిత్యుఁడు;

6. అతని తనయుఁడు మల్లప్పదేవుఁడు; 7. అతని నందనుఁడు ఉషేంద్రభూపాలుఁడు; 8. తత్తనయుఁడు కొప్పభూపాలుఁడు; 9. అతనికొడుకు మనుమోషేంద్రుఁడు; 10. అతని తనయుఁడు విశ్వేశ్వరరాజు - దీనింబట్టిచూడ, విశ్వేశ్వరరాజు రాజనరేంద్రున కేడవ మనుమఁడైనట్లు తెలియుచున్నది. పెద్దయకవి కావ్యాలంకార చూడామణియందు మీఁది కృతిభర్తృవంశమును పూర్తిగా నీయలేదు; కాని, యిచ్చినంతవఱకును మీఁది వంశవృక్షమును సరిపడియేయున్నది.² రాజనరేంద్రుఁడు క్రీ. శ. 1064 వ సం. వఱకును రాజ్య మేర్పట్టు నిశ్చయింపఁబడినది; తక్కిన విశ్వేశ్వరుని పూర్వపూర్వులు నొక్కొక్కఁడు నలుబది సంవత్సరములు ౧ జ్య మొనరించినని యనుకొన్నను, విశ్వేశ్వరరాజుకాలము $[10 \times 6 = 240 + 1064 = 1304]$ క్రీ. శ. 1304 వ సం. కంటె నవినమగునదికాదు.”

పయి కాలనిరూపణము యుక్తిదూరమని శ్రీ మల్లుప్పలి సోమశేఖరశర్మగారు విభవ సం॥ భాద్రపదమాస ‘భారతి’యందు వివరించి పెద్దయకవి కాలమును, శ్రీ విశ్వేశ్వరభూపతి కాలమును క్రింది రీతిని నిర్ణయించి యున్నారు.

“శాసనముచూపు విమ - దిత్తుని కొడుకు రాజనరేంద్రుఁడు, అతనికొడుకు కులూత్తుంగ చోడకేశరి, అతని వంశమున విమలాదిత్యుని కొడుకు మల్లప్పదేవుఁడు, అతని పుత్రుఁడు ఉషేంద్రుఁడు, ఉషేంద్రుని కొడుకు మల్లప్పదేవుఁడు (2), అతనికుమారుఁడు ఉషేంద్రుఁడు (2), అతని కుమారుఁడు కొప్పభూపతి, కొప్పభూపతిపుత్రుఁడు ఉషేంద్రుఁడు (3), అతని

1. ‘...శ్రీ మదుమారము చరితారవిందవందన, గోవిందామాత్యసందన, వివిధబుధవిధేయ, విన్నకోట—పెద్దయనామధేయ విరచితంబైన కావ్యాలంకార చూడామణియను నలంకార శాస్త్రంబునందు’.

2. సీ. శ్రీకంఠమాధాగ్ర శృంగారకరణ మేరాజున కన్నయారంభ గురుఁడు, చాళుక్యవంశ భూషణుఁడు శ్రీ విష్ణువర్ధనుఁ డే మహీశు తాతలకుఁదాత, భృతకుమారారామ భీముండు చాళుక్యభీముఁ డే నృపకులాధిక్తి విధుండు, రాజమహేంద్ర వరస్థాత రాజనరేంద్రుఁ డెక్కువ తాత యేవిభవకు, సంధ్రదళదానవోషేంద్రుఁడగు నుషేంద్రధరణి వల్లభుఁ డే రాజు తండ్రిభాత, ఘనుఁ డుషేంద్రాఖ్యుఁ డెవ్వని కన్నతండ్రి యతఁడు విశ్వేశ్వరుఁడు లక్ష్మణుంబు ముతుఁడు. [పూదా. 1.4]

పుత్రుఁడుమనుమోపేంద్రుఁడు, మనుమోపేంద్రుని కొడుకు విశ్వేశ్వరభూపతి, అని తెలుచున్నది.

శాసనమున విశ్వేశ్వరభూపతి మండపమును కట్టించినసంవత్సరముకూడ నిట్లు తెలుపఁబడినది.

‘శాకాబ్దేన బాహురామశశిసం

ఖ్యాతే శుచాభానితే

సప్తమ్యా మినవారభాజి మసీతః

సంసాపితో మండపః ।

కల్యాణోత్సవ సిద్ధయే సవిభవః

శ్రీ పంచధారాపురీ

ధర్మేశ్వర్య చక్రకృత విశ్వధరణీ

ధర్మా విచిత్రాస్పదమ్.’

ఇందువలన విశ్వేశ్వరభూపతి మండపమును

కట్టించినది నవ-బాహు-రామ-శశిసంఖ్య అనగా

1829, శకసం, అని తెలుచున్నది. కావున

విశ్వేశ్వరభూపతి శ. సం. 1829 అనగా

క్రీ. శ. 1407 ప్రాంతమువాఁడు. క్రీ. శ.

1804 వందసంవత్సరముల తరువాతివాఁడు. ఈ

శాసనముననే విశ్వేశ్వరభూపతి సర్వసిద్ధివద్ద

చిత్రభాను సంవత్సరమునకు సరియయిన

శకవర్షము 1424 ప్రాంతమున శత్రువుల

నోడించెనని క్రింది స్లోకమున క్షేపింపఁ బడినది.

‘గతి గాహుశక్తి భూమితి

మవిగఁయత్సర్వ సిద్ధిపదభగ్నం,

సతి చిత్రభానుసాక్షిణీ

ధరణీవరాహదధావ దాంద్రబలమ్.’

గతి-బాహు-శక్తి త్తమలకు సరియైన శక

వర్షము 1824. ఈ స్లోకమునకు సరియైన

తెలుగుసేతయే పెద్దన కావ్యాలంకార

చూడామణి ఏడవ యుల్లాసమున.

‘ఆ. చతురుపాయబాహు-శక్తిక్షమావతి

బాఱివిడిచి చిత్రభాను సాక్షిఁ

బాఱెసర్వసిద్ధి పదమేది ధరణీవ

రాహమునకుకోడి రాచకరుపు.’

అని యుండుటచేత శాసనరచయితకూడఁ

బెద్దనయేయి యుండును. కావ్యా

లంకార చూడామణి నాఁడని శా. సం. 1824న

చిత్రభాను సంవత్సరమునకుఁ దరువాత రచి

యించి యుండును.” ఇందు శ్రీ శర్మగారి

కాలనిర్ణయమే యుచితమని చెప్పవలెను.

పెద్దయకవి రచనము ఒక్క చూడామణియే లభించినది. ఇతఁడు తన గ్రంథాంతరములను తన లక్షణగ్రంథమునందు పేర్కొనలేదు.

‘ప్రద్యున్నచరిత’ మితని కృత్యంతరముగా

శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు వ్రాసి

యున్నారు. (చూ. ప్రబంధ మణిభూషణపుఁ

బీరిక; కుమారసంభవము అధ్యక్షాచికలు.)

కాని ‘ప్రద్యున్న విజయము’ను రచించిన

యాతని యింటిపేరు పొన్నాడవారు; విన్న

కొట వారుకాదు. (చూ. ప్రబంధ రత్నావళి

పీరిక శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిలుగారు.)

కావ్యాలంకారచూడామణి యేసంస్కృతా

లంకార గ్రంథమునకును సరియగు ననువాదము

కాదు. ఓరుగల్లులేక వరంగల్లు [ఏకశిలా] నగర

మును రాజధాని జేసికొని త్రిలింగదేశమును

పరిపాలించిన ద్వితీయ ప్రతాపరుద్రదేవుని

యాస్థానముననుండిన విద్యానాథ పండితుఁడు

సంస్కృతమున రచించిన ‘ప్రతాపరుద్రయశో

భూషణ’మును నలంకారకావ్యము దీనిలో గొంత

భాగమునకు మూలము. రస, భావ, నాయకా,

నాయక, వోషస్వరూప నిరూపణము చాల

వఱకు మీఁది మూలము ననుసరించినది. కావ్య

భేద, గుణాలంకార విషయములలో దీనికి

మూలము దండికృతముగు కావ్యాదర్శము. ఈ

రెండు గ్రంథములేకాక కావ్యప్రకాశము మొద

లగు నితరగ్రంథములును గ్రంథరచనమున నప

యోగించినట్లు ‘శక్తిగ్రాహకములు’ మొదలగు

విషయములంబట్టి చెప్పవచ్చును. ఇందలి ఛందో

వ్యాకరణభాగములు కవి స్వయంరచితములు.

కాఁగా నిందలి యలంకార భాగమునకు

కావ్యాదర్శ, ప్రతాపరుద్రీయములు స్థూల

మూలము అనియు, తక్కినవి కవిస్వయం

కృతములనియు, నందుచే నిదియొకరిటి స్వతంత్ర

గ్రంథమనియుఁ జెప్పవచ్చును. అతనికిఁ దన

యేరిక యొసంగిన యానతిని బట్టికూడ నిది

మిత్రలక్షణ గ్రంథముగ నెలయవలయుననియే

కవికిరిక యైనట్లు తెలియుచున్నది. ¹ ఇతఁ

జేగ్రంథమునుగాని, గ్రంథకర్తనుగాని (తనకు

ఉపయోగించిన వానిని) తలపలేరు.

1. ఉ. భావరస ప్రపంచమునఁ బర్యవలంకృతిలక్షణంబు, ఛం

దోవిచితి ప్రకారము, కుతూహల విస్ఫురదంద్రదేశ భా

షా వివిధప్రసంగములే చందమునందముగా నొనర్చి, వి

ద్యావిధి గానిపించుటగదా చతురత్వమనంగ మేదిని! [1-11]

కావ్యాలంకారమాధామణి తొమ్మిదియుల్లా సముల గ్రంథము. మొదటి యేడుల్లాసములను మాత్రము శ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిల వారు 1909 వ సం. న ముద్రించి ప్రకటించిరి. పిదపఁ గాంతకాలమునకు శ్రీ ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తువారు పరిశిష్టాల్లాసద్వయమును సంపాదించి ప్రత్యేక గ్రంథముగఁ బ్రకటించిరి. 1929 సం. న వెలసిన నూతన ముద్రణమున శ్రీ శాస్త్రి గారు చివరి రెండుల్లాసములను కూడఁ జేర్చిరి.

ఇందలి ప్రథమోల్లాసమున, భావము, విభావానుభావ, సాత్త్విక నృసింహభావములు, స్థాయిభావములు లక్షణోదాహరణములతో కలవు. ద్వితీయోల్లాసమున శృంగారము, దాని భేదములు, చేష్టలు, అవాంతరభేదములతోఁ గూడిన హాస్యాద్యవశిష్టపరమముల వివరింపఁ బడినవి. తృతీయోల్లాసము నాయికా నాయకులు, నాయకసహాయులు, నాయికా సహాయులు. సప్తవిధకవులు, అష్టాదశవర్ణనములు అనువానిని వివరించుచున్నది. చతుర్థోల్లాసమున కావ్యభేదములు, ద్రాక్షాదిపాకములు, వృత్తులు, రీతులు, గుణములు మొదలగువాని నిరూపణ కలదు. పంచమోల్లాసము ఆకాలంకారములను, షష్ఠోల్లాసము శబ్దాలంకారములను, సదచార్యాధ్యక్షములను వివరించుచున్నది. అలంకార విషయ ప్రతిపాదకము నీ యాల్లాసములే. సప్తమోల్లాసమున, అష్టమోల్లాసమున ఛందోవిషయ నిరూపణతో ముగిసినవి. నవమోల్లాసము వ్యాకరణాంశ ప్రతిపాదకము.

ఏవో యొక గ్రంథమును గాక పెక్కు గ్రంథముల ననుసరించి వ్రాయఁబడిన గ్రంథములలో పొందికలేనివి, విరుద్ధములు నగు అభిప్రాయములు చేరవచ్చును. అన్ని గ్రంథములను బాగుగ పరిశీలించినఁగాని విశ్లేషములు లేకుండ విషయమును నిరూపించుట దుష్టుము. పెద్దయ కవి రసభావాదిస్వరూపనిరూపణమున విద్యానాథుని మతమున, రీతి విషయమున వామనమూర్తమున, గుణస్వరూప వివేచనమున దండిపద్ధతిని అను

సరించెను. కాలభేదమునుబట్టి వారి మతములు భేదించినవి. అన్ని మతములకును సాధారణము నొసఁగుచు పెద్దయకవి మతభేదములను లెక్కింపక పరస్పర విరుద్ధము లగు విషయములను పెక్కింటిని చేర్చెను; కొన్నిటికి లక్షణము పొందలేదు; కొన్ని లక్ష్యములు తల్లక్షణముల కనుగుణములు; కొన్ని తెలుఁగున కుపయోగింపని విషయములు వివరింపఁబడినవి; ఉపయోగించునట్టి కొన్ని విడువఁబడినవి.

1. రసాభివ్యక్తికిఁగల కారణములలో విభావము కలదు. అది ఆలంబనము అని, ఉద్దీపన మని రెండువిధములు. రసమునకు సమవాయకారణము (ఏది లేక రసము కలుగదో అది సమవాయకారణము) నాయకుఁడు, నాయికయు. నాయికానాయకుల గుణము, చేష్ట, అలంకారము, తటస్థము ఉద్దీపనవిభావములు. ఇది ఆలంకారశాస్త్ర సంగ్రహము. పెద్దయ నాయికానాయకులను ఆలంబన విభావముగా లెక్కింపక వారి రూపయావనకాంతులనే లెక్కించెను. అది సంగ్రహము విరుద్ధము. ¹ ఉద్దీపనవిభావములలోఁ గూడ తిరిగి పయించిననే పేర్కొనెను. ² లక్ష్యములు లక్షణానుగుణము లయి పరస్పరము భేదము లేక యున్నవి. ఇచటఁ బూర్వాపరవిశ్లేషమును కలుగుచున్నది.

2. మాధామణియందు స్థాయిభావలక్షణము 'అత్యసంభావిత విభావకాసుభావ, సాత్త్విక, నృసింహసంజల దశర్పు భావములచేత సువ్యక్తభంగులైన, వాని రసికులు స్థాయిభావంబు లందు' అని కలదు. (పుట. 12) కాని సజాతీయభావములచేత గాని, విజాతీయ భావముల చేతఁ గాని అపవృత్తముగాక రసాభివ్యక్తి పర్యంతమునందు నీరచుగు భావము స్థాయి. మీఁదిదిరసమునకు లక్షణము కాఁగలదు.

3. 'అతివికృత దర్శనాభావిత చేష్టాగతుల చేతఁ జేపడు హాసప్రతిపాదన'ము హాస మని హాసలక్షణము. దాని యుదాహరణము దాని కనుగుణముగ లేదు. ³ అందలిహాసము వికృత

1. క. ఆలంబనంబు నాఁగరసాలంబన మైనరూప యావనకాంతి శ్రీలావణ్యాదిక; మదిమూలము తవ్వైత్తికిన్ బ్రమోదప్రదమై.

2. సీ. రూపలావణ్యతాఽన్యాదిశారీర గుణము లాలంబనగుణములరయ. (మాధా. పుట. 4.)

3. క. చాళుక్యవిభునిఁ దలంచిన హేలల నీ నుదుటిచేత, నెఱిగి తిననుచున్ గీలాహాసమునకు నావాలముఁ గావించెనింతి వదనోదరమున్.

దర్శనము కలనఁ గల్గినది కాదు; అది శృంగార రసానుకూలము. హాస్యోదాహరణమును పయి రీతిగనే అనుకూలము. ¹ 13 వ పుటయందలి జుగుప్సోదాహరణమున జుగుప్స వ్యక్తముగ లేదు. 14 వ పుటయందలి విస్మయోదాహరణమున 'విస్మయ' పదము ప్రయోగింపఁ బడినది. భావములు, అందును సాయిభావములు 'శీరితో' చెప్పఁబడకూడదు.

4. నాయకుఁడు ధీరోదాత్త, ధీరోద్ధత, ధీరలిత, ధీరకాంత భేదములచే నాల్గు విధముల నుండును. ధీరోదాత్తుఁ డెన్నఁడును ధీరోద్ధతాదులతో నన్యతముఁడు కాజాలఁడు. ఆపై ధీరోద్ధతాదులును. ఈ గ్రంథములోని ధీరోదాత్తుఁడు విశ్వేశ్వరభూపతియే తిరిగి ధీరల లితుఁడుగ చెప్పఁబడెను. (పుటలు 31, 2).

5. దండి కావ్యభేదములను 'గద్యం, పద్యం చ మిశ్రం చ తత్తే' ధా పరిశీరితమ్' అని మూఁడు విధములుగ 'శీర్షి' నెను. ఈ భేద పరిగణనము సంస్కృతమునకు సరిపడును; తెలుగునకు సరిపడదు. ఆంధ్రమునందలి పద్య కావ్యములు సామాన్యముగ గద్యసమీతములు. అవన్నియును పద్య కావ్యము లనియే వాడుక. మిశ్ర కావ్యములుగ ప్రసిద్ధములు కాలేదు. మఱియుఁ బెద్దయకాలమునకు ఆంధ్రమున వచనగ్రంథములు వెలువడలేదు. కావునఁ బయి సంస్కృతయాలము ననుసరించి 'అట్టి కవికృత మైన కావ్యరాయంబు, గద్యపద్య విమిశ్ర సంపాద్య ముండ్రు.' (పుట 41.) అని ఆంధ్రా నుపయుక్తముగ విభాగ మొనర్చుటకుఁ దగిన ఫలము లేదు. ఈ విభాగమే తిరిగి 18 వ పుట యందును కలదు. అచ్చట నితఁడు మిశ్ర కావ్య ములలో రూపకములను, నాటకములను, చంపూ కావ్యములను లెక్కించెను. అప్పటి

కాంధ్రమున నాటకములు గాని చంపూగ్రంథ ము లను ప్రత్యేకగ్రంథములు కాని. లేవు. న్యాయమునుబట్టి యితఁడు విద్యానాథాదుల వలె 'ధ్వని, గుణిభూతవ్యంగ్యము, చిత్రము' అను భేదములనే వివరించుట మంచిది. ² ఉత్తమకావ్యముగు ధ్వనియు నొకచో లక్ష్యోదాహరణములతో వివరింపఁ బడినది.

6. వృత్తి (వాగ్పార) సాహాయ్యమున శబ్ద మర్థమును బోధించును. అది అభిధ, లక్షణ, వ్యంజన అని మూఁడు విధములు. ఆ వృత్తి శబ్దవృత్తి యని ప్రసిద్ధము. వాచకశబ్ద మభిధ వలన ముఖ్యమును (వాచ్యమును) నర్థమును, లక్షకశబ్దము లక్షణవలన లక్ష్యార్థమును, వ్యంజకశబ్దము వ్యంజనవలన వ్యంగ్యార్థమును బోధించును. పయి యంశమును వివరించు సందర్భమునఁ బెద్దయ 'అర్థవృత్తులు' అను క్రింది వృత్తుల స్వరూపముం బెలుపు నొక యాట వెలఁచిని వ్రాసెను. ³ దానింబట్టి ముఖ్యము, లక్ష్యము, గోణము, వ్యంగ్యము నని యర్థవృత్తులు నాలుగనియు, వానివలన 'వాచ్య భేదంబులు తెలియు'ననియుఁ జెల్లెయించున్నది. వృత్తులభిధాదులు గాని వాచ్యాదులు కావు; అవియు శబ్దవృత్తులు గాని యర్థవృత్తులు కావు. ఒకవేళ ఏల్లో కప్పముమీద నవి యర్థవృత్తు లని యొప్పించినన, ఆవృత్తులభిధాదులుకొని ముఖ్యా దులుకావు. అభిధకు 'ముఖ్య' యను వాడుక యున్నను తక్కినవాని కట్టి వ్యవహారము లేదు. గోణనిరూపణ మనవశ్యకము. అది లక్షణ లోనే చేరును. పయి వృత్తులవలన వాచ్యము, లక్ష్యము, గోణము, వ్యంగ్యము నను అర్థ విశేషములు క్రమముగ కలుగునుగాని వాచ్య భేదములుమాత్రము కలుగవు. అచట 'వాచ్యాది

1. ఉ. కల్ప కుజంబులందెగడు, గామగవిం బ్రహసింపు, వట్టిసం

కల్పపురాయనవృత్తి, శివకర్ణల చాగము నేవగించు, న
స్వల్పవదాన్య విశ్వజన వల్లభుచే సిరిసొందియత్తరా
ట్రుల్ప విదూషకప్రతితి గర్వితరాజ సభాంతరంబునన్.

దండిమాత్రము హాస్యమున కిట్టి యోదాహరణమునే యిచ్చియున్నాడు. (పుట 24)

2. క. పాకాదికృతవ్యంగ్య-వాగ్దీర్ఘం బైనకావ్య మది యుత్తమమై
చేతనబడు మధురాగ్ధృత్రికము ధ్వని యనెడు నెపముచే జెలువొందున్. (పుట 55)

3. ఆ. ముఖ్యలక్ష్యగోణములను వ్యంగ్యంబు నా నర్థవర్తనంబు లయ్యె నాల్గు,
వానివలనఁ గల్గు వాచ్యభేదంబుల నరసి తెలియవలయు సంధ్ర బుధులు. (పుట 54)

భేదము'లని దిద్ది, అదిపదముచే లక్ష్యాదులను గ్రహించినచో గొంతలోఁ గొంతయైన మేలు.

7. ఇందు 'శక్తిగ్రాహకములు' అను శీర్షిక క్రింద

సీ. విహిత సంయోగంబు విప్రయోగంబును
సామర్థ్యమును సాహచర్యకంబు,
నర్థవిరోధలింగచిత్త్యచేష్టులు

పరశ్చ సన్నిధి ప్రకరణములు,

దేశకాల క్రమాదికములు శబ్దార్థ

కవితానవచ్ఛేద కల్పనములు,

స్మృతిహేతుకములు విశేషవాక్యస్వర

వ్యక్తులు వాగం బర్యాయగతుల,

తే. నలరు నన్నింట నర్థంబు నకగవింపఁ

దగున నేకాయతనులై తనరుశబ్ద

సంతతుల క్క సంధాన చతురులెల్ల;

'.....'

(మాదా. 4-67) అను పద్యము క గు.

ఇది ముఖ్యముని కావ్యప్రకాశములోని విషయము. ఆ నేకార్థములు గల పదము, సందర్భమునుబట్టి యొకే యర్థమును తెలుపును. రెండవయర్థము వ్యంజనా వ్యాపారమువలననే తెలుపఁబడును. తొలుత ఆశ్బ్దము ఒక్క యర్థమునే తీసికొనుటకు సంయోగము, విప్రయోగము, సాహచర్యము, విరోధము, అగ్రము, ప్రకరణము, లింగము, శబ్దాంతరసన్నిధి, సామర్థ్యము, బౌచిత్ర్యము, దేశము, కాలము, వ్యక్తి, స్వరము, చేష్ట మొదలగునవియే హేతువులు. పయివానివలన శబ్దమున కొక యర్థము నియమితము కాఁగా తక్కినయర్థము వ్యంగ్య పగును. ఉదా- 'హరి శశంఖచక్రపాదుఁడు.'— హరి యను పదమునకు విష్ణువు, ఇంద్రుఁడు, కోతి, కప్ప, పాము మొదలగు నర్థము లనేకములు కలవు. కాని ఇచ్చట 'శంఖచక్రములతోఁ గూడిన' అను సంయోగ సంబంధ బోధక మగు విశేషణమువలన విష్ణు వేయను నర్థము నిశ్చితమైనది. తక్కిన యర్థములు (విశేషార్థములు) వ్యంజనా వ్యాపారమువలన గలుగుచున్నవి. ఈ యర్థ మనువాదమువలన స్పష్టపడకున్నది.

8. వాచనాచార్యుని మతమున కావ్యము నకుఁ బ్రధానములు గుణములు. దాని ననుసరించి 'ప్రాణదశకయుతమగు' రీతి కావ్యమున కాత్మ యని యతఁడు చెప్పెను. మమృతాచార్య, విద్యానాథాగుల మతమున ధ్వని కావ్యమున కాత్మ. అందును గదము మిగుల యుఖ్యము. ఇవి కెందును విరుద్ధము లగు మతములు. పెద్దయ కవి చాల చోట్లయందు మమృతాదుల మతము ననుసరించి రసమునకే కావ్యమునఁ బ్రాధాన్యమును తెలిపెను. 'అలంకృతి లక్షణంబు' 'భావ, రస ప్రపంచమునఁ బరమ' ననియు, 'గావ్యమున పస్తు, రసాలంకార ప్రాధాన్యములు మూఁదనియుఁ, దన మతమునఁ గల వ్యంగ్యజీవితత్యమును, రసప్రాధాన్యమును అతఁడు వివరించెను. ఇట్లు చెప్పియు వాచనమతము ననుసరించి 'రీతి' వివరణ సందర్భమున 'అఖిల కావ్యములకు రీతి చాత్మ యంద్రు; ప్రాణదశకంబు వానికిఁ బ్రాణ మరయ' అని మీఁదఁ జెప్పిన మతమునకు విరుద్ధముగఁ జెప్పెను.

9. పెద్దయ యొనర్చిన గుణ స్వరూప నిరూపణము దండికావ్యాదర్శము ననుసరించుచున్నది. 'అల్పప్రాణదర్శము తెక్కువగ నుండునది శిథిలము; ఆశైథిల్యము లేనిదే శ్లిష్టము. శైథిల్యమునకు 'మాలతీమాల లోలాలికలిల' అని యుదాహృతి; శ్లిష్టమునకు 'మాలతీ దామభ్రమర లంఘితము' అని యుదాహరణము అని ¹ మూలమునందలి శ్లేషగుణ వివరణము. పెద్దిరాజు పయిమూల లక్షణమును వివరించుచు పేజులిలిగ లక్షణమును

'క. ఆశిథిలపదబంధురమై

విశదాల్పప్రాణవక్త విస్పష్టమై

విశదగతి నొప్పుష్ణేషము

విశేషకావ్యములకల్గు నిధనప్రదమై'

అనివ్రాసెను. అందలిశ్లేషగుణ వివరణమిట్లున్నది.

శైథిల్యములేనిది శ్లిష్టము; ఇందు అల్ప

ప్రాణాత్మరములు చాల తక్కువగ నుండును.

చ దాహృతి.

'మాలతీదామభ్రమర లంఘితము.'

1. శ్లిష్ట మస్పష్ట శైథిల్య; మల్పప్రాణాత్మగోతింప,

శిథిలం; మాలతీమాల లోలాలికవిలాయథా.

అనుప్రాసధియా గొడై రాతి రూఢి మఱియ్యతే,

నైదర్శై ర్యాతీదామ లంఘితం శ్రమరై రితి.

(కా. 1-ఉ.)

అల్ప ప్రాణాక్షరములు ఎక్కువగ నున్నది శిథిలము-ఉ. మాలతీమాల లోలాలికలిల- ఇని శ్లేషకు విరుద్ధమైనది.

పయి శ్లేషమును అనువదించుచు పెద్దయ ఈ క్రిందిరీతిని వ్రాసియున్నాడు.
'క. అశిథిలపద.....'

తైథిల్యము లేక అల్పప్రాణవర్ణము లెక్కువగ గలది శ్లేష మని ఇతని నిరూపణము. అల్ప ప్రాణాక్షరములు గలది శ్లేష యగుట పొసగదు.

'శిథిలపదములు లేక విశదముగ అల్పప్రాణ వర్ణములు కలది శ్లేష'మని దాని యభిప్రాయము. ఇది మూలవిరుద్ధము. అల్పప్రాణ వర్ణములు కలది శిథిల మగును; అశిథిలము కాజాలదు.

10. ముప్పుట, విద్యానాధానుల మతమున రసము ప్రధాన మగుచో నుత్తమ మగు ధ్వని కావ్యమగును; రస మప్రధాన మయినచో రస వదలంకార మగును. దండికాలము నాటికి ధ్వని వాదము లేదు. అతని మతమునం దలంకారములే ప్రధానములు; కావున అతడు (ప్రధానము కానిండు అప్రధానము కానిండు) రసమున్నంత మాత్రమున 'రసవదలంకార మగు నని 'రసవదన శిశిలమ్' అని నూత్రించియున్నాడు. పెద్దయ మతమునను మహ్యూత్పాదులవోలే ధ్వని, రసము ప్రధానములు; 'రస మప్రధాన మగునపుడే' రస వదలంకారము; రస మప్రధాన మగునపుడు శిశిలకాదాని నది అలంకరింపజేయును కాన అలంకార మగుచున్నది. రసము ప్రధానమైనచో అలంకారవ్యము అలంకారము కాదు. చూడా మణికారుడు తాను తోలుతఁ జెప్పిన యంశ మును విచారింపక దండినే అనుసరించి 'రసము సోగసుగ కర్ణింపఁబడిన రసవదలంకార' మని చెప్పియున్నాడు. ¹

11. దోషనిరూపణము బ్రతాపరుద్రీయము ననుసరించుచున్నది. కాని యది యనువాద పద్ధతినే యున్నది. ఆ యనువాదము లయినను కొన్ని కుదురుకున్నది. అట్టి వానిలో 'అవి మృప్త విధేయాంశ' మొకటి. ఉద్దేశమును ప్రధానముగఁజేసి విధేయమును అప్రధానముగఁ జేయుట దాని లక్షణము. ఈ దోషమునకుఁ దలచుగ కావ్యానుని కుమారసంభవములోని పౌర్వతీకర్ణన ఘట్టమునందలి 'ద్వితీయచార్వీ

మివ కార్వకస్య' అను అపపాఠము నుదాహరించుట, పిదప 'చార్వీం ద్వితీయామివ కార్వకస్య' అను సరి యగుపాఠమును గ్రహించి ఆ దోషమును పోఁద్రోలుటయుఁ గలదు. 'పౌర్వతీ దేవి మొలనూలు మన్యఘని వింటి రెండవనారి వలెనున్న' దనుట యీ వర్ణనములోని ప్రధానాంశ గు. ఇచట 'రెండవ చార్వీవలె' నున్న దనుట ప్రస్తుతము; కేవలము పౌర్వతీ మొలనూలు వింటినారివలె నున్నదని యనుటయే దీని యభిప్రాయము కాదు. 'ద్వితీయ చార్వీ' పద మ ప్రధాన మయినది. ఉద్దేశమగు 'చార్వీ'పదము విధేయమైనది. (ఇట చార్వీ నుద్దేశించి ద్వితీయత్యము విధేయ మగుటయే యుచితము.) 'చార్వీం ద్వితీయాం' అను సాధుపాఠమున 'ద్వితీయా' పదము ప్రధాన మగును.

పయి యూహారణమునే మనమునం దిడి కొని పెద్దయ విధేయామివర్చదోషమును

'క. ఉచితకు మొలనూలు మనో'

భవురెండవనారివోలె బరఁగ ననంగ

నవిమృప్తవిధేయాంశం

బవు నతనికి రెండునా- అడరక యునికిఁ. (పుట. 82)

అని వివరించుచు, మన్యఘనికి రెండు నారులు లేనందున నిచట ఆవిమృప్త విధేయాంశదోషము కలిగినదని వ్రాసెను. ఈ నిరూపణ సరిగా లేదు.

12. ప్రతాపరుద్రీయానులు సంస్కృతలక్షణ గ్రంథము లగుటచే తీర్థాపానుగుణముగ దోష లక్షణములు వానియం దొనరింపఁబడినవి. సంస్కృతమునఁ బద్యములలో ఛందస్సుయతి నియతములు. ప్రాస మక్కఱ లేదు. కావున ప్రాసము లేకుండుట యొకదోషముగ వారు చెప్పలేదు. యతి, ఛందస్సు తప్పుట దోష మని వారు చెప్పిరి. తెలుఁగుల ప్రాసముకూడ నియతము; కాన ఆంధ్రలక్షణ గ్రంథములలో ప్రాస భంగమును ప్రధానదోషముగ లెక్కింపవలెను. పెద్దయ కేవలమువాదమార్గమునే యనుసరించి సంస్కృతమురీతి ఛందోయతి భంగములను దోషములుగ లెక్కించి ప్రాసభంగమును విడిచివేసెను.

13. పెద్దయకవి కావ్యాదర్శము ననుసరించి శ్లేషము, ప్రసాదము, సమత, మాధుర్యము, సుకుమారత, అర్థవృత్తి, ఉదారత, బీజము,

1. క. అపితం బగురత్నాని ప్రసరణములఁ జేజరిల్లి ప్రథమరసాదర్శ

పొసఁగఁబడు నెచట నదివో రసవదలంకార మనఁగ రసికుల కిక్కఱ. (పుట 66,7)

కొంత సమాధు లనుపదిగుణములనే వివరించెను. దండివలె దోషములను బదింటిని చెప్పక విద్యా నాథు ననుసరించి ఏబదియారింటిని వివరించెను తిరిగి 89 వ పుటలో 'ఏదోషము కడుటకే. గుణము సమర్థమగు?' నను విషయమునివవరించు నపుడు మీఁది పదిగుణములలోఁ జేర్చు కొత్త గుణములను కొన్నింటిని లెక్కించెను. ¹ అవి కావ్యాదర్శమునఁ గానరావు. పెద్దయకవి వాని స్వరూపమును తెలిపియుండలేదు. ఆ గుణ ములు, గుణదోషసంబంధ ప్రతిపాదనమును, ప్రలాపరుద్రీయమునఁ గన్పడుచున్నవి. ప్రతాప రుద్రీయమునంగు 24 గుణము లంగీకరింపఁబడి నవి. పెద్దయ ఆ పరిగణనము ననుసరించి మీఁది రీతిని వివరించి, ఇది వఱకుఁ జెప్పిన విషయ మును మఱచిపోయెను.

పెద్దయ తరువాతి ఆంధ్రాలంకారికులుకొందఱి గ్రంథములలోఁ బయిరితి తప్పలే కొన్ని దొరలవలసి వచ్చినది. ఏమయినను ఆంధ్రమునఁ దొలుత నలంకార గ్రంథమును రచించు గౌర

వము పెద్దయకే కలిగినది. ఇతని కవిత్వముధోరా శుద్ధి కలిగి చాలరసవంత మయి సహృదయహృద యముల నాకర్షించు ననుటలో సందేహములేదు.

శ్రీవేంకటరామశాస్త్రిలుగారు దీనిప్రకాశకులగుటచే నిండు ముద్రాసాహిత్యముల కంతగా ప్రవేశము లేకపోయినది. కొన్ని యెడల మాత్రము సాహిత్యము కొంచెమైనను అర్థోదాహరణము ఎక్కువ కలుగుచున్నది. ఒక్క యుదాహృతి-దోషములలో 'ఛందోభంగము'న ² కీముఁబడిన యుదాహరణములో యతి భంగము కావచ్చుచున్నది; ఛందోభంగము కానరాదు; పోనిండు; ఇది యతిభంగోదాహరణ ముకొందమన్న — అనంతగోదాహరణమునఁ దిరిగి యతిభంగమే కావచ్చుచున్నది. ఛందో భంగదోషమున కీముఁబడిన యుదాహృతి సరి యైనది కావలెనన్న 'ఎందుఁ ని రాజునకే, చందంబున లేరుమాడ నరి జగంబులన్' అని యుండవలెను. ఇది ముద్రాణమునఁ గల్గిన పొర పాటే కాని కవి పొరపాటు కాఁజాలదు.

1. గీ. అనుచితార్థ నిరాకరణాప్తికొఱకు, నగు నుదాత్తతఁ గావ్యంబులందు జూనుప

యుక్తపాదవిసంధి విచ్యుతి యొనర్చుపనికి నూర్జస్వి కర్ణంబు పద్యములను.

ఆ. తుది బత్తవృత్తి కన్న దోషాపహతికినై యుక్తిరీతిఁ గావ్య మొగి నొనర్చు;

* * * *

క. ప్రేయోఽలంకారము దా, శ్రేయంబగుఁ బరుషదోష శిథిలతకొఱకై

చేయఁదగు నూక్తితంత్రము, హేయాస్థిలంబుఁ దొలగ నెగుచుటకొఱకై. (పుట. 89)

(ఇంటి ప్రేయము గుణము కాని అలంకారము కాదు; కాన 'ప్రేయోనామక గుణ మది

'శ్రేయం' బని యుండవలెను.)

2. క. ఎందున నీరాజునకే చందంబునలేరు నరి జగంబుల నెల్లకా,

సుందరతను కూరత నన ఛందోభంగంబు కృతులఁ జను దోషంబై.

అనంతామాత్యుఁడు

అనంతామాత్యుఁడు

కావ్యాంకారచూడామణికి తరువాతి యలంకారగ్రంథము రసాభరణము. ప్రత్యేకముగ అలంకారశాస్త్ర విషయములపే చెప్పగ్రంథములలో ఇదియే మొదటిది. అనంతామాత్యుఁడు దీనికి కర్త.

రసాభరణపు టాశ్వాసాంతగద్యలయందు 'ఇది శ్రీవాణీ వరప్రసాదలబ్ధి వాగ్విభవ. తిక్కనామాత్యసంభవ, సుకవిజనవిధేయానంతనామధేయప్రణీతం బైన—' అని చెప్పబడియున్నది. దీనింబట్టి యనంతుని తండ్రి తిక్కన యని తెలియును. ఈ తిక్కన కవిత్రయములోని తిక్కనాజ్యమాత్రము కాఁడు. ఈ యంశము అనంతుని భోజరాజీయములోని

“చ. ఓతిఁ గృతికర్తృతామహిమః
తేజాని పంచమపేద మైనభా
రతముఁ చెతుంగుబాస నభి
రామముగా రచియించినట్టి యు
న్నతచరితుండు తిక్కనకి
నాయకుఁ డాదట మెచ్చి 'భవ్యభా
రతి'యనఁ జేరు గన్నకవి
రత్నము బయ్యనమంత్రి యల్పుడే?”

అను పద్యమువల్లనే తెలియుచున్నది.

తన ముత్తాత యగుబయ్యనకు తిక్కనాజ్య 'భవ్యభారతి' యనువిరుదము నొసంగినాడని అనంతుఁడు ఇందు చెప్పికొనెను. అనంతునిది పండిత వంశముగుటచే ఈతని తండ్రి తిక్కన కవియు, పండితుఁడు నయి యుండవచ్చును. ఏ రాజువల నియోగిబ్రాహ్మణులు; కొండిన్యగోత్రులు.

భోజరాజీయమునందలి

సీ. విలసితంబ గుక్కష్టవేణి, మలాపహ
రిణి భీమనది నా ధరిత్రయందఁ
దనరు నదీత్రయాంత శ్వేది యగుపావ
నక్షేత్రమున శోభనముల కెల్ల
ధర నివాసం బగు పెరుచుగూరిపురంబు
నందు విద్యజ్ఞనానంద మైన
తననపిలిచేతఁ జెన్నొందు వంశక

ర్మత్వసంపత్తిఁ బ్రభుత్వ మొంది
గీ. నెమ్మిఁ బ్రత్యక్షపరమపద మృనంగ,
నొప్పు శ్రీకాకుళంబున కొడయఁ జైన
యంద్రవల్లభహరిసేవ నలరుచుండుఁ
తెక్కుభంగుల ముమ్మడి తిక్కవిభుఁడు.

అను పద్యమునుబట్టి 'ఈ కవియొక్క తండ్రి కృష్ణవేణి, భీమరథి, మలాపహయనఁబడునదులు కలసిన యంతశ్వేదిలో నుండె నని-అట్టి స్థల మాతని స్వస్థానమని తెలియుచున్నది.' కృష్ణవేణి యన కృష్ణానది; భీమరథియే భీమనది; మలాపహయే మల ప్రభానది. 'కృష్ణానదియు, మలప్రభానదియు, నైజాము రాజ్యమునకు దక్షిణపు గరిహద్దనొద్ద బొంబాయి రజధానిలోఁ గలసినవి. ఇది యిప్పుడు కన్నడదేశము. కృష్ణయు, భీమయు నైజాము రాష్ట్రమునందు రాయచూర్ పట్టణమునకుఁ బశ్చిమమునఁ బదాఱుమైళ్ళ మీఁదఁ గలసినవి. ఇది తెలుఁగుదేశ మని చెప్పవచ్చును. కావున నీ కవి నివాసస్థానము నైజాము రాజ్యమునం దుండెనని మన మాహింపవచ్చును. ఆంధ్రవిష్ణువు వీరికిఁ గులదైవము కావచ్చును.'

'ఆంధ్రవల్లభహరిసేవ నలరుచుండు' ననఁగా నీతఁ డాంధ్రరాయనియొద్ద నుద్యోగిగా నుండెనని కొందఱుము చెప్పికొనిరి. కాని యది పొరపాటు. 'ఆంధ్రవల్లభహరి' అనఁగా నాంధ్రవిష్ణువు; శ్రీకాకుళములోని దేవుఁడు. అతని సేవ చేయుట యనఁగా నతనిని భక్తితో భజించుట. ఏ గ్రామమున నే దేవుఁ డుండునో ఆ దేవుని తద్దానిమాధిపతిగాఁ జెప్పట భక్తుల యాచారముగా నున్నది. ఇట్లే 'ఈ కవియొక్క' రసాభరణము నందలి 'శ్రీనిండన్ గ్రువ పట్టణాధిపున కిచ్చెన్ భక్తిపూర్వంబుగన్' అన్న చరణముఁ జూచి కొందఱీ గ్రంథమును గ్రువ పట్టణపురాజున కిచ్చె నని భ్రమపడుచున్నారు. అచ్చటను గ్రువపట్టణాధిపుఁ డనఁగా గ్రువ పట్టణపు దేవుఁ డని యగ్రము. ఈ కవి తనగ్రంథ మేదియు సరాంతము చేయలేదు.'

పయి యున్నతభాగములు ఆంగ్లవిజ్ఞాన సర్వస్వములోనివి. అనంతామాత్యుఁడు చెప్పిన 'గ్రువపురి ప్రస్తుతము గుంటూరుమండలమునఁ గృష్ణానదీప్రాంతమునఁ గల ధూళిపూడియను గ్రామమే యని యూహ పొడముచున్న దని రసాభరణ పీఠికలో విద్వాన్ శ్రీ కోపల్లె-శివకామేశ్వరరావుగారు తెలిపియున్నారు. కాని యట్లూహించుట కింకను తగిన ప్రమాణము లశీలితములు. అనంతుఁడు రసాభరణమును చాలివాహనశకము 1856 న, అనందనామ, సుం.

మాఘశృష్టికౌదశీ భానువారమున ధ్రువ పట్టణాధిపున కంకిత మొనరించినట్లు చెప్పి యున్నాడు. ఆయనది క్రీ. శ. 1485 సం. జనవరి 23 వ తేదీకి సరిపడుచున్నది. కావున సీతఁడు 15 వ శతాబ్దపు ప్రథమార్థమున నుండె నని చెప్పవచ్చును.

అనంతఁడు భోజరాజీయము, ఛందోదర్శనము, రసాధరణము నను మూఁడుగ్రంథములను రచించెను. ఛందోదర్శనమునందలి

శి. 'శా. జానోదన్ శకవృక్షుల్ బుటు, శర, జ్వాలేందులై యొప్పు, న య్యోగంద్యామనునందు మాఘమునఁ గృష్ణకౌదశీభానుయు క్రానామామృతవేళ నీకృతి యనం తాఖ్యండు సమ్యగ్రస శ్రీ నిండన్ ధ్రువపట్టణాధిపున కిచ్చెన్ భక్తిపూర్వముగన్. [పు-42.]

ఉ. శ్రీనిధిచక్రవర్తి గురుశేఖర పుణ్యకటాక్షలబ్ధును జానుఁ డనంతభముణి లనన్మణి భోజచరిత్రఁ జెప్పె ల క్షీరసరింహుఁ గూర్చినప్రసిద్ధుఁడు వేదాకటో నొనర్చె ఛం దోమతి మోగిచ్చాస్విముల [4-180.] నోయనవర్తి కనంతమూర్తికిన్.

అను పద్యములనూట్టి భోజరాజీయ మతని లోలిగ్రంథ మనియు, ఛందోదర్శనము రెండవ గ్రంథ మనియు, రసాధరణము చివరిగ్రంథ మనియు తెలియుచున్నది.

ధోజరాజీయము

ఇది యేడాత్యాసముల చక్కని ప్రబంధము. ఇది ఆహూయల నృసింహస్వామి కంకితము. ఇందు భోజరాజును గుఱించిన వింతకథలు చాల కలవు. కవిత్రియము వారి ప్రయోగములకంటె భిన్నము లగుప్రయోగము లిందుఁ గానవచ్చుచున్నది. లిక్కననుహాకవి ననుకరించుట అనంతుని కిష్ట మని గ్రంథమునబట్టి నోచుచున్నది.

. ఛందోదర్శనము

అనంతుని ఛందస్సు అనుపేర నిది లోక మునఁ బ్రసిద్ధము ఇందు ఛందోలక్షణములు వివరింపఁబడినవి. వానితోఁబాటు అలంకార లక్షణమునకుఁ జెందిన దోషవివేచనము నిందుఁ గలదు.

దీనింగూర్చి 'మిత్రమలత్తఁ గ్రంథము'లలో చర్చింపఁబడును.

రసాధరణము

రసాధరణము నందలి '.... అనంత నామధేయ ప్రణీతంబైన రసాలంకారంబు నందు ..' అను ప్రథమాశ్వాసాంత గద్య భాగముంబట్టి దీనికి 'రసాలంకార' మనునామాంతర మున్నదని తోచుచున్నది. లేదా-'ఆధరణ' 'అలంకారము'లకు ఆభేదమునైనఁ జెప్పవలెను. సంస్కృతమున నాయాయి వ్యాఖ్యలయందుఁ జెన్నెనఁబడు 'రసార్ణవాలంకారము'న కిది యనువాదమేమో యని, అందుచే నిది రసాలంకారమైయే యుండు నని రసాధరణ పీఠికార్థల తలఁపు. అది సరికాదు. ప్రస్తుత గ్రంథముంబట్టి మఱచిన ఇది చాల గ్రంథములను పరిశీలించి రచింపఁబడినట్లు తేలెను, గాని యేదో యొక గ్రంథమున కనువాదమైన తోచదు. మఱియు సంస్కృతమున 'రసార్ణవాలంకారము' (ప్రకాశకచిరచితము) అను సమగ్రాలంకార విషయ ప్రతిపాదకముగు గ్రంథము కలదు. దానిని శ్రీ ఈయూశి-వేంకట వీరరాఘవాచార్యులుగారు (ఎం. పి.) పరిష్కరించిరి. ఈ గ్రంథమును అంధ్రసాహిత్య పరిషత్తువారు ప్రకటించియున్నారు. కానియో గ్రంథమునకును రసాధర మునకును సంబంధము లేదు.

రసాధరణమునకు రసార్ణవము పేరున్నట్లు అంధ్రవిజ్ఞాన శర్వస్థమునబట్టి తెలియుచున్నది. 'ఛందోదర్శన' పేరకముంగును అట్లే కలదు. కాని ముద్రిత 'రసాధరణ' ప్రతియం దీ చర్య లేదు.

రసాధరణము శృంగారరసమును, తత్సానుగ్రామి సంపూర్ణముగ నిరూపించు గ్రంథము. ఇది నాలుగాశ్వాసముల పరిమిత కలది. ప్రథమాశ్వాసమున స్థాయిభావముల లక్ష్యలక్షణములును, విభావాను భావసాత్త్వికభావ లక్షణములును, శృంగారాది నవరసముల కుదాహరణములు నీయఁబడినవి. ద్వితీయాశ్వాసమున ఆలంబనోద్దీపన విభావలక్షణములును, సాత్త్విక, సంచారి భావలక్షణోదాహరణములును వివరింపఁబడినవి. మఱియు నింగు భావహేతులగు శృంగారచేష్టలుద్దీపనాంతర్గతము లని వివరింపఁబడి లక్ష్య, లక్షణము లొనగఁబడినవి. తృతీయాశ్వాసమున సంభోగ, విప్రలంభ శృంగారములును, చక్షుః

క్రీత్యాది ద్వాదశ శృంగారావస్థలును, నాట్య శాస్త్రప్రాక్రమణులగు వాగ్విలసన, నైపథ్యాంగ క్రియా, సంకీర్ణ, మిశ్రము లనబడు పంచవిధ సంభోగ శృంగార భేదములును వివరింపఁబడినవి. పిదప భావోదయదులును, రససాంకర్యములును చెప్పఁబడినవి. చతుర్థాశ్వాసమున నాయక నాయకుల లక్షణోదాహరణములు విపులముగఁ జెప్పఁబడియున్నవి.

ఈ గ్రంథము ప్రత్యేకముగ ఒక గ్రంథమున కనువాదము కాదు. ప్రసిద్ధ సంస్కృతాలంకార గ్రంథములందలి విషయము చిత్త్రావిడిచి సంగ్రహముగ నిండియఁబడినది. దీని పీఠికలో శ్రీ కోపల్లె శివకామేశ్వరరావుగారు ‘— రసాభరణమును జెనుఁగున వ్రాసిన యనంతా మాత్యుఁడు విశ్వనాథుని దర్పణమును, మమ్ము టుని కావ్యప్రకాశమునుగూడ మేలవించి, యెం దేవిషయము ప్రశస్తమైనదో దాని నెల్ల గ్రహించినాఁడ నవచ్చు’నని వ్రాసిరి. కాని విషయ నిరూపణమునుబట్టి యిది చాలవఱకు విద్యానాథుని ప్రతాపరుద్రీయమునే యనుకరించుచున్నది. దర్పణాదుల ననుసరించుచున్నట్లు తోచదు. ప్రతాపరుద్రీయానుక్త విషయమున గ్రంథాంతరసాహాయ్య ముపేక్షింపఁబడవచ్చును. మచ్చునకుఁ గొంత—

౧. రసాభరణములోని మొదటిశ్లోకము— ‘శృంగారహాస్యకరుణాః’ - అనునది ప్రతాపరుద్రీయమున అట్లే యున్నది. మమ్ముట, విశ్వనాథులు తొలుత ఎనిమిది రసములను చెప్పి తిరిగి శాంతమును ఒప్పికొనిరి. ఆరీతి యిందు లేదు.

౨. రసాభరణమునందలి

ఉ. ‘అదట వర్ణమానవిధ
వాతీశయంబున వాగ్విలసన
త్యాదులు పీఠుల ట్లుదయ
జ్ఞానడఁగుం బెరభావపంక్తి ని
శ్చేదముఖోపభోగరుచి
వృద్ధి రసంబుది నాట్యసంగతికే
మోద మెలర్ప సభ్యుల మ
నోగతులం దగుకావ్యమై చనుట.’

[పుట 4]

అనుపద్యము ప్రతాపరుద్రీయమునందలి శ్లో. ‘భావే స్థాయిని వర్ణమానవిధవే
రత్యాదికే సింధువత్’

కల్లోలా ఇవ సంభవన్తి విలయ
న్త్రాయాన్తి భావా మహుః,
నిశ్చేదాద్యుపభోగ భావితనిజా
స్వాదాలీకతో రసో
లోకే స్వాదనుకార్య ఏవ కథితో
నాత్మే తు సామాజికే.’

[రసప్రకరణమ్.]

అనుశ్లోకమునకు అనువాద మనుట నిర్వివాదము. అట్లయ్యెను ఈ యనువాదము మూలాభిప్రాయమును సరిగా తెలుపకున్నది.

౩. రసాభరణమునందలి

‘సీ. రసమునాయకసమాశ్రయమునఁ బ్రావీణ్యుఁడగునట్టి చేష్టలనైనఁ దత్కథాకర్తనంబునైన సామాజిక ప్రకరానుభావ్యమై పరఁగుచుండుఁ, బరగతం బయ్యె సద్భావనచే రసోదయవిశేషము విరుద్ధంబు కాదు, మఱియు మూలత్యాది మహిమ ప్రసంగంబు వినుచు సభ్యులు నిజవనితలందుఁ దలఁపు నిలుప రసాశ్రయత్వంబు గలుగు; ననుకరణమోత్రమై యుండు నాశ్రయంబు గాదు, భావుకత్వాదులు గలిగెనేని వాఁడు సామాజికల యుట్టివాఁడ యపుడు. క. ‘ప్రకటనటుఁ డరియ సామాజికసముఁ డగునేని వానిచే ననుభావాదిక మెట్లొదవు ననిన వానికి నిది యభ్యాసజనితనిపుఁత యయ్యెన్.’

[పుటలు 6 7]

అనుపద్యములు ప్రతాపరుద్రీయమునందలి

‘అత్ర రసో నాయకాశ్రయ ఏవ. యదిపరం నిపుణునట చేష్టయా, తథావిధ కావ్యశ్రవణ బలేన చ సామాజికై స్సాక్షాద్భావ్యతే, తదా పరగతస్యాపి రసస్య సమ్యక్భావనయా పరత్ర నిరతిశయానందజనన మవిరుద్ధమ్. అథవా మూలత్యాదికజ్ఞేభ్యో యోషిన్యాత్రప్రతీతా, రాజకాదికజ్ఞేభ్యో శృత్రుమాత్రప్రతీతా చ స్మృత్యారాధేన తత్త్వోపేక్షిశేషానుకూల్యే సామాజికాశ్రయత్వమివ విరుద్ధమ్. నటస్యానుకరణమాత్ర పరతయా నైవ రసాశ్రయయోగ్యతా, తస్య భావుకత్వాదు పగ మేఽపి సామాజికత్వ మేవ, అనుభావాదీనాం ప్రకాశనం తు శిక్షాభ్యాసపాటవే నైవ ఘటతే.’

అను చవనభావమున కాంక్షిక్పతి యనుట స్పష్టము. ఈ యభిప్రాయము మీది యనువాద మున వ్యక్తముకాదు. అనంతుని రసాభాస విభాగము ప్రతాపరుద్రీయమునకే సరిపడియున్నది. అలంబనోద్దిష్టన విభావముల యొక్కయు, స్వాధీన పతికాద్యవ్యవిధ శృంగార నాయికల యొక్కయు లక్షణోదాహరణములును దాని ప్రతాపరుద్రీయాను కరణత్యమునే తెలియఁ జేయుచున్నవి.

అనంతుఁడు సరసకవి. పండితుఁడు. ఇతఁ డొసఁగిన లక్షణములు, వాని యుదాహరణములు చాల పొందిక కలిగియున్నవి; కాని కావ్యగ్రంథానువాదమున సహజములగులోపము లిందును కొలఁగఁగలవు.

తొలఁత రత్నాదిస్థాయిభావములకును మరల శృంగారాది రసములకును ఉదాహరణములు ఇందు కలవు. అవి పునరుక్తములు. రత్నాది భావములే విభావాది సహాయమున రసములగు చున్నవికదా!

విప్రలంభ శృంగారభేదములలో మూనము, ఈర్ష్య వేటువేటుగఁ జేర్కొనఁబడియున్నవి. ఈర్ష్యమానమునందలి భేదమే కాని వేటుకాదు.

ఇందుఁ బ్రకల్పయు, ప్రాథమ్య వేర్వేలు నాయికలుగ చెప్పబడిరి. వారిరువురు నభిన్నులు.

స్వాధీనపతికా, శృంగార నాయికల కిందు రెండుసారులు ఉదాహరణ లొసఁగుట పునరుక్తము.

చాలకాలమునవఱకు మూలఁబడియుండిన రసాభరణమును అంద్రసాహిత్య పరిషత్తువారు తమ పత్రికలోను, ౧౮౩౦. సం. న తిరిగి గ్రంథ రూపముగను ప్రకటించిరి. వారు తమయొద్ద నున్న ప్రతిని చెన్నపురి ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారములోని ప్రతులతో సరిపోల్చి చూచి, వీలగునంత సంస్కరించి ప్రకటించిరి. అన్ని ప్రతులందును తొలఁత కృత్యాదిపద్యములు లేవు. తొలఁత కొంత గ్రంథము లోపించినదని పరిషత్తువారు రభిప్రాయపడుచున్నారు. అన్ని ప్రతులందును కృత్యాదిపద్యములు లేవట! ముద్రిత గ్రంథమునందు గొన్నియొడల సందేహములు, కొన్ని లేఖక ప్రమాదములు నన్నవని పరిషత్తువారు తెలిపినారు. ప్రమాదములను, సారభేదముల బాగుగలను కొన్నిటిని క్రితకారములకు వివరించినారు. యింకను కొన్ని కలవు. వానిలోఁ గొన్ని ఉద్దేశింపఁబడుచున్నవి.

పుట. ౪. పం. ౬౧౮లో '—దగు కార్యమై చనున్' అనుచో 'అను కార్యమై చనున్' అని యుండుటయే కవివృద్ధయైన యుండును. మూలమున అట్లే కలదు.

పుట. ౧౦. 2 వ బంతికిఁ బదప 'హైద్యమున కుదాహరణము' అనియు, ౧౧ వ బంతి తఱువార 'విచ్చిత్తి కుదాహరణము' అనియు, నుండవలెను.

పుట. ౧౩. బంతి ౧౭. 'అపగతంబగు— నకు బదులు 'పరగతింబగు' అని యుండవలెను.

భట్టు మూర్తి

౧

సమగ్రముగను, ఛందో, వ్యాకరణ సాంకేర్య రహితముగను రచింపబడిన యలంకార గ్రంథములలో మూర్తికవిగ్రంథమును కావ్యాలంకారసంగ్రహమే మొదటిది; తుదిగ్రంథమునిప్పటి వఱకు నిదియే. దీనికిఁ బూర్వము వెలువడిన కావ్యాలంకార చూడామణి విషయాంతర సాంకేర్యయుతము; రసాభరణము శృంగారరస స్వరూపమాత్ర ప్రతిపాదకము. మఱియు నిది విషయవివేచనమున మేలయినది.

దీనికి 'నరసభూపాలీయ' మను పేరుప్రసిద్ధముగ నున్నది. ఆ పేరుగ్రంథమున నెచ్చటను గాన్పించలేదు. ఏతస్మాల్ మనఃదగు 'ప్రతాపరుద్ర యశో భూషణము'నకు 'ప్రతాపరుద్రీయ'మను వాడుక కలిగిన పేరేదీనికిని పయి 'నరసభూపాలీయ' నామము కలిగియుండవలెను. ఈ గ్రంథమందలి పంచమాశ్వాసాంత గద్యయందు మాత్రము 'నరస భూపాలీయ' పదము చేర్చబడినది. అది పయి వ్యవహారమునుబట్టి ప్రాచీనులు కొని, యిప్పటి వారుగాని చేర్చినది కావచ్చును.

ఏతద్గ్రంథకర్తృత్వముంగూర్చి కొన్ని యభిప్రాయభేదములు కలవు. దీనిని రచించిన మూర్తికవియు, వసుచరిత్ర హరిశ్చంద్రనలో పాఖ్యానములను రచించిన రామరాజ భూషణుడు అభిన్నులను వాద మొకటియు, భిన్నులను వాద మొకటియు, చాలయేండ్లపాటు తెలుగు దేశమును కలవరపఱచినది. ఇప్పటికి 'ఇరువు రభిన్నవ్యక్తులే' యను వాదమే నిలిచినది. అయినను వ్యతిరేక వాదులు లేకపోలేదు. పయివాదముల సారాంశముక్రింద నీయబడును.

భేదవాదులు స్వాభిప్రాయ సమృద్ధి కమలని క్రిందిప్రమాణముల నొసంగుచున్నారు.

౧. మూర్తికవి త్రిండి వేంకటరాయ భూషణుడు; రామరాయభూషణుని తండ్రి నూరవరాజు.

౨. నరసభూపాలీయము గద్యభాగములలో '... శ్రీహనుమత్ప్రసాదలబ్ధకవితాసార ...' అనియు, వసుచరిత్ర, హరిశ్చంద్రనలో పాఖ్యాన గద్యభాగములలో శ్రీరామచంద్ర చరణారవిందవందిత... అనియు నున్నవి.

౩. నరసభూపాలీయ తైలి యప్రాథమ్యము; రిక్కిన గ్రంథముల తైలి ప్రాథమ్యము.

ఆభేదవాదుల ప్రత్యుత్తరము లివి—

౧. మూర్తికవి తండ్రి పేరు నూరవరాజు; అతఁడు వేంకట దేవరాయల యాస్థానమునకు భూషణుఁ డగుటచే, వేంకటరాయ భూషణు' డయినాఁడు. అరితిగ శ్రీ మూర్తికవి కృష్ణదేవరాయల యల్లుడగు రామరాయల సభ కలంకార భూతుఁడగుటచే 'రామరాజ భూషణు'డను బిరుద మీతని కబ్బినది. నరస భూపాలీయ రచనాకాలమున కాతనికి ఆ బిరుదములేదు; కాన అందు మూర్తికవి తన పేరి నే చెప్పకొనెను. తండ్రికి బిరుదమున్నందున ఆ బిరుదనామమునే యుపయోగించి మొదటి పేరి నుపేక్షించెను. వసుచరిత్ర రచనకుముందే అతనికి బిరుదలాభము కలిగినది. కావున పయి గ్రంథద్వయమున ఆనామమునే యుపయోగించి కొనెను. అప్పుడు తన తండ్రి పేరు 'నూరవరాజు' అని చెప్పట దోషముకాఁజాలదు.

౨. మూర్తికవి తొలఁత హనుమద్భక్తుఁడు. క్రమక్రమముగ ఆ హనుమద్భక్తి ఎక్కువయి అతఁడు శ్రీరామచంద్రుని భక్తుడయ్యెను. అప్పుడును మూర్తికవికి హనుమంటునియొడ భక్తి కొలవదలేదు. కావున నే వసుచరిత్ర, హరిశ్చంద్రనలో పాఖ్యానముల గద్యలలో రామచంద్రునిలో పాటు పఠననందములను పేర్కొనబడి యున్నాఁడు. ఒక దేవతయందు భక్తియున్నచో వేఱొక దేవతయందుండరాదని నియమము లేదు.

౧ తాళపత్ర ప్రతులంగు నిట్లులే కలదు. ఇప్పటి ముద్రాపకులు మాత్రము దీనిని 'నరస భూపాలీయము'గానే ప్రకటించుచున్నారు.

3. సరసభూపాలియును లక్షగ్రంథము. కాశ్మీరియవిషయ వివేచనమునకే కాని కవిరాచముత్కార ప్రదర్శనమున కది తగిన యవకాశము నీయఁజాలదు. తక్కినవి ప్రబంధము లగుటచే తత్ప్రదర్శనమున కత్యంతము నవకూలములు. కావున శ్రీలిఖేదమును విధిన్న కర్తృత్వమున హేతువుకాఁజాలదు.

భేదవాదులలోఁ గొందఱు 'రామరాజభూషణ' పదము బిరుదవాచకము కాదనియు, భట్టుమూర్తి రామరాజసభకు భూషణ ప్రాయఁడుగాని రామరాజునకు భూషణము కాఁజాలఁడనియు, పయిపదము బిరుదవాచకమే యైనచో 'రామరాజ సభాభూషణ' వంటిదేదో యొకటి యుండవలెననియుఁ జెప్పుచున్నారు. కాని యియ్యది యభేదవాదమును ప్రతిఘటించుటలో నసమర్థము. కాశ్మీరియఁడగు పార్థివుఁడు కాక పార్థివుఁడును, దేవభూషకుఁడగు బ్రాహ్మణుఁడు దేవబ్రాహ్మణుఁడు నయినట్లు మధ్యమపదలోపి సమాసాశ్రయమున 'రామరాజభూషణ' పదమునకు 'రామరాజ సభాభూషణ' అనురీతి సర్థమును గ్రహింప వీలగును. కాని పయిసమాసము ఎచటినో, ఆగతికమగు నపుడే విధిలేక యాశ్రయింపఁబడును. అప్పుడు పయిపదము బిరుదవాచకము కాక వ్యక్తివాచకమే యనువారి మతమునఁ గూడ దాని యాచిత్యము ఒచారణ్యమేకదా!

మూర్తికవి రామరాజభూషణు లభిన్నులనుటకు ముఖ్యముగ కారణము 2 వి. —

౧. వసుచరిత్ర వ్యాఖ్యాతయగు సోమనాథకవి తత్కర్త భట్టుమూర్తియనియే చెప్పియున్నాఁడు. ౨. ఆంధ్రకామదీ వివరణమున '... ముప్రత్య యభావస్సాల్లసాని పెద్ద నార్యగృహ శిష్యుణ్ణి భట్టుమూర్తి మహాకవి నా విరచితే వసుచరిత్రే' అని వసుచరిత్ర భట్టుమూర్తి కృతమనియే చెప్పెను. 3. 'అల్లసాని పెద్దన అటునిటు నేడ్చె, మక్కులిమ్మన్న ముద్దు ముద్దుగా నేడ్చె, భట్టుమూర్తి బావురిని యేడ్చె' అని తెనాలిరామలింగని కర్తృకముగఁ జెప్పఁబడు కథాసంప్రదాయమునబట్టి, భట్టుమూర్తియేడ్చున కుదాహృతమున పద్యము వసుచరిత్రములోని 'ఆ బాల్లిలి వెలుంగు' అనునదగుటచే

పయివాదమునకే బలము కలుగుచున్నది. పయి కథ యథార్థము కాకున్నను, నీనివలన భట్టుమూర్తియే వసుచరిత్రకర్తయని లోకుల వ్యవహారమని మాత్రము నిశ్చయింప వచ్చును.

మూర్తికవికిఁ దిరుమల రాయల యొక్కయు, దదగ్రజుఁడగు రామరాయల యొక్కయు నాశ్రయము లభింపక పూర్వ ముఁడు వారి మేనల్లఁడగు ఓబళ నరసరాజు నాశ్రయించి, తన కావ్యాలంకార సంగ్రహము నాతనికిఁ గృతించి, తిమ్మలముగ రామరాయల నాశ్రయమును సూపించి, యాతని దక్షకుఁ బాత్రుఁడయ్యెను. ఆ యమగ్రహణే కవికి 'రామరాయభూషణ' బిరుదలాభమును — అన్యసామ్యామును లభింపఁజేసినది.

ఇతఁడు శ్రీకృష్ణదేవరాయల యాస్థానములోని యుద్విగ్గజముల లోనివాఁడని ప్రతీతి. కృష్ణరాయల సమకాలినుఁడగు అల్లసాని పెద్దనా మాత్రుఁ డీతనికి గురువని యాంధ్రకామదీ వివరణమునబట్టి, కథలబట్టి తెలియుచున్నది. శ్రీచిటూరి వీరభద్రరావు పంతులుగారు 'శీర్షకర్ణాటరాజ్య చరిత్రము'న రామరాజభూషణుఁడు కృష్ణదేవరాయల యాస్థానములోని వాఁడు కాఁడని వ్రాసియున్నాడు. 'అతని వసుచరిత్రయందలి

౧. తీర్థమలగ యశేఖరుని

ధరచిహ్నభటభూషణి యాజభి

కరయన శిశ్యుఁడు ప్రతి

భానబలంబుల జక్కనేముని

ధరఁబెనుగొండ కొండలును

దర్శింపచర్చక పాల మాఁకా

పరికర భూషితంబులు

బల్లిడిఁగాంచెగిరిశభావమున్ [౧౫౯౦] అను పద్యము చే శ్రీ. శ. ౧౫౭౭] సంవత్సరమున జరిగిన పెనుగొండయుద్ధము నూచింపఁబడు చున్నందున సంతకుఁడైగా నతఁడు జీవంపవలసి యున్నది. శ్రీ. శ. ౧౫౩౦ నాటికే కృష్ణదేవరాయలు కీర్తిశేషుఁడయ్యెను. కానతని కాలమున భట్టుమూర్తికవి యుండుట పొసఁగను' అని పంతులుగారి యభిప్రాయము. కాని మూర్తికవి శ్రీ. శ. ౧౫౧౦ వ. ౧౦. ప్రాంతమున పుట్టివాఁడనుకొన్నచో

1. ఆంధ్రకవుల చరిత్రము; స్మృతియభాగానుబంధము. పు. ౧౯౭.

2. శీర్షకర్ణాటక రాజ్యచరిత్రము. పు. ౨౩౨

నతఁడు శ్రీ. శ. ౧౫౩౦ సం. వఱకు రాజ్య మేలిన కృష్ణరాయల యాపానపండితుఁడగుట కాని, ౧౫౪౦ సం. తుఁద్రైగా జీవించియుండుట కాని యసంభవము కానేరదు. సుమారెనుఁబడి సంవత్సరముల వఱకు జనలు జీవించియుండుట యిప్పటికిని గలగుకదా! రామరాజు (కృష్ణ దేవరాయల యల్లుఁడు) కృష్ణదేవరాయల కాల మందును, ఆంతకుఁ బూర్వమును మీఁదఁ జేసలను నడిపించినట్లు శ్రీకర్ణాట రాజ్యచరిత్ర ముననే (పుట ౨౫౦) కలదు. అలియరామ రాజు శ్రీ. శ. ౧౫౩౫ వ సంవత్సరపుఁ దల్లి కోట యుద్ధము నాఁటికి సయితము గమర్చుఁడై యున్నట్లు చరిత్రకారులందఱును వ్రాసి యున్నారు. అట్టిసిఠిలో నతని కాలపునాఁ డగు భట్టుమూర్తి మోత్రము కృష్ణరాయల కాల మునఁ బండితుఁడు కాకుండుటయు, శ్రీ. శ. ౧౫౪౦ కిఁద్రైగా జీవించుకొండుటయు సంభవ ములు కావు.

కృష్ణరాయల కాలమునాఁటికి మూర్తికవి బాలకవి కావచ్చును. విద్యావ్యాసంగమున నుండుటచే నప్పడతఁ డేగ్రంథములను వ్రాయక పోయియుండవచ్చున. కృష్ణరాయల కాలము నాఁటి యతని చాటువులు చాల ప్రచారమున నున్నవి.

భట్టుమూర్తి రచించిన మూడుగ్రంథములే మనకు లభించినవి. అవి ౧ (నరగభూపాలీ యము) కావ్యాలంకార గ్రంథము; ౨ వసు చరిత్రము; ౩. హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము. వసుచరిత్రము నందలి 'శ్రీ రామక్షితిపున్' అను పద్యముంబట్టియు, హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యా నము నందలి 'వనధిలంఘన' అను పద్యపాదముంబట్టియు నితఁడు చాలకవులను, గ్రంథము లను రచించినట్లు తెలియుచున్నది. 'వసుచరి త్రాదికావ్యక్షీత' అనునపు డాదిశబ్దమున హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానమును గ్రహించిన బాధకములేదు

రామరాజభూషణుఁడు సంగీత కళారహస్య వేది. తత్కళాభిలాషి. అతఁడు తన్నుగురించి 'సంగీత కళారహస్యనిధి' నని చెప్పికొని యున్నాఁడు. అతని పద్యము లనేకములు సంగీత విషయప్రచురములు; మఱియు గామ రాజు గాన నాట్యాదిప్రియుఁడు; కావున తన యలంకారగ్రంథ కృతిపతియగు నరసరాజు హాశయమున మూర్తికవి నమరరాజుప్రాపుఁ జేసి యతని కభీష్టములగు 'బహు సంస్కృతాంధ్రకృతు'లను (పాటలను) రచించి యతని వలన నమాన గౌరవమును పొందియుండ వలెను.

శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు రామరాజ భూషణుని వసుచరిత్రమే తొలిగ్రంథమని, నరగభూపాలీయము రెండవగ్రంథమని చెప్పి, ఆందులకు 'హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము' లోని 'వసుచరిత్రాది కావ్యక్షీత' పదము ప్రమాణీకరించి యున్నారు. వసుచరిత్రము తొలిగ్రంథమగుటచేతనే కవి దానినే తొలితఁ దేర్చిననని చారి యభిప్రాయము. అట్టి నిశ్చే శము కవికృత గ్రంథములలో నదియే ప్రధాన మను సంశయము లేటపడుచునుగాని ప్రథమమను సంశయము తెలుపదు. శ్రీనాథుఁడు 'నైషధాధి మహాప్రబంధములు పెక్కు' అని కాశీ 4౦డ మనఁ జెప్పికొనినాఁడు. అది నిజేరితి నైషధ మతని రచనలలో నుత్తమమనవలెను. అట్లే మొదటిదనినచో 'దివ్యారి పావ్యారి విజిత కూకటి నాఁడు రచియించితిని మరు త్రురాల్యురి' మను స్వచనమునకే వ్యాపారమగును.

వసుచరిత్రమా తాత్పర్యముల ప్రాథమ్యంధము; ప్రబంధములకల్ల తలమానికము. కోలా హల పర్యతమునకు, శుక్తిమలినడికిని గలిగిన గిరికయను కన్యను ఉపరిచరవనువు వివాహ మాడుట యిందలి కథాంశము ఇది కల్పనలకు గని; ఆలంకారముల కొటపట్టు నూక్తిరత్న ములకు సుధాసింధువు; ఉత్తమోత్తమగు

1. 'శా శ్రీరామక్షితిపున్ మదగ్రజా జనుశ్రీలోలు నానాకళా పాఠేణం బహుసంస్కృతాంధ్రకృతులం బల్వారు మెప్పించి త త్కారున్యంబున రత్నహార హయవేదండాగ్రహారాది స త్కారంబందితి రామభూషణకవి' ధన్యండ వీరిన్నిటన్. [౧-౧౩]
2. 'వసుచరిత్రాదికావ్యక్షీత బహునృప్రపాపితా నేకరత్నప్లండ.' [౧-౫౩]
3. వసుచరిత్ర, హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానవిమర్శనములు చూడడు.

ధ్వనికావ్యము. కావ్యమయ్యను నాటకపద్ధతు లిందుఁ జాల కూర్చబడి సొంపు పెంపొందింపఁ బడినది. ఈ ప్రబంధపు పోకడలను, వర్ణనా విధానములను గ్రహించి వ్రాయఁబడిన ప్రబంధ ములకుఁ బ్రాశస్త్యముకలిగి 'పిల్ల వనుచరిత్రము' లను విరుదాఘాతము కలిగినది. దానింబట్టియే వనుచరిత్రప్రాశస్త్యము నందఱును గుర్తింపఁ గలుగుదురు.

హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము ద్వ్యర్థి కావ్యము స్లేషకావ్యములలో నిది మిన్నయను కేరుపొందినది. ఇందు హరిశ్చంద్ర, నలకథలు గెండును ప్రతిపద్యమునను వచ్చునట్లు కూర్చి బడినది ఇది కేవలము స్లేషకావ్యమే కాక వ్యంగ్యాంశము లనేకము లుండుటంబట్టి యుత్తమకావ్యముకూడ నగుచున్నదని పండితుల యాశయము.

౨

కావ్యాలంకార సంగ్రహమునకు విద్యా నాథ పండితుడు సంస్కృతమున రచించిన ప్రతాపరుద్రయశోభాభూషణము మూలము ఈ 'తెలుగు నరసభూపానీయము'నకు మూలము 'సంస్కృత నరసభూపానీయ' మున్న దనియు, దానిని మూర్తికవి శిర్యకృపులుఁడు రచించిననియు, నా మూలగ్రంథము తిమి కర్ణ ను దనియు, శ్రీచూడల్లి రామకృష్ణ కవిగారు చెప్పుచున్నారు. కవిగారు చెప్పినటులు దీనికి మూలము సంస్కృత నరస భూపాలమయినను, అది ప్రతాపరుద్రీయము నకు అనుస్మరిమాత్రము కావలెను. తెలుగు నరసభూపాలీయమును పరికిలించి చూచినచో నది ప్రతాపరుద్రీయము ననుసరించినట్లే తోచును. ఇంతకును శ్రీరామకృష్ణకవిగారు సప్రమాణముగ నిశ్చయించుకొనకుండు దీనికి మూలము ప్రతాపరుద్రీయమే యనుకొనవలెను.

నరసభూపాలీయమునందఁ బ్రతాపరుద్రీయ మున లేని విషయములు కొన్ని చేర్పఁబడినవి; ఉన్నవికొన్ని విడువఁబడినవి; కొన్ని మూలము రీతిని గాక వేరీ కరీతిని వివరింపఁబడినవి. నాయకాభేదములను తెలుపు నందర్భమున

నింగు మూలమున లేని ధీరాదిభేదములు చెప్పఁ బడినవి; అట్లే కొన్ని తుద్రకావ్యభేదములు- కలిశిత్కలికాదులు వివరింపఁబడినవి. మూల మనగల కావ్యములకు చర్చలు విడువఁ బడినవి. కథ, అఖ్యాతికా భేదము నాటక ప్రకరణమంతయు త్యక్తములు. విద్యానాథుఁడు భోజుని మతము ననుసరించి యిరువది నాలుగు గుణముల నంగీకరింపఁగా మూర్తికవి యా విభాగమును విడిచి, కావ్యాదర్శానులలో నున్నయట్లు పదిగుణములనే లెక్కించెను. లక్షణ నిరూపణమున మాత్రము ప్రతాపరుద్రీయమునే యనుసరించెను. అగ్గాలంకారములలో గీర్వాణ వ్యాకరణ సంబద్ధములగు భేదములను విడిచెను

సంస్కృతమున రూపక వాఙ్మయము చాల ప్రాచీనకాలమునం వెలసెను. లక్ష్యము ననుసరించి యాలంకారికులు లక్షణములను వ్రాసిరి. ఆంధ్రమునఁ బంచాంగీకృతవ శతాక్షర జీవితీ కలకు దృశ్యవాఙ్మయము వెలవడలేదు. మూర్తి కవికాలమున నది లేదని నేలుగఁ జెప్పఁ బనిలేదు. లక్ష్యములేనందున లక్షణకరణ మనా వశ్యక మైనది. కావున మూర్తికవి మూలమున నున్న నాటక ప్రకరణము నాంగీకరింపకఁ జేడిచెప్పెను

నరసభూపాలీయ మైవాక్యాసముల గ్రంథము; మూర్తికవి దీనిని కావ్యముగను, ప్రబంధముగను చెప్పకొనినాడ. ¹ ఇది కావ్యలక్షణముకాని కావ్యముకాదు. సంస్కృతమున 'ప్రబంధ' పదము గ్రంథసామాన్యపరముగ వాడఁబడు చున్నది. ఆంధ్రమున 'ప్రబంధము'నకుఁ గావ్య మున నర్థమే ప్రసిద్ధము. పద్మరచిన 'ప్రబంధము' అదియే కావ్యము. కావున నిదియు నట్టిదే! కవి రచించిన దనుభావమే కావ్యమనుటకుఁ గారణములు యుండవచ్చును.

ఇందఁ బ్రథమావ్యాసమున నాయకగుణములు మూలానుసారముగ వివరింపఁబడినవి. పీఠికయందఁ బ్రతాపరుద్రీయ పీఠికయందలి విషయములు కొన్ని చెప్పఁబడినవి. నాయకగుణ

1. ఉ. 'నీ వొనరింపఁబూనిన య నేక మహాకవివాఙ్మయోప కా రావహమైన కావ్యము మదంకితమై వెలయుంగ' [౧-౧౬] 'కావ్యాలంకార సంగ్రహం బను మహాప్రబంధమనందు'

[అవ్యాసాంత గద్యములు]

నిరూపణ మయిన పీదప నాయకస్వరూపము వివరింపఁబడినది. ద్వితీయాశ్వాసమున ధీరోదాత్రాది నాయకుల స్వరూపములు, భేదములు, దక్షిణాది శృంగార నాయకుల స్వరూపాదాహరణములు, స్వీయాది నాయకలయు, మృగాద్య వాంతర నాయకలయు, ప్యాధీనపతి కాద్యష్ట విధనాయకలయు లక్షణోదాహరణములు, కావ్యస్వరూపము, ఆభిధాదివృత్తుల లక్షణము, వృత్తి, రీతి, పాక, ధ్వని, గుణిభూతవ్యంగ్య, త్సంద్రకావ్య స్వరూపములు వివరింపఁబడినవి. తృతీయాశ్వాసమున స్థాయిభావ, విభావానుభావ, సాత్త్విక, సంఘాతభావములు, శృంగారావస్థలు, శృంగారచేష్టలు, భావోదయాదులు, రససంకరము లక్షణోదాహరణములతో సంగ్రహింపఁబడినవి. చతుర్థాశ్వాసమున పదవాక్యార్థదోషములు, దశవిధగుణములు, శబ్దాలంకారములు, చిత్రము మొదలగు వానికి లక్షణోదాహరణము వీయఁబడినవి. పంచమాశ్వాసమునందర్శాలంకారములకుఁగల పరస్పరసంబంధము, వాని భేదములు, మిత్రాలంకారములు వివరింపఁబడినది.

సరసభూపాత్ర మిదివఱకుఁ బలుపురిచేఁ బలుసారులు ముద్రింపఁబడినది. కాని యెవరును సవిమర్శముగఁ జరిశోధించి ముద్రించినట్లు తోఁచదు. ఇందలి తృతీయాశ్వాసమున రసప్రకరణమును, ద్వితీయాశ్వాసములోని నాయకానాయక భేదములతోఁజేర్చి సవిమర్శముగ, సవ్యాఖ్యానముగ బ్ర. శ్రీ. వెల్లాల సదాశివ శాస్త్రిలు గారు ప్రకటింపింపిరి కాని యది యేకాశ్వాసమే. వ్యాఖ్యానమున నచ్చటచ్చట మూలమునందలి యసందర్భములు, నపపారములు భాగుగ విచారించి ప్రదర్శింపఁబడినవి. సమగ్రముగఁ బ్రకటింపఁబడిన ప్రతులలో శ్రీ వావిళ్ల వారు ప్రకటించినది కొంతమేలు. వారు తనమాత్రపు పీఠికతో (విమర్శతో) దానిని ప్రకటించినారు. ఒక ముద్రణమున దొరలన స్థాలిత్యమును పోలిక ముద్రణమున వారు సవరించుచునే యున్నారు. కాని పరిశోధన మనముగ్రము. కాని దాని పీఠికయందుఁ గల విమర్శనము ప్రబంధవిమర్శనములతోలి కవిత్వపాకమును, కల్పనలను, శేషద్వయమైత్రిని విమర్శించున దగ్గు యున్నది. ఈగ్రంథ మలంకారశాస్త్రమును దృష్టితోఁ జూచినచో విమ

ర్శింపఁదగిన యంశము లిందనేకము లున్నవని స్పష్టపడెను.

మూర్తికవి కవులలో మిన్న యనుటకుఁ బంచమామీయియలేదు. కాని పాండిత్యమునఁ అందును లంకారశాస్త్ర పాండిత్యమునఁ గూడ నట్టివాఁడే యని చెప్పబాలము. కవిత్వమునేలు; పాండిత్యమునేను. కవులని ప్రసిద్ధిఁ జెందినవారు శాస్త్రనిర్మాతలగుట యరుదు. శాస్త్రనిర్మాతలు కవిత్వమున జనులను రంజింపఁ జేయుటయు కష్టము కవులు వ్రాసిన శాస్త్ర గ్రంథములలో సిద్ధాంతముల పట్టున లోపములు కనిపించుట సహజము. నరసభూపాత్రయము నందుఁ గవిత్వము మంచి పాకమునఁబడి సర్వజన హృదయావర్జకమయి యున్నది; కాని శాస్త్రీయ విషయ ప్రతిపాదనమునఁ గొన్ని లోపములు కానవచ్చుచున్నవి మచ్చునకుఁ గొన్ని—

౧. మూలగ్రంథకాండగు విద్యానాథుడు “పూర్వభోగ్య భామహాదిభ్యః సాదరం నిహితాం జలిః, వత్సేనసమ్యగలంకారశాస్త్ర సర్వస్వ సంగ్రహమ్.” అని ప్రాచీనాచార్య నమస్కృతి నొనరించెను; కాని భామహాదు లేయే విషయము లనుప్రతిపాదించినో చెప్పలేదు. మూర్తికవిసామ నిర్దేశమాత్రమునఁ దృప్తిపొందక ‘సీ. నిరూప మనకు వచ్చుచున్నప్పు డేమికి, బెగుకొంగు ధ్వని పీఠిక కికలమర, ... భామహానుల ననిశంబు ప్రస్తుతింతు’ [౧-౧౦] అని భామహానుల యోగ్యము నొనర్చిన కావ్య సామగ్రినికూడ వివరించెను ఈ నిరూపణ సరికాదు. భామహానుల కాలమునాటికి ధ్వని నాదము పుట్టనేలేదు. అతఁ డలంకార మార్గ వాది. మూలకారుఁ డెరుంశముం జెప్పక తప్పు కొనెను; మూర్తికవి శిష్యుడారింబోవఁ దలఁపడెను.

౨. ధీరోదాత్ర, ధీరోద్ధత, ధీరలలిత, ధీరశాంతులని నాయకులు నాలువిధములుగ నుండురు. వీరందఱు విభిన్నులు. ధీరోదాత్తుఁ డెన్నఁడును ధీరోద్ధతుఁడుగాని, ధీరలలితుఁడు కాని, ధీరశాంతుఁడు కాని కాఁడు. మూలకారుఁడు ప్రతాపరుద్రుఁడు ధీరోదాత్తుఁడని, యుద్ధభటులు ధీరోద్ధతులని, కాకతీంద్రుఁడు ధీరలలితుఁడని, రాజాక్రితబ్రాహ్మణులు ధీర శాంతులని యుదాహరణములతో వివరించెను. మూర్తికవి ధీరోదాత్తునిగఁ జెప్పిన నరసరాజు నే

తిరిగి 'ఉ.....యింతుల రత్నహారముల నెల్ల
ధనంబుల నిచ్చి కొల్పని, భీంతిరదాల్చు
నోబడు నృసింహుడు భోగకళాప్రవీణుడై,
[నరస. ౨-౪] అని ధీరలలితునిగఁ జెప్పెను.
ఇది సరికాదు.

3. మూలమునం దనుకూల నాయక
లక్షణము ఇట్లున్నది. 'ఏకాక్షత్రింశదుకూలః
స్యాత్ ఏకస్యాం నాయకాయాం విశేషాను
రక్షింశదుకూలనాయకః' అనగా ఒక్క
నాయకయందు విశేషానురాగము కలవాఁ
డనుకూల నాయకుడని యర్థము. అనుకూలనకు
భాగ్యము పెక్కు అుండవచ్చు; అందరి యెడలను
అనురాగ ముండవచ్చును; ఒక్క నాయకయం
దందఱికంటె పెక్కువ యనురాగమున్నఁ
బాలును. మూర్తికవి 'చ. యొక్కకాంతకే,
వలచి గుడాభిరామఁ డగువాఁ డనుకూలఁడ' అని
చెప్పెను. ఈ యనుకూల లక్షణమును
బట్టియు, '...నోవభూపనం, దనుడగు నార
సింహుఁడెల దాననమాప్రియుడయ్యె కెంత
యొన్' అను నదాహరణ భాగమునుబట్టియు,
నాయకగ నాయకునియం జెక్కువ యనురాగ
ముండవలెనను విపరీతార్థావగతి కెక్కువ యన
కాశమున్నది.

౪. ఉపమానమును జెప్పి యుపమే, ఈయం
జెప్పక, యాదెండింటికి నగ్గదము చెప్పకట
యధ్యకసాయము. దానినొగూడిఁ లక్షణ
సాధ్యవసాయలక్షణ మూలమున దీనికి 'కాక
తీయ వంశపారావారమున చంద్రుడు పుట్టె'నని
యుదాహరణము కలదు. అచట సుపమానమును
చంద్రపదమే కలదు. ఉపమేయ వాచకమును
ప్రతాపయద్ర పదములేదు. చంద్రప్రతాపగ్రుల
కిచట నభేదము.

పయి లక్షణ కుదాహరణముగ మూర్తికవి
'క... పోచి రాజవంశ, ధీరరత్న సంభమున
నృసింహుడు పుట్టెన్' [౨-౬౫.] అని
వ్రాసెను. ఇచట 'నృసింహ'పదము క్లిష్టము.
అది యుపమానమును, ఉపమేయమును గూడఁ
గావచ్చును ఇది సాధ్యవసాయోదాహరణము
కారలెన్న నృసింహశబ్దము తీసివేసి వేటొక
శబ్దమును జెప్పట యుచితము.

౫. వ్యంజకముగు శబ్దమువల్ల సేగాక వాచ్యార్థ

1. క. ఈ కోమలి పద్మినియట! యేకాలముఁ బ్రోచునినుండ వివట! సతి దా
నీకరసంస్కర్షవహన గాక చెలంగునె నృసింహ! ఘనబలంబహ!

ద్యోగముల వల్లను వ్యంగ్యార్థ ప్రసీతీ కలుగును.
కావున నట్టియెడ వ్యంగ్యార్థమున కిరాంతర
సమేతత్వము (వేటొక యర్థముతోఁ గూడి
యుండుట) కలదు. అది దానికి సామాన్య
ధర్మము. లక్షణానులే వ్యంగ్యము అత్యంత
తీరస్కృతము, అరాంతర సంక్రమితము నని
గుండువిధముల ప్రకృతానుపయోక్తమున నగము
వ్యంగ్యార్థమున సంక్రమించినచో అర్థాంతర
సంక్రమితము గును. రాముడు తన్నుగూర్చి చెప్పినవపుడు
'రాముడను గాన నర్థమును నహింతు'ననుచో,
తాను రాముడని వేటొక జెప్పనక్కఱలేను.
ఆ పదముల నుపయోగములేదయి 'సీతా
వియోగాగలనునహింస వాడ'నను వ్యంగ్యార్థ
మున సంక్రమించుచున్నది. ఈ యర్థాంతర
సంక్రమితము నరవధి సోచుమునఁ జాలివోట్టి
'అర్థాంతరసమేత' మని చెప్పఁబడినది. వ్యంగ్య
సామాన్యధర్మముగు నరాంతర సమేతత్వము
వ్యంగ్యభేదమును తెలుపఁజాలదు.

౬. వాచ్యార్థానుపత్తి, వాచ్యార్థముతోడి
సంబంధముకల లక్షణ ననుసరించి వచ్చు వ్యంగ్య
మత్యంత తీరస్కృతావశ్యత వాచ్యమునఁ
బడను 'గంగయంగు గొల్లపల్లె కల'దను చెప్పి
నపు డొండుట యుపసంభవము; అచట గంగకు,
దీరియనకు సామీప్య సంబంధ మున్నదికావున
'గంగ యొడ్డున గొల్లపల్లె కల'దను లక్ష్యార్థము
కలుగును. దానివలన పల్లెయొక్క చల్లదనము,
పవిత్రత మొదలగు గుణములు వ్యంగ్యములగును.
మూర్తికవి పయధ్యనికి 'క. ఖరఖర . ఖరకర
తిరగోత్తరమై, కిర మమరు నృసింహాధాటి
కానాయ మనగన్' అని యుదాహరించి
అలిక్రమింపబడిన సామ్యముగల సూర్యార్థ
ములు కలదను బహువ్రీహి సమాసమున 'తీర
స్కృత స్వార్థము' కలదని వ్రాసెను.
[౨-౧౧౩, ౧౪౪.] ఇది సరికాదు ఎందరి
వ్యంగ్యార్థమును కవి వివరింపలేను. బహువ్రీహి
యందు 'కిలవాడ, కలది' అనునవి వాచ్యములు
కాకపోవుటచే ఆ సమాసము లత్యంత తీర
స్కృతములని కవి పొరపడియుండవలెను.

౭. శబ్దకక్షి మూలాలంకార ధ్వని కి
'కోమలి పద్మిని; నరసరాజ ఇనుడు.
తత్కర సంస్కర్షనమున నే యీమె చెలంగును'

అని యదాహరణము. ఇచటఁ బ్రసాదము, ఇన శబ్దములు నానాగ్రకము లయినను ప్రసాదము = కమలినీ, పద్మినీబాలిశ్రీ, ఇనుడు = నూర్వండు, రాజు.] ఇది శబ్దశక్తిధ్వని కు దాహ్యుతి కాఁజాలదు. దానియందన్ని పదములును శబ్దములు కావలెను. అట్టి పదములు ప్రకృతాగ్రము సేగాక యప్రకృతాగ్రమునుగూడఁ జెలుపును. అప్రకృతాగ్ర కథనము ఆంబధము కాకుండుటకై వాచ్యప్రతియమానముల కుపమానోపమేయ భావముగాని యభేదభావముగాని కల్పింపఁబడును. పయి యదాహరణ పద్యమునఁగల 'కోమలి, నృసింహ! ఘనబలసింహ!' అను పదము లశబ్దములు. ఇచట కోమలి కమలి నులకు, రాజనూర్వలకు నుపమానోపమేయ భావము వ్యంగ్యమువలనఁ గలిగినను, శబ్దశక్తి ధ్వనిలక్షణా సంఘటితముగుట ధ్వనికాఁజాలదు. వ్యంగ్యమంతయు ధ్వనియే యగునను నియమము లేదు.

౨. స్వరః సిద్ధాంత శక్తిమాలాలంకారకృత వస్తుధ్వనికి 'నరసరాజుగారి - చారుయశోర ధూమణికి సారసవైరి ముఖంబు; తారకల్ సారసఖాంకురంబులు; శంకరశైల, హిమాద్రి లాత్మవత్కోరవామల్; సితాబ్జములు సాంపగు లోచన పంకజాతముల్.' [౨-౧౨౩] అని యదాహరణ మియఁబడినది. ఇచటఁ బరిణామము వాచ్యమగు నలంకారమనియు, దాని వలన నరసవిధుని కీర్తి మల్లొకములు నిండు ననునది వ్యంగ్యమనియు ననునయము చేయఁ బడినది. ఇచట వాచ్యమగు నలంకారము రూపకము; పరిణామముకాదు. కీర్తనలగు నుపమేయములందఁ గాంతాత్మాద్యుపమానత ఆరోపింపఁబడిన రూపకమని, ఉపమానము దుపమేయత ఆరోపింపఁబడిన పరిణామమని యలంకారిక సిద్ధాంతము. 'అమె దృగ్భజున విక్షించుచున్న' దనునపుడు ఉపమానమును నబ్జము విక్షణ క్రియోపయోగి కాఁ జాల నందునఁ దత్ప్రయోజనార్థ మది దృక్కుగాఁ బరిణమించును. అది పరిణామమునను కాన మిది వివరణము తప్ప. వఱియు 'సితాబ్జములు లోచనము' లన్నఁజాలును. 'లోచన పంకజాతముల్' అనఁ బనిలేదు.

౩. చిత్రకావ్యమున కుదాహరణముల నిర్దుశని చెప్పియు ఈయనేలేదు.

౧౦. 'నాయికా నాయకులలో నొక్కరికే యనురాగమున్నను; ఆ యనురాగము ఉభయ నిష్ఠమైన తిర్యగ్మేచ్ఛగియక మయినను; ఒక్క శ్రీకి పెక్కును పురుషుల గుం దనురక్తి యున్నను రసాభాసముగనని ప్రతాపరుద్ర యమునందలి రసాభాసలక్షణము. నరసభూపాలియమునందు మాత్రము 'పలువుర కొకకామని పయి వలపున్నను, ఒక్కవారసలికఁ బలువురిపై వలపున్నను, మృగవిహగాదుల వలపు నిబద్ధ మయినను రసాభాసముగనని చెప్పఁబడినది.

ఇది కూలముకంటెఁ జాల వేఱయినది. [౩-౧౪౪] మూలమందలి 'ఒక్కరికే ప్రేమయ్యుండుట, అనురాగము మేచ్ఛగతమగుట' ననుభేదము లిందు విడువఁబడినవి. దీనింబట్టి వేశ్యకంటె యితరలగు శ్రీలకు బహునాయక గతి మగునను గను రసాభాసముకాదను విపరీతార్థము కలుగుచున్నది.

౧౧. 'ప్రకృతోపయోగముగ ఉపమేయమునందు ఉపమానత్వ మాగోపించుట పరిణామాలంకార' మని యిందలి లక్షణము. ఇది వఱకు వివరింపఁబడిన (౨) విషయవిశేషముం బట్టి యిది రూపకలక్షణమగును గాని పరిణామ లక్షణముకాదు. దీని కనుగుఁముగనే 'దేవశ్రీల కాగిలికొఱకు స్వర్గమునకేగు శత్రురాజులకు నరసరాజు కత్తి నీలాలనిచ్చెన యయిన'దని యదాహరణ మియఁబడినది. ఇచట నుపమేయ మగు కత్తియందు నిచ్చెన తన మాగోపింపఁ బడుటచే నీది రూపకోదాహృతి యగుట యుక్తము. ఈ గ్రంథమునందలి రూపకలక్షణము అస్పష్టముగ నున్నను చివఱకు దీనిలోని పరిణామలక్షణముతోనే నరసభూపముని, పయి యదాహరణమునకును, రూపహృదాహృతికిని భేదములేదు.

౧౨. అప్రస్తుత వృత్తాంతమువలనఁ బ్రస్తుత వృత్తాంతము గమ్యమానముగనో నప్రస్తుత ప్రశంసాలంకృతి యగును దాని కుదాహరణమును నిందు [౫-౧౩౫.]

1. క. 'ధరలో నుపమేయముననునందుగ నాగోప్యమానమును నుపమానంబరయఁ, బ్రకృతోపయోగాకరముగఁ బరిణామమయ్యే' [౫-౫౦]

క. 'నవలు మొలకైతే దేనిలు

చినికం జిగురాకు గండె జెదర నరితరులో
చనువున నీహుడిగఁగు

ఘనమైననృసింహుపాంగుకలుగఁగఁబోలున్.'

అని యుదాహరణ మీయఁబడినది. ఇదట పూవుడిగ వృత్తాంతములన నాయితో వృత్తాంతము తోచుచుండుట యుక్తము; కాని 'ఘనమైననృసింహుపాంగు కలుగఁగఁబోలున్' అని వాచ్యముకూడ నింగఁ బ్రకటింపఁటచే నిది పయియలంకారమున కుదాహృతి కాఁజాలదు. 'నృసింహుపాంగు'నకు అప్రస్తుతముగ నథమును కల్పించుట యసంగతము.

౧౩. ఈ సభూపాశీయమున అరాలంకార ప్రకరణముగో రసవత్, ప్రేయ, డృష్టి, సమాపితములను నాలుగలంకారముల నాయము మీయఁబడినవి; కాని, వాని లక్షణోదాహరణములు లేవు. మూర్తికవి వానింగూర్చి వ్రాయును ఇవి 'అసమరప్రకరణమున రసభావాద్యపరిబద్ధ రసములు గానన్' ఇవి వివరింప లేదని వ్రాసినాఁడు. [౫-౨౩౦] దీని కర్థమేమో! కాని రసప్రకరణమున వీని సంగతియే లేదు.

౧౪. దోష నిరూపణ సందర్భమున సంస్కృతిమునే యనుగరించి గంకొ, చుటి భంగములను మాత్రమే తెల్పి, ప్రాసభంగమును నిరూపింపకుండుట అనుచితము; అది ప్రధాన దోషములలో ౪ కటి.

౧౫. పరస్పర విరుద్ధవిషయములకు రూపక, పరిమాణాలంకార చర్చయుదాహరణము; మచ్చనకు మతోకటి, మాలమందలి గల్ల, కటిశబ్దములతోబాటు ఇందు 'చెన్నులు, కన్నులు' కూడ గ్రామ్యములేయని చూడఁపడి యనునరింపఁ బడినది, కాని పయి 'నవలు' పదములతోగూడిన చక్కని పద్యము-¹ న్వని రచితము లాటఁచుప్రాసమును శబ్దాలంకారమున కుదాహరణముగ మీయఁబడినది. [౪-౩౮]

ఈ గ్రంథమున గొన్నియెడల కొన్ని విషయములు చెప్పింపఁబడి యాయఁబడిన లక్షణ

ములు చాల అస్పష్టముగ నున్నవి. ఇది లక్షణ గ్రంథమైనను పద్యకావ్యముగుటచే ఛందోయతి ప్రాససంస్థితకావ్యము అక్కఱలేని పెంపు, అవాచకముల కూర్పు ఎక్కువయినది, కొన్నిట సంప్రదాయములు కొఱవడినవి. మచ్చనకుఁ గొన్ని—

౧. కావ్యములు 'అంగ నాజన విలాసాలాప మీ సమప్రాదుర్భావములు' [పుట ౧౧.] అని యిందఁగలదు. 'కావ్యములు కాంతా సమృతము' అని దీనిపిండితార్థము. 'కాంత' తన యభిప్రాయముపైయుండు మాటలచేగాక చేష్టలచే తెలియఁజేసిన నేచిమత్కారము. కావునకావ్యగ్య ప్రధానముగ కావ్యమే యుత్తమము. అలంకారికులందఱు మతము నడియే అట్టికావ్యమే కాంతా సమృతమగును. ఇంగు దానికి విరుద్ధముగ 'అలాపాలాప ప్రాదుర్భావ' అని చెప్పఁబడినది.

౨. రసవ్యూహ సందర్భమున మూర్తికవి 'వాచి దుఃఖమైన సుఖచైభవమైన దిటికటాలియుం, దావలపూర్వమై సహృద యాత్మలఁ గేవలహర్షమై తగున్' [పుట ౬౩.] అని చెప్పెను. నటులంగుఁ గానియందు సుఖ దుఃఖ భావములవలన సహృదయులకు దిగితి తేద్యాంతరముగ నానందము కలుగునని యాలంకారికుల మతము దీని మూలము 'సుఖంవా దుఃఖంవా నిబిడయతియూహో', సహృదయే త్వయంగానందాత్మా పరిమితి పూర్ణోరీకభరః' అని యున్నది. దివిడి రియందే సుఖదుఃఖములు కలుగవు, అవి యందరియెడను కల్గును. మూలమందలి 'అనందము' మూర్తికవి యనువాదమున హృది మయినది 'హర్షము' సంచారిభావము; అది సంతోషమును నర్థముననే ప్రసిద్ధము. దిగితి తేద్యాంతరముగ నర్థమున కిది యవాచకము.

గ్రంథలోపములతో బాటు చెను కటి ముద్రణములలో ముద్రా స్థానిత్యములను మెండుగ గలవు. కాని నూతనముగ వెలువడిన కటికాప్రతి (వావిళ్ల వారిది)లో మాత్రము చాలవఱ కీలోపములు నవరింపఁ బడినవి.

1. 'చ. ఘనత నృసింహుఁ జూడఁగల కన్నులు కన్నులు; వాని కాఁగిటం

జనువున నీపుమాపఁగల చన్నులు చన్నులు; వానిమోచికిం

జొనిపిన పాటలాధరము జన్నులు జన్నులు; వానిమేనఁ తే

ల్లిన రససాంగయట్టికల చెన్నులు చెన్నులువో తలోదరి!"

గుడిపాటి కోదండపతి

౧

శేవలము రససామగ్రి నిరూపకములగు గ్రంథములలో రసమంజరి యొకటి. దీనిని రచించినవాడు గుడిపాటి కోదండపతికవి. ఇతఁడు నందవరీకవంశ నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. ఈ నందవరీక వంశమును గుఱించి యొక చిత్ర మైన గాథకలదు. దానిని శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు తమ కవులచరిత్రమున (3 వ భాగము, పుట ౮౦౦) వివరించియున్నారు. దాని సంగ్రహమిది—

“పూర్వము కర్ణాటమును బాలించుచుండిన నందుఁడను రాజు తన యోగమహిమచే యోగ వాగములనెక్కి ప్రతిదినము కాశీకిఁబోయి గంగాస్నానముచేసి వచ్చుచుండెను. ఈ రహస్యము బాతని భార్య కనిపెట్టి తన్నుగూడఁ గాశీకి దీసికొనిపోవలెనని వేడుకొనఁగా రాజుట్లే యొసర్చెను. కాని యచట నామె బహిష్కరణగుటచే మైలపడిన యోగ వాహనములు తిరిగి కదలలేదు. అంత రాజేమిచేయుటకును దోచక గంగాతీరముననున్న సద్బ్రాహ్మణుల సాయము కోరఁగా వారు తనకుఁ గర్ణాటరాజ్యమున వృత్తుల నొసంగుకొని చండీశ్వరి సన్నిధిని ప్రయాణము చేయగోరి రాజుట్లే ప్రతిజ్ఞ చేసెను. వారు తమ మంత్రప్రభావమున రాజభార్యను పవిత్రురాలిగా నొనరించిరి; యోగ వాహనము లను నడిపించిరి. పిదపఁ గొన్నియేండ్లకు కాశీ ప్రాంతమున క్షేమము సంభవించుగా ఏనూలు క్షుటుంబములవారు కర్ణాటదేశమునకేగి తమకు వాదాన మొనర్చిన వృత్తుల నీచు రాజును కోరిరి. రాజు కోరికపయి వారు చండీశ్వరిచే సాక్ష్య మిప్పించిరి. రాజు వారి మహిమ కచ్చెరువంది తనపేరిట ‘నందవరీ’మను గ్రామమును కట్టించి దానిని వారి కగ్రహారముగ నిచ్చెను. నంద వరమునం దుండువారగుటచే వారు నందవరీకు లయిరి. వీరినే కరణకమృలనియుఁ జెప్పుట కలగు.”

ఈ కథ యెట్టిదయినను, నందవరీకు లార్యా వర్తమునఁ గాటకము సంభవించినపుడు దక్షిణా పథమునకువచ్చి తెలుఁగుదేశమున వృత్తులను సంపాదించుకొన్నది మాత్రము నిజము కావచ్చు నని శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారి యభిప్రాయము. అలసాని పెద్దన్న, రాయని భాస్కరుఁడు మొదలగువారు కోదండపతి తెగకుఁ జెందినవాతే. నందవరీకు లార్యవర్తము నుండి కర్ణాటమునకు వచ్చిరనుటలోఁ బ్రమా ణము లింకను కావలసియున్నవి.

కోదండపతి యాశ్వలాయన నగత్రుఁడు. భారద్వాజ గోత్రుఁడు. వేంకటేశమంత్రి పాత్రుఁడు. రంగయూత్యునకును, సీరమాంబ కును పుత్రుఁడు. పయి యంశములు రసమంజరి తృతీయ గుచ్ఛపుఁ జిహ్మమున్న పద్యమునుబట్టి తెలియున్నవి.¹

కోదండపతికాలము సరిగాఁ దెలియదు; కాని యితఁ డిన్నూలు సంవత్సరముల క్రిందటి వాడేమోయని కవులచరిత్రలోఁ గలదు. ఆ యూహకుఁ దగిన యాధారము కావలెను.

2

రసమంజరి మూఁడుగుచ్ఛముల గ్రంథము; సంస్కృతమున భానుదత్త మిత్రుఁడు రచించిన కృతి కిది తెలుఁగుకథ. ఇందు మొదటి గుచ్ఛ ములో ముగాడినాయికా లక్షణము, ధీరాదుల లక్షణము వివరింపఁబడినవి. రెండవ గుచ్ఛమున స్వాధీనపతిక మొదలగు ఎనిమిది విధముల నాయికల, ఆ నాయికలలోని ముగాధ్యంత ర్భేదములతోగూడ చెప్పఁబడిరి. మూడవ గుచ్ఛములో నాయకలక్షణము, వారియందలి భేదములు స్పష్టపరుపఁబడినవి.

ఈ గ్రంథ మొకసారి చాలకాలముక్రిందట ముద్రింపఁబడినదట! కాని ప్రతులెచ్చటను లభింపలేదు.

1. సీ. శ్రీకర నందవరీకాగ్ర గణ్యుఁడు, వహిమీలు గుడిపాటి వంశఘనుఁడు,
.....భాసిల్లు కోదండపతి ఘనుఁడు,

అడిదము సూరకవి

౧

తెలుఁగున దరాలంకారములను వివరించు లక్ష్యగ్రంథములను రచించిన ప్రాచీనులలో 'చంద్రాలంకరము' వాంఛికరించిన అడిదము సూరకవి ముఖ్యుఁడు. అడిదమువారిది కసిష్ట గోత్రము; సూరకవి తాత చినలచ్చనమంత్రి; తండ్రి భాస్కరామాత్యుఁడు.¹ ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౭౨౦ ప్రాంతమున విజయనగర సమీపమున గల భూపాలరాజుగారి గ్రామమున జన్మించెను.

ఈకవి కాలనిర్ణయమునుగూర్చి శ్రీఅడిదము రామారావుగారు తమ 'అడిదము సూరకవి' చరిత్రమునందు ప్రయోజనము నిచ్చుచున్నారు. 'సూరకవిగారి మనుమఁడు సూరనరసింహ సంకర్తరములు జీవించి పోయిన చిత్రభాను సంకర్తరమునఁగాక యింకొకరింటి చిత్రభాను వత్సరమునకు ముందటి చిత్రభాను సంకర్తరము ఆపాధి బహుళపాద్యునివారు (౧౮౨౩ సం. ౪) కీర్తిశేషుఁడయ్యెను. దీనిం బట్టి ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౭౭౮ సం. ౪ జీవించి యుండవలెను. ఇతఁడు తన తండ్రికి ౨౮ వ యేట జన్మించెనట! అట్లయితో సూరకవి కుమారుడు బాలభాస్కరకవి క్రీ. శ. ౧౭౫౦ ప్రాంతమున జన్మించియుండవలెను. సూరకవికి ౨౫ సం. ౪ వయస్సు మించి తరువాత సంతానము కలిగినట్లు వాడుక. ఈవిధిగా అడిదమువారి కుటుంబము కలబడిరచ్చుచున్న గమచామలంగట్టి చూచినచో సూరకవి క్రీ. శ. ౧౭౨౦ ప్రాంతమున జన్మించియుండ వచ్చునని తోచుచున్నది.'

సూరకవి విశాఖపట్టణము మండలములోని విజయనగర సంస్థానమునకు ప్రభువులను, సూర్యవంశ క్షత్రియులగు శ్రీ పూగపాటి వంశ మహారాజుల కౌశికుఁడు; సంస్థానపండిత కవి. విజయనగర ప్రభువులు సుగ్రహాక్షా త్కారమును పొంది తన తపఃప్రభువమునఁ దా నేల రాజ్యమున నేడుగడియకాలము

సువ్యవస్థ కరిపించెనని భాగ్యలింగస్మృతిమాధవ వర్మ సంకతివారు. ఈ ప్రభువులలోని వారగు శ్రీ పెదవిజయరామ మహారాజులుంగారి కాల మునను, శ్రీ చినవిజయరామ మహారాజులుంగారి కాలమునను సూరకవి జీవించియుండెను. ఇందు మొదటివారగు శ్రీ పెదవిజయరామ మహారాజు గారు బొబ్బిలియుండమున వీరస్వర్ణము నలంకరించిరి. అప్పటికి సూరకవి నిండు జవ్వనమున నున్నట్లు చాచువులవలన నిశ్చయింపవచ్చును. సూరకవి యొకపద్యమాలా క్రీ. శ. ౧౭౪౬ సం. ౪ పెదవిజయరామరాజునకును, బాదుల్లా ఖానునకును జరిగిన యుద్ధమునగూర్చి ప్రసంగించెను. దానింబట్టియు నతఁడు ౧౭౨౦. ప్రాంతమున జన్మించె ననవచ్చును. శ్రీ పెదవిజయ రామరాజుగారు కీర్తిశేషులయిన పిదప వానంద గజపతిరాజుగారు రాజ్యమునకువచ్చి కొలఁది కాలముమాత్రమే రాజ్యముచేసిరి. వారు స్వస్థులయిన తరువాత శ్రీ చినవిజయరామ గజపతి మహారాజులుంగారు రాజ్యమునకువచ్చి క్రీ. శ. ౧౭౬౦ మొదలు ౧౭౯౪ వఱకును రాజ్యము చేసిరి. ఈ మహారాజులుంగారి కాలముననే సూరకవి ద్రుతిది యతిశయించియుండెను.

శ్రీ వత్సవాయి తిమ్మజగపతిరాజుగారి రాజ్యకాలమునఁ జెద్దాపురమున నొకప్పుడు రాజాలంధలును సభితిర్పియుండఁగా సూరకవి యొక పద్యమునుచెప్పి తన ప్రభువును స్తుతించె నని వాడుక. శ్రీ తిమ్మజగపతిరాజుగారు. క్రీ. శ. ౧౭౫౯ మొదలు ౧౭౯౮ వఱకు నుండినందున శ్రీ చినవిజయరామ మహారాజులుంగారికిని, సూరకవి సమకాలికుఁడని చెప్పవలెను.

శ్రీ చినవిజయరామ మహారాజుగారి సమకాలికుఁడును, శృంగవరపుకోట జమీందారును మహాకాశీపతిరాజుగారి నుండిన కుమారుఁడను ఆ గురాజ భూపాలరాజు తన బలమును, ఎదిరి బలమును నెఱుగక విజయనగరముమీదికి దాడివేదలేదనెను. అప్పుడు

1. క. చినలచ్చ మంత్రితనయూని, న. ఘనీ మజ్జనకు భాస్కరామాత్యునికి గాని సూరకవి క్షామాలంఘనబాంధవీకవనధాటి కలిగిన మేటిన్. [కవిసంశయనిచ్చేదము]

2. ఈ. రాజుకళంకమూర్తి; రతిరాజు శరీరవిహీను; డండ్రికా రాజు దిగంబరుండు; మృగరాజు సుహంతరసీమనది; విభ్రాజితపూషవాడ్యజయరామప్పపాలుఁడు గాజుకొక, ఈ రాజులు రాజులే, సునుతరాజులుగాక ధరాతలంబుననే.

నూరకవి వాని యవిశేషమును పరిహసించుచు¹ నొక పద్యము చెప్పెను. దీనింబట్టియు నూరకవి శ్రీ చినవిజయరామమరాహారాజులంగారి కాలమున నుండెనని చెప్పవలెను. నూరకవి శ్రీ. శ. ౧౩౨౦ ప్రాంతమున జన్మించి, తన కిదవదియైదేండుల వయసు వచ్చువఱకును తండ్రి గారియొద్ద భూపాలరాజురేగయందే కాలము గడపెను. వారి యనంతరము విశాఖపట్టణ మండలములోనిదే యగు చీపురుపల్లికి సమీప మునగల రామచంద్రపురమునకు (గురివందాడకు) కాపురముమార్చి యామరజాంత మచటనే యుండెను. అతఁ డేగ్రామమున నివసించినను, శ్రీ విజయనగరప్రభువుల సేయాశ్రయించి, వారిచ్చిన యి నామభూముల ననుభవించెడి వాఁడు. శ్రీ. శ. ౧౭౯౪ వ సంవత్సరమున అంగ్లేయులతో జరిగిన యుద్ధమున వీరస్వర్ణములకరించిన తన ప్రభువు, శ్రీ చినవిజయరామగజపతిమహారాజుగారికంటే దొమ్మిదేండ్లు ముందుగా-అనగా-౧౭౮౫ ప్రాంతమున నీ కవిశ్రీభువం డ స్సమించెను.

నూరకవి నివాసస్థానమగు రామచంద్రపురము ప్రస్తుతపు తూర్పుగోదావరిజిల్లాయందలి కొటరామచంద్రపురమనియు, నతఁ డప్పుడప్పుడు విజయనగరమునకు వచ్చి తనమహారాజుల యాశ్రయమును సంపాదించి యాస్థాన కవియయ్యెననియుఁ పితృశలింగముగాను వ్రాసియున్నాడు. నూరకవి చాటుపద్యములు చాల వఱకును విజయనగర ప్రాంతములకే సంబంధించి యున్నవి. వేటొక కవితోఁ బద్యరూపముగ నూరకవికి జరిగిన సంభాషణను బట్టి యతఁడు చీపురుపల్లి నివాసియనుట స్పష్టము.² చీపురుపల్లి రామచంద్రపురము (గురివందాడ) కలి

సియ్యేయున్న గ్రామములు. అరెండిటను చీపురుపల్లియే పెద్దది. కావున నూరకవి అపేరే చెప్పెను.

అడిదమువారిది పండితవంశము, పూర్వము ఈ వంశపురుషులు ఏనుగులపయ గ్రంథముల నుంచుకొని దేశాటనము చేసెడివారట! అంగుచేఁ దొలత వీరి ఇంటిపేగు 'గ్రంథవారము' వారు వీరి వంశములో నొకఁడగు నీలాద్రికవి యొకయుద్ధమునఁ దన ప్రభువుతోఁ గూడఁ రణరంగమున పురికి పగతులును గలిచెనట! రాజా సంతోషించి యతనికి 'అడిదము'ను (కత్తిని) బహుమతిగా ఇచ్చెనట! అప్పటి నుండియు నీ వంశమువారికి 'అడిదమువారి'ని యుపనామము కలిగినది. నూరకవివేషముకూడఁ బండితులరీతి కాక యొగలాయీ పద్ధతి నుండెడిదట! అతఁడొకచేత గంటమును, వేటొకచేత బాకును ధరించి 'ఇదం బ్రాహ్మ్య, విద ఙ్మత్ర'మ్యును నీలిని వెల్లడించెడివాఁడు.³

నూరకవి కాపానుగ్రహ సమర్థులు కల గొప్ప కవిశ్రవరుడు. ఈ సామర్థ్యములు కల యాంధ్రకవులు వేములవాడ భీమకవి, మొదలగు వారల్పసంఖ్యాకులు. తిట్టుకవిత్వమున నూరకవికిగల సామర్థ్యమును 'నూరకవి తిట్టుకమసాలిను త్తిపెట్టు' అను పెద్దలవాడుకయే తెలియపఱచుచున్నది.

నూరకవి సమకాలికు లతనింగూర్చి చెప్పిన చాటువులఁ బట్టి యతఁడు సమనెదిమదన శతాబ్దిలో నుండిన ప్రాధికవులలోను, లాక్షణికులలోను పేరుపడినవాఁడని తెలియుచున్నది. ఇతఁడట్టి యనన్య లభ్యమగు వైరుప్యము కలిగి యుండుటచేతనే తమ పోషకులగు విజయనగరప్రభువులను లక్ష్యమునెయ్యక యెల్లపుడును

1. గీ. విజయరామమహారాజు పేరుఁజేలు పట్టములికించే రాజభూపాలరాజు, కడమూటలకేమి? యీ కాలముంగఁ బుట్టినవైన పులిగొంతుగొట్టకలచె.
2. క. ఊరయ్యది? చీపురుపల్లి, శేఁ? నూరకవి; యింటిపే? గడిదమువార, మీరాజు విజయరామమహారా; జతఁడెని సరసుఁడా? భోజాడయా!
3. 'అడిదము నూరకవి.' ప్రథమ, ద్వితీయ ప్రకరణములు.
4. క. రవియొలుగును భువిత త్వము భువిలో పలనుండు జనులఁతోషించి సదా శివఁడెలుగు నాట్యత త్వము, కవితాత త్వము నూరకవికే తెలియునె.
5. చ. గరిసెలవ్రాతగాని మఱిగంటఁడెలుంగను, మనస్థదేశమల్ తిరిగి యభీష్టవస్తువులఁ దెచ్చి భుజింతుము సార్వకాలమున; నుశుచిర సత్కృతిత్వవిధి నూరక పిండ్రున కేలగల్గె గం భరమును రేగ మేక మెడనన్నులవంటివి రెండు మాన్యముల్!

దేశాటన మొనర్చుచు వర్తానములను సంపాదించి కాలము గడపెడివాడు. నూరకవి జీవితకాలములో బాలభాగము దేశాటనముల కయి వినియోగింపఁబడుటచే, నితఁడు 'గడియకు నూలుపద్దెములు గంటములేక రచించు దిట్టయ్యయ్యను, విశేషముగ గ్రంథములను రచింపలేక పోయెను; ఇతని చాటువులు-శృద్ధ్యములు, సర్వజనాకర్షకములగునవి ఆసంఖ్యాకములు కలవు.

అడిదము నూరకవి అణుగ్రంథములను రచించెను. అవి కవిజనరంజనము, కవిసంశయ విచ్ఛేదము, ఆంధ్రనామశేషము, ఆంధ్రచంద్రాలోకము, రామలింగేశ శతకము, శ్రీరామ దండకము అనునవి.

౧. కవిజనరంజనము—దీనికిఁ జంద్రసూత్ర పరిణామమును నామాంతరము కలగు. ఇంగుఁ జంద్రసూత్ర, హరిశ్చంద్రుల వివాహకథ మూఁదాశ్వాసములలో మధ్యగ వర్ణింపఁబడినది. ఇతని గ్రంథములలో నెల్ల నిదియే మిన్నయ్యి కవికి మిగులఁ బ్రఖ్యాతిని హర్షిపెట్టినది. ఇతని గ్రంథముల పౌర్వావస్థయును నియింప వీలులేదు; కాని కవి తన లక్ష్యగ్రంథమగు కవి సంశయవిచ్ఛేదమున నీ ప్రబంధమును బ్రస్తావించుటచే నీ దానికంటెఁ బ్రాచీనమని తెలియుచున్నది. ఇంగు వక్షచరిత్రపు బోకకలు చాల కలవు కవిత్వ ప్రాశస్త్యమునుబట్టియే దీనికి 'పిల్లవసుచరిత్ర' మను ఖ్యాతి కలిగినది.

౨. కవి సంశయవిచ్ఛేదము ఇది మూఁగు ప్రకరణములక్ష్యగ్రంథము. ఇందలిప్రకరణములకుఁ దరంగములని పేరు. కవి తనకుఁ బూర్వమున నెఱవడిన వ్యాకరణములచే సాధింపఁబడిన రూపముల నిందు సాధించెను. ఇందఁజాల కలకును కవుల ప్రయోగములందలి సంశయములు విచ్ఛేదింపఁబడినవి. శకటలేఖ. తద్భవముల చర్చ కలగు.

౩. ఆంధ్రనామశేషము—ఇది పద్యరూపముగ నున్న చిన్న నిఘంటువు. పైఁడిపాటి లక్ష్మణ కవికృతమగు నాంధ్రనామ సంగ్రహమునకుఁ బూరకగ్రంథము.

౪. రామలింగేశ శతకము—శ్రీ విజయనగర ప్రభువులగు చివ విజయరామగజపతి మహారాజులుంగారి రాజ్యకాలమున దివానుగానుండిన సీతారామరాజుగారి చండశాసనత, తద్వ్యాగమున దేశమునఁ గలిగిన ప్రజాపీడ, నాటి సాంఘికార్థిక కాజీయ పరిస్థితులు నిందు ఆన్యాపశ్యముగఁ జక్కని దృష్టాంతములతో వెల్లడింపఁబడినవి.

౫. శ్రీరామదండకము—ఇంగు రామాయణ కథ గంక్షేపముగ వర్ణింపఁబడినది. తెలి చాల ప్రౌఢము. శ్రీరామదండకములలో నిదియొకటి. ఇది కవికిఁగల యుభయభాషాసాండిత్యమును వెల్లడిచేయుచున్నది.

౨

నూరకవి రచించిన 'చంద్రాలోక' మను నర్థాలంకార లక్ష్యగ్రంథము సంస్కృతమున కనువాదము.

సంస్కృతమునఁ బ్రయూపవర్గ (జయగెవ) మహాకవి 'చంద్రాలోకము'ను రచించెను. అందుఁ గేవల మంతరములే కాక తక్కిన కావ్యసామగ్రియఁ బాల ప్రకరణములలో వివరింపఁబడినది. అందలి 'అర్థాలంకారము' లను ఆధారముగఁ జేసికొని అప్పయదీక్షితులు 'కువలయానంద' మను గ్రంథమును రచించెను. కువలయానందము కారికా, వృత్తిరూపముల నున్నది. అందలి కారికలు ప్రత్యేక గ్రంథముగఁ బ్రకటింపఁబడి జయగెవకృతమగు చంద్రాలోకముగఁ బ్రచారమున నున్నది. జయదేవుని గ్రంథము ననుసరించి రచింపఁబడుటచే ఆకారికల కా వ్యపదేశము కలిగి యుండవచ్చును.

ఈ చంద్రాలోకమునకు మూలము జయదేవ చంద్రాలోకార్థాలంకార ప్రకరణముని కొందఱు, దీక్షితుల కువలయానందకారికలే యని కొందఱు తలంచుచున్నారు. నూరకవి మాత్రము తన గ్రంథమునకు మూలము కారిదాగు కృతమగు చంద్రాలోక మని వ్రాయుచున్నాడు. కారిదాసమహాకవి చంద్రాలోక

1. ప్లో. యేషాం చంద్రాలోకే దృశ్యస్తే లక్ష్యలక్షణాన్లోకాః

ప్రాయస్త ఏవ తేషా మితరేషా మభినవా నిఖ్యస్తే.

[కువలయానందము]

2. గీ బాలురకునైనఁ దిలియఁగాఁగారిదాసు, మునురఁగించెఁ జంద్రాలోకమును ద్రిలింగ,

భాషఁజేసిరి నీకృతిభక్తముగను.....

[చంద్రాలోకము]

మీను రచించిన తెచటను ప్రసిద్ధి లేదు. ఒకవేళ మారకవికి లభించిన గ్రంథముపై 'కాలిదాస కృతచంద్రాలోక' మని పేరున్నను, అది లేఖక ప్రమాదమనియు, ఆ ప్రాంతయందలి యథార్థమును బరిశీలించక నూరకవి యిటులఁ జూరపడియుండవచ్చుననియుఁ దోచుచున్నది.

నూరకవి తెలిగించినది దీక్షితుల కువల మానందకారికలు కాని, జల దేవుని చంద్రాలోకము కాదు. అనువాదము దీక్షితకృతికే సంపదించున్నది.¹ ఉపమాలంకారాదులయందు అతఁడు దీక్షితు ననుసరించెను గాని జయదేవు ననుసరింపలేదు. దీక్షితుల లక్షణములు కొన్ని జయదేవుని లక్షణములకంటె విభిన్నములు. ప్రసిద్ధోపమానమున కుపమేయత కల్పింపఁబడినపుడు 'ప్రతిపాలంకారం' మగునని దీక్షితుల లక్షణము. జయదేవుఁడు దానిని ప్రత్యేకాలంకారముగాఁ బరిగణింపక 'ప్రతిపోషమ' అను నుపమానేదముగఁ లెక్కించెను. దీక్షితుల ననుసరించి నూరకవి ప్రతిపమును ప్రత్యేకాలంకారముగ గ్రహించెను. ఇట్లే నూరకవి దీక్షితుల ననుసరించి యప్రస్తుత శ్రవంసాలంకారమున 'స్వరూపసంబంధ నిబంధన'మను నొక్క భేదమునే యుదాహరించెన; కాని, జయదేవునివలెఁ గార్యకారణ, సామాన్య, విశేష భేదముల నుదాహరింపలేదు. ఇట్టి భేదము లింకను గలవు మఱియు నూరకవి చెప్పిన యలంకారక్రమము దీక్షితుల పద్ధతి ననుసరించుచున్నదికాని జయదేవుని మార్గమును త్రొక్కలేదు. ఉదాహరణములకూడఁ జాలఁజూచు జయదేవుని గ్రంథమునండి భేదించుచున్నది.

శ్రీ యెనమండ్ర వేంకటరామయ్య గారు, శ్రీ తాడూరి లక్ష్మీనరసింహారావు పంతులు గారును శ్రీరాజా మంత్రివెగడ భుజంగరావు గారు చంద్రాలోకమును కాలిదాసేంద్రాసని అభిప్రాయపడిరి. శ్రీఅడిదము రామారావుగారు నూరకవి జయదేవుని చంద్రాలోకమునే ఆంధ్రకరించెనని

తలఁచిరి. ఆంధ్రవిజ్ఞాన సర్వస్వమున 'అలంకారములు' అను కీర్తికలో 'నూరకవి జయదేవుని చంద్రాలోకమనందలి ౫ వ మయూఖము శాంధ్రకరించె'నని వ్రాయఁబడియున్నది. పైయభిప్రాయములు సరియైనవికావు. నూరకవి చంద్రాలోక మేకాశ్వాస గ్రంథము. మూల గ్రంథమునఁగూడ నధ్యాయ విభాగములేదు. మన సౌకర్యముకొఱకు విభజింపఁదలఁచినచో నొక్కొక్క యలంకారము నొక్కొక ప్రకరణముగ విభజింపవచ్చును. దీక్షితుల వారి కువలయానంద ముక్తే విభజింపఁబడినది.

కువలయానందకారికలో నూ అలంకారములకే లక్ష్యలక్షణములు కలవు. ఈ చంద్రాలోకమునందును నట్లే కలవు. దీని నింతకఱకును విశాఖపట్టణమునందలి 'ఆర్ష' ముద్రాక్షరశాల వారును, ఏలూరిలోని 'మంజవాణి' ముద్రాలయధిపతులును, చెన్నపురియందలి 'వావిళ్లి' ముద్రదాలయాధికారి లును ముద్రించి ప్రకటించిరి. ఆర్ష ముద్రాక్షరశాలవారి గ్రంథము ఖీరికను బట్టిచూడ, నూరకవి రచించిన గ్రంథములోఁ గొంత గ్రంథపాత మున్నట్లును, క్రిమాన్ పరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులయ్య వారలుగారు దానిని స్వరచితి లక్ష్యలక్షణములచేఁ బూరించుటయు తెలియచున్నది. కాని యీ గ్రంథపాత మన్నిటియందును, అజేష్టమున నుండుటవల్ల, అది నిజముగ గ్రంథపాతము కాదనియు, నూరకవి ఆయా యలంకారములను విడిచెననియు తలంపవచ్చును.

చంద్రాలోకమును ఏలూరు మంజవాణి ముద్రాక్షరశాలలో ముద్రించిప్రకటించిన శ్రీ భుజంగరావుగారుచంద్రాలోకమున విడువఁబడిన యలంకారములను జేర్చినను, ఉత్తర, ఉల్లేఖ, ఛేదోక్తి, పరికరారంభర, భ్రాంతిమన్, విశేషోక్తి, సంజేహ, సముచ్చయ, స్మృత్యలంకారములను జేప్పరి. కాని యవియన్నియు గ్రంథమునందే యున్నవి. ఉల్లేఖ, స్మృతి,

1. డో. ఉపమాయత్ర సాదృశ్య లక్ష్మీ యల్లసతి ద్వయోః॥

హృదయే భలతోరున్వైర్నన్వ జ్ఞేనయోరివ.

[జయదేవుఁడు]

ఉపమాయత్రసాదృశ్య లక్ష్మీ యల్లసతి ద్వయోః॥

హంసీతకృష్ణ తే కీర్తిః స్వర్గంగా మతగాహతే.

[దీక్షితులు]

గీ. వర్ణముపమాన ముపమాన వాచికము సమానధర్మము సంఘటింపనగు నుపమ

హంసించాన నీకీర్తి యబ్జవాద! అధ్రగంగావహనం బాచరించు.

[నూరకవి.]

భ్రాంతిను, కృపదేహిలంకారములిందుఁ బరిణామ భేదములుగను, పరికరాంతరము పరికరభేదము గను, విశేషాక్షి విభావనాంతర్యాతముగను, సముచ్చయ లక్ష్యలక్షణములు వికల్పభేదములు గను, ఉత్తరాలంకారము విశేషాభిన్నముగను, ఛేదాక్షి లోకోక్త్యంతర్యాతముగను, ఇందు వివరింపఁబడినది. అపహ్నుతిభేదములు, అతి శయోక్షి భేదములు ప్రత్యేకాలంకారములుగ రక్షింపఁబడినవి. ౬ వ విభావనా భేదమున, విభావనాలక్షణమును, విశేషోక్త్యదాహరణమును మేళవింపఁబడినది.

ఇప్పటికి వెలువడిన చంద్రాలోక ప్రభులలో శ్రీ అక్కిరాజు ఉమాకాన్తముగారిచేఁ బరిష్కరింపఁబడి శ్రీ వావిళ్లవారిచేఁ బ్రకటింపఁబడినదే యుత్తము. శ్రీ ఉమాకాన్తముగారు సవిశేష మగు 'చంద్రా' లోక వృత్తాన్తము'తోను, 'చంద్రాలోకవివరణము'తోను దానికిఁ గొంత వన్నెగూర్చి యాంధ్రులకుఁ గొంత యువకార మెఱపిరి.

శ్రీ ఉమాకాన్తముగారు సవిమర్శముగఁ జంద్రాలోకమును బ్రకటింపుటచేఁ జాల విషయములందు బాగుగఁ జర్చింపఁబడియున్నవి. కాని అందును కొన్ని లోపములు కానవచ్చుచున్నవి - గ మ్యాల్పేక్షలక్ష్యము మూలమున నున్నను నూరకవి విడిచెనని వారు వ్రాసిరి. కాని కువలయానందకారికలలోఁ జాల ప్రభులలో గ మ్యాల్పేక్షలక్ష్యములు లేవు ; లక్షణమునులేదు. మంజువాణి ముద్రాకాలవారు విభావనాభేదముక్రింద నిచ్చిన లక్ష్యలక్షణముల నే నీరు 'విశేషాక్షి' క్రింద నిచ్చి 'కారణము కార్యమువలనఁ గలిగినవి' అన దానిని 'కారణంబుండి కార్యంబు కలుగజేసి' అని నవరించిరి. పయ లక్ష్యలక్షణములకు నడుమ నొక పద్యము పోయినది; ఆ పద్యములోని నగముభాగము విభావనోదాహరణముగను, విశేషాక్షి లక్షణములై యుండును.

వక్త యొక యభిప్రాయమునఁ జెప్పఁగా శ్రోత జేతుక యర్థమును గ్రహించుట వక్రోక్తి. చంద్రాలోకమునందు వక్త 'ముంచ మానం దినం ప్రాప్తం' (తెల్ల వాణినది. ఇచ్చనైన కొపమును విడుపుము) అని నాయకుఁడు పట్టఁగా, 'ప్రాప్తం నందినం మా మంచ' (వచ్చిన నందిని విడువకుము) అను నర్థమును గ్రహించి నాయక

'నేనా నందీ హరాంతికే' (నంది యిక్కడ లేడు; శివుని సమీపమున నున్నది) అని సమాధానము చెప్పినట్లు ఉన్నది. నూరకవి యిచ్చిన 'నూరకవివేలు పెవ్వఁడు? 'సోమఁ; డతఁడు చంద్రుడా? కాఁడు; శివుడను ఉదాహృతి సందేహనివారణ యాపమున నున్నది. ఇది వక్రోక్తి కుదాహరణము కాఁజాలదు.

ముదితప్రభులనుఁ జిత్తి నూరకవి యాంధ్రకరింపక విడిచిన యలంకారములు పది. అవి ౧. ఆవృత్తిపకము; ౨. వ్యాపారము; ౩. ప్రత్యసీకము; ౪. వికస్వరము; ౫. నూత్నము; ౬. పిహితము; ౭. వ్యాజోక్తి; ౮. గూఢోక్తి; ౯. వివృతోక్తి; ౧౦. యోక్తి అనునవి. ఇవికాక కొన్ని యలంకారములలోఁ గొన్ని భేదములు విడువఁబడినవి. కుల్యయోగితాలంకారమున 'వర్ణములకుఁగాని, అవర్ణములకుఁగాని ధర్మైక్యముండుట' అను ప్రథమ భేదము, 'స్వక్రియచే మంచిచెడ్డలను లోకమున కెఱుకపఱుచుట' అగు నిదర్శనాలంకారత్వతీయ భేదము, 'ఒకచోటఁ జేయఁదగిన పనిని మనోకచోటఁ జేయుట, ఒక్కటి చేయఁబోయి వేరొకటి చేయుట' అను అసంగతి భేదములు గెండు, ఉల్లాస భేదోదాహరణములు మూడు, విశేషముచే సామాన్య సమర్థనరూపముగ నక్రాంతిరన్యాయభేదము, సామీతగూఢోత్తరరూపము, ప్రశ్నోద్వయమునకేతోత్తరరూపమునగు సత్తరాలంకార భేదములు నిందుఁ గానరాకున్నవి.

నూరకవి యాంధ్రకరణము మూలమునకుఁ జాల అనుగుణముగ నున్నది. కాని కొన్ని పట్టుల నిందును గొన్ని లోపములు కన్పించుచున్నవి.

౧. ఉత్పేక్షలక్షణము మూలమున 'సంభావనాస్యాదుత్పేక్ష' (ఉపాించుటయుత్పేక్ష) అని కలదు. ఇందు లక్షణములేదు. క. 'విదితములుత్పేక్షలు పెంపొంద వెడుఁ గావ్యములయందు నుత్సాహకా, స్పదమును నీధానీధా, స్పదమున నన్ వస్తు, హేతు, ఫలరూపమునన్.' అని తద్బేదపరిగణనమే చేయఁబడినది.

౨. కారికలలో నసంబంధాతిశయోక్తి లక్షణము 'యోగేఽప్యయోగోఽసంబంధాతిశయోక్తి రీతివ్యతే' అని యున్నది. 'సంబంధమున్నను లేకుండునట్లు చెప్పట'యని దాని యర్థము. నూరకవి దీనిని సంబంధాతి

శయోక్తిగఁ బరిగణించుచు 'యోగ మొదవుచు నుండి నుయోగ మొదవ, కున్న మును చెప్పు నదియయ్యె యొప్పుగృతుల' అని చెప్పినాడు. మును చెప్పనది యనఁగా ముందు చెప్పిన సంబంధాలితయోక్తి. ఆయోగమున యోగకల్ప నము సంబంధాలితయోక్తి.

3. కార్యకారణముల పా ర్వా ర్య ము విపర్యస్తమయిన నత్యాంతితయోక్తి. దీని యుదాహృతి 'అగ్రేమానోగతః పశ్చా దను నీతా ప్రియో సా' అని సంస్కృతమనఁగలదు. మారకవి దీనిని 'క... మానము, పయనం బాయెను; ప్రియుండు పదపడి చనియెన్.' అని తెనిగించెను. మొదట నాయకకుఁ గోపము పోయినదని, అపిదప ప్రియుఁడామెం బ్రతి మాలు కొనెననియు మూలాభిప్రాయము.

౪. ప్రకృతార్థమును చెలియఁజేయు పదము లచే నూచ్చార్థమును నూచించుట ముద్రా లంకారమగును. దీనికి మూలమున 'నితంబగుర్వీ తరుణీ దృశ్యగృ విపులాచసా' అని యుదా హృతి కలదు. ఇచట 'దృశ్యగృవిపులా' అను సమస్తపదములోని 'యగృవిపులా' పదము సంస్కృతానష్టువఁదో విశేషమగు 'యగృ విపుల'ను నూచించుచున్నది. మారకవి యాచి త్యమును బాటింపక పయలత్వమునే 'గీ. కృతుల ముద్ర నితంబగుర్వీతగు తరుణీ, యతి విలోచన విపులయు నన్నయట్లు' అని తన యిచ్చునచ్చినట్లు పదములను తారుమారుచేసి యాంధ్రీకరించినాడు. మారకవి వ్రాసినది తెలుగు తేటగీతి పద్యముగాన దానిని నూచించు పదముకల యు దా హృ తి యే యపేక్షితము.

౫. మూలమునం గు త్తరాలంకార భేదములన్నిటి యందును ఆలంకార నామ ము తరముగానే చెప్పబడినది. మారకవి 'క. పరగుఁ గృతు లందుఁ బ్రశ్నోత్తరమనఁగ నలంకరీయ వతం

నము ...' అని పయదాని పేరు 'ప్రశ్నోత్తర ము'గ మార్చినాడు.

౬. నాల్గవ విభావనాలంకార భేదము మూల మున 'అకారణాత్కార్యజన్య చతుర్థీస్యా ద్వి భావనా' అని యున్నది. అనఁగా 'కారణము కాని కారణమునుండి కార్యము పుట్టుట' అని యర్థము. దీనికి 'కారణములేక కార్యంబు కలిగినేని' అని యాంధ్రీకృతి కలదు. విభావన తొలిభేదముకూడ ఈ రీతిగ నేయున్నది. 'కార ణములేక కార్యంబు కలుగఁజెప్ప' అని యచటి లక్షణము. అది 'విభావనా వివాపిస్యా త్కారణం కార్యజన్యచేత్.' అను మూలమునకు నరిగ నేయున్నది. తెలుగు లక్షణములలో మొదటి, నాల్గవ భేదములకైకము కాన వచ్చుచున్నది.

౭ మూలమునఁ బ్రాథోక్తి లక్షణము 'ప్రాథోక్తి రన్య హేతుత్వాత్ సాత్మల్లాభః ఫలస్య యః' అనియున్నది. అనఁగా 'ఉత్కర్ష హేతువుకాని అన్యకారణము ను త్కర్ష కలుగఁజేయుకారణముగ నిబంధించుట' అని యర్థము. దీనికి తెలిగింపు 'గీ. ఎవఁగుఁ బ్రాథోక్తి యుత్కర్ష హేతు వమరు, దాని కలిశయ కారణ త్వము నుడివిన...' అని యున్నది. ఇది మూలమునకు విరుద్ధము.

౮. ముద్రాల్పకమున ముద్రఁస్థితిత్వములు చాల తక్కువ. ఉన్నవి కొన్ని విపరీతార్థమును గలుగఁజేయుచున్నవి; ఆవిదిదను సాధ్యములు.

వ్యాజస్తుతి లక్షణమున 'నదియు వ్యాజ స్తుతి' అని కలదు; దీనింబట్టి యింకొక వ్యాజ స్తుతియున్నట్లర్థమగును. కాన నీ సముచ్చయ మును అవధానిముగ మార్చి 'అదియ వ్యాజ స్తుతి' అనుట యుక్తము.

పయదాని ద్వితీయోదాహరణమున 'అతి నిశిత నఖిందతలూనాంగివైతి, పెండువలనమద ర్థమునందు నహహ!' అననది 'ఎండువలనమద ర్థమ యండువలన' అనుదానికి బదులుగాపడినది.

వెణుత్తుర్ వడ్డికవి

౧

శృంగారరససామగ్ని వివరించుగ్రంథము

అలో శృంగారరసాలవాల మొకటి. దీనిని రచించినయితేడు వెణుత్తుర్ వడ్డికవి. వడ్డికవి కాండిన్యగోత్రుడు; తండ్రి మంగళ గిరి; తాత వెంగనాథుడు. వడ్డికవి క్రిరామ భక్తుడు, శుక్లయజుర్వేది, దేశికాచార్యుల శిష్యుడు.

వడ్డికవికాలము, నివాసము నిర్ణయింపఁదగిన యాధారములు లేవు. ఇతఁడు తన గ్రంథమును పూర్వకవుల గ్రంథముల ననుసరించియే వ్రాసి నట్లు చెప్పికొని యున్నాడు. ఆ గ్రంథములు సంస్కృతగ్రంథము లయినను కావచ్చును. ఆంధ్రగ్రంథము లయినను కావచ్చును.

వడ్డికవి యెన్ని గ్రంథములను రచించెనో స్పష్టముగఁ జెలియదు. కాని శృంగారరసాల వాలము, బాలగోపాల విలాసము అను నితని కృతులు కన్పించుచున్నవి. బాలగోపాల విలాసము శ్రీ కృష్ణుని విలాసములను ప్రతిపాదించు ప్రబంధము.

౨

నామమునబట్టియే 'శృంగారరసాలవాలము' శృంగారరసప్రతిపాదక గ్రంథముగఁ గన్పించు చున్నది. కాని యిది రసమంజరిలకే కేవల శృంగారరస సామగ్రిప్రతిపాదకము కాదు; ఇందుఁ దొలుతఁ గావ్యస్వరూప చర్చ కొంత కలదు. పదపఁ గరుణాదు లగురసాంతరములు

నులేఖింపఁబడినవి. దీనికి మూలము రసమంజరిని బోలు రసవిషయ ప్రతిపాదకము లగు కొన్ని గ్రంథములు, కావ్యాలంకార సంగ్రహము మొదలగు గ్రంథములు ఆధారము గావచ్చును.

శృంగారరసాలవాలము మూఁ డావ్యాసముల గ్రంథము. ప్రథమావ్యాసమునఁ గావ్య లక్షణము, రత్నాక్షిసాయి భావోదాహరణలు, ఆలంబనోద్దీపన విభావములు, అనుభావ, సాత్త్విక, సంచారిభావములు, శృంగారచేష్టలు, చతుఃప్రిత్యాది శృంగారావస్థలు, స్వప్న-చిత్ర-సాక్షాద్దర్శనములు కలవు. ద్వితీయోల్లాసమున స్వీయముగ్ధ - మధ్య - ప్రాథమికరాదినాయికలు, పరకీయ, వృత్తాది సురతగోపన వాగ్విదగ్ధ, ప్రియవిదగ్ధ, లక్ష్మీత, కులట, ప్రథమాద్యనుశయాన. మదిత మొదలగు నాయికాభేదములు వివరింపఁబడినవి. తృతీయావ్యాసమునఁ బ్రోషిత భర్తృకాద్యప్రవిధ నాయికల స్వరూపము, ముగాదులం దీ యష్టభేద నిరూపణము, జ్యోత్స్నానిభిసారికా ప్రకృత్యర్థత్వకల లక్షణము, నాయికల ఉక్తిమ మధ్యయాధమ భేద వివృతి, మండనాది స్వరూపము, నాయక భేదములు, నాయక సహాయు లగు పీఠమర్ద - చిట - పిరూపక స్వరూపము సోదాహరణముగ వివరింపఁబడినవి.

శృంగారరసాలవాలమును చెన్నపురిలోని 'దుండీగపతి బుక్కడిపో' వారు ప్రకటించి గ్రంథమును ప్రచారములోనికిఁ జెచ్చిరి. 'గ్రంథ పరిచయ' మునఁపిన శ్రీ మంచళ్ల వేంకట పున్నయ్యశర్మ (చి. ఏ.) గారు గ్రంథమును

1. 'ఇది క్రిరామభద్ర కరుణాకటాక్షలబ్ధ కవితాచమత్కార వెణుత్తుర్ కులాలంకార, కాండిన్యసూత్ర పవిత్ర, వేంక నాచార్య పాత్ర, పాధుచారిత్ర, మంగళగిరిపుత్ర, వివయగుంధుర్య వడ్డికవి ప్రణీతం వైన.....'

2. ఉ. త్రిరఘువీరభక్తిరససింధువిహారఁడ శుక్లయాజ్ఞాసాచారుఁడ దేశికాంఘ్రిపరిచారుఁడ నే వెణుత్తుర్వంకవి
స్తాడుఁడ వడ్డినామకవిసత్రముఁడకా రఘువర్యునేర శృంగారరసాలవాల మనుకావ్యము నేకు జగద్ధితంబుగన్.

8. గి. ఆవధరింపుము పూర్వవత్కవినికాయ, కావ్యలక్షణలక్ష్యసంగతు లెఱింగి, కృష్ణదేవుఁడు వల్లినక్రీడలాంధ్ర, భాష శృంగారరసము నేర్పుట నిటుల.

గూర్చియు, గ్రంథకర్తను గూర్చియు సంగ్రహముగఁ బరిచయమునర్పిరి.

రసములలో శృంగార ముత్తమ మగుట, యందనేకభేదములు కలయుట నెఱిగి తత్ప్రతిపాదక మగుకావ్యమున వ్రాయ నడ్డకవి తలఁచినట్లు గ్రంథమునఁ గలదు. శ్రీ పుష్పయ్య శర్మ గారును ఇంగుఁ బ్రాచీనప్రబంధములందులఁ గృత్యాది వర్ణనాదికములు, పుష్పంతములు, స్వప్న సాక్షాత్కారములు మున్నగునవి లేవని యిది యొక ప్రబంధ మను సంశయము లే వివరించిరి. ఇయ్యది కావ్య, ప్రబంధములకు లక్షణము చెప్పనది, కావ్యము కాని, ప్రబంధము కాని కాఁజాలదు.

సామాన్యముగ నాంధ్రాలంకారికులు నిరూపించు లక్షణములు సంస్కృతానూరులు. అయినను ఇంగు చాల వ్యతంత్రత కనపడుచున్నది. లక్షణములు కొన్ని విలక్షణములుగ నున్నవి.

౧. 'ఆజి బలవంతుచేతఁ జీకాకు నొంది రోయుట' జుగుప్స యని యిందలి లక్షణము. (౪. పుట.) పయి లక్షణమున కనుగుణముగ నే యుదాహరణయు 'శ్రీ కృష్ణుని రథము నడ్డగించి పరాధూతుఁ డగునట్టి వృత్తాంతము' కలదు. మౌంఁ, మస్తిష్క, వసాది దర్శనమున మనసు నకుఁ బట్టరాని యేవగింపు కల్గుట జుగుప్స. కావున నిందలి లక్ష్యలక్షణములు సంస్కృతానూరుల కాకున్నవి.

౨. 'విరహవ్యధ శోక' మని యిందుఁ గలదు. (౩ పుట.) 'విరహవ్యధచే బాధపడు నొక గోపభామినికి, కృష్ణుడు దర్శన మొనఁ గుట' దాని కుదాహరణము. పుత్రాది వియోగమునఁ గల్గువైకల్యమే శోకము. ఇచట లక్ష్యమున సుఖాంతర యున్నది. ఇదియు విలక్షణము.

౩. 'ఆత్మవికాసమందుట' హాస మని యిందలి లక్షణము. ఇది వాగంగ వికారాదికములవలనఁ గల్గు మనోవికారము 'కృష్ణుడు జలక్రీడలఁ దేలుత్రీల వలువల దొంగిలి, వారిని తేరు లెత్తి మ్రొక్కమనఁ గ, వారు ఆకలంక మహాగాంగ శృంగారము లెల్ల దోఁపఁ గరకాండము ల్క మకుళించి మ్రొక్క, దా, వనరుహోత్సుడ, ఆగసి హాస్య విలాస దక్షిణదై నస్య' నని పయి హాసమున కుదాహరణ. 'కేవల హాసము హాస్యస్థాయి కాఁజాలదు; లక్ష్యము సరి గారు.

౪ శమలక్షణ విందు 'నెమ్మదిలోన నోయ్య నెలఁగ నిశ్చలపరి. తగ్గితియ శమ'మని చెప్పఁ బడినది.

దీని యుదాహరణము 'బోటు లనేక లాంఛికరి పొట్ట నహింపక నైకరీతులక మాటలు మంచెమేరములు, మానము లూనము లెంచి, ... నిజమానస శాంత గఁ బూన... శౌరి యప్పాటలగంధు లంద టొక పాటుగఁ దేర్చు గ్రమ క్రమంబుగఁ' అని కలదు. ఇచట మొదట బోట్లాడ కొనిన త్రీలు శాంతము వహించి ట్లు వర్ణింపఁబడుటచే నిది శమోదాహరణ మని వివరింపఁబడినది. ఈ లక్ష్యము మీఁది లక్షణము కూడ సరి కావు.

శృంగార రసాలవాచము రచన చాల సరళము. లక్ష్యములు కొన్ని లక్షణములకు సరిపోవున్నను, సరసముగ నున్న వనుటకు సందేహము లేదు. ఇందు ముద్రణస్థలిత్యములు మిక్కిలిగ దొరికినవి తక్కిన యచ్చు తిప్పలతోఁబాటు ఆకారాంత స్త్రీలింగశబ్దములు - స్వీయా, పరికీయా, సామాన్యా - మొదలగు కిరీ కా పడిములు - ఇందు ఆకారాంతములుగ నే విధువఁ బడినవి.

కటికనేని రామయకవి

౧

అంధమునఁ గల యథావలంకార గ్రంథము లలో సంస్కృత కువలయానందము నాంధ్రీ కరణ మగుకువలయానందప్రకాశ మొకటి. దీనిని రచించిన యాతఁడు కటికనేని రామయ కవి. ఇతనిది పద్యనాయకకులము; చెఱకు నూళ్ల గోత్రము; రామయకవి ముత్రాత్ గోపరాజ మహీవల్లభుఁడు; తాత వరసరాయుఁడు, తండ్రి నూరకౌరి; తల్లి బుచ్చెమ్మ; తమ్ముఁడు వేంకట రాయుఁడు.

రామయకవి ప్రస్తుతమతావలంది; కుల గురువు శ్రీ ప్రతివాది భయంకిరి వేదాంతా చార్యుఁడు. అదిగురువు తర్క వ్యాకరణ విద్వాంసుఁ డగుకవికాద్రి. ఇతఁడే కవికి విద్యా గురువు కావచ్చును. రామయ 'అలివిదిత రసగుణాలంకార బంధుగాలి ప్రబంధ నిర్మాణ చాతురీధురీణుఁడు.' తనకుఁ బరమాప్తులగు పామగంటి వేంకయ, కాళి వేంకటనరయ మొదలగువారు ప్రేరింప నీ 'కువ యానంద ప్రకాశ ప్రబంధమును' లోకోపకారార్థంబుగా రచించెను. రంగార్యవర్ణన పామయ్యము న నేతత్కృతి రచింపఁబడినది.

రామయకవి కాలము కాని నివాసస్థానము కాని స్పష్టముగాఁ జెలియవు. తెలిసికొనుటకుఁ దగిన యాధారములులే లేవు. కువలయానంద ప్రకాశము శ్రీ. శ. ౧౮౯౩ వ సంవత్సరమున 'శ్రీ కాశీవిశ్వనాథ' ముద్రాక్షరశాలయందు వెంకటగిరిలో ముద్రింపఁబడినది. దీనిని శ్రీ జెలు గోటి ముద్దుకృష్ణ యాచేంద్ర బహదరువారు ముద్రింపించి ప్రకటించివారు. ఇతఁడు వెంకట గిరి ప్రభువుల బంధుశోటిలోనివాఁడు కావచ్చును.

రామయకవి యొన్ని గ్రంథములను రచించెనో తెలియదు. శ్రీ కృష్ణవిలాస మనుగ్రంథాంతరిము నీతఁడు రచించినట్లు తెలియుచున్నది. అది యొక శృంగారప్రబంధముయి యుండవచ్చును.

౨

కువలయానంద ప్రకాశము సంస్కృతమున అత్యుత్పత్తితులు రచించిన 'కువలయానందము'

లోని తొలి నూటలంకారములకును యథా మూల మగు తెలుఁగునేత. కొలఁది చోటుల మాత్రము గాలమున లేని యుదాహరణములు కొన్ని కలవు.

మూల మెదటను విశావఁ బడి నట్లు లోచదు. అంధ్రముతో నంతగా సంబంధింప నివి, సంస్కృతసంబంధమున నగుచర్చలు కూడ నిందు భాషాంతరికరింపఁ బడినవి.

ఇది మూఁడాశ్వాసముల గ్రంథము. ఇందలి యాశ్వాసములకు ఘట్టము లని పేరు. ప్రథమా శ్వాసమున నమమాలంకారము మొద లావృత్తి దీపకాంకాంశము నఱకు, ద్వితీయాశ్వాసమునఁ బ్రతిగత్కావ్యమాలంకారము మొదలుకొని విషమా లంకారాంతమునఱకును, తృతీయాశ్వాసమున సమాలంకారము మొదలుకొని హేత్వలంకారాంతము లత్యులక్షణాధికము కలగు. మిగిలిన భాగము విశావఁ బడినది.

కువలయానందమున కిది తెలుగునేత యైనను, 'తు, నె'లు తప్పకుండనియాంధ్రకరణ మగుట చేతన, చాలఁజేతు మూలమునందలి వాక్యముల కారీతిగ నే తత్సమికాంచిన యనకరణ మగుటచేతను, నిందలి విషయము కొంత దుర్భాగ్యమగు నే యున్నది. శాస్త్రీయనిర్వలపట్టుల ననువాదము మూలము నే పోలుచున్నది. ఉదాహరణ శ్లోకములు స్వేచ్ఛాంధ్రకరణము కాక యథామూలములు.

వచనానువాదమున కుదాహరణము :

౧ ప్రసిద్ధోపమానోపమేయ భావప్రాతి లోమ్యంబువలనఁ బ్రతీపం బనం బరంగె దీనికి మూలము 'ప్రసిద్ధోపమానోపమేయ భావప్రాతి లోమ్యా త్ప్రతీపన'

౨ వర్ణగణం జైవవస్తువునంగె వత్సదృశ ధర్మాశోపఫలకం వైన తదీయ ధర్మనిష్ఠావం బును, ముఖమున గడచుచి వికాసోత్తేజిత ధర్మాంతరి నిష్ఠావంబును శుద్ధాపన్నావం బనం బరంగె

దీనికి మూలము—'వర్ణగణం వస్తుని తత్స దృశ ధర్మాశోపఫలకం వైదీయ ధర్మనిష్ఠావం బున్, ముఖమున గడచుచి వికాసోత్తేజిత ధర్మాంతరి నిష్ఠావంబును శుద్ధాపన్నావం బనం బరంగె'

3. ఈ యుద్ధావారంబునందు బ్రహ్మతా ప్రస్తుతంబులకు యుగపద్ధర్మాన్వయంబు ప్రతిభాసింపుచున్నయది.....మను లక్ష్మ్యంబునందు నప్రస్తుతంబునకే ముందుగా ధర్మాన్వయంబు ప్రతిభాసింపుచున్నయది. వినును బ్రహ్మతోద్దేశంబుచేత బ్రహ్మతం బైనవర్తనంబునకే యప్రస్తుతంబు సంజైన నన్వయంబు సంభవించుం గావున బ్రాసంగికత్వంబు పరిత్యక్తంబు గాదు. రథ్యాప్రాసాదంబులకు యుగపద్ధర్మాన్వయంబు గలుగుటచే దీపంబులకును, నతిగుల కొఱకు బ్రథమ పరివేషణంబు నేయుటచేత జామాత్రంబు ప్రవీణతయైన నూపంబునకును బ్రాసంగికత్వంబు రహితంబుగాదుగాదా! తుల్యయోగితాలంకారంబునందు నొకటి ప్రస్తుతంబు వేఱొకటి యప్రస్తుతంబు బని విశేషగ్రహణంబు లే, దిందు సహృద్దేశంబుచేతనే ధర్మాన్వయంబు గలుగుటం జేసి పరస్పరవిశేషంబు నిర్దేశింపబడియె, నీ యలంకారద్వయంబునం గుపమాలంకారంబు నకు గమ్యత్వావిశేషంబు గలిగినను నీ దీపకాలంకారంబునం దప్రస్తుతంబు బుపమానంబనియు, బ్రహ్మత ముపమేయంబనియు, నుపమానోపమేయ భావంబు కృతసీతంబై యున్నయది. యత్తుల్య యోగితాలంకారంబునందు వద్యాంబునకు విశేషగ్రహణంబు లేకుండటవలన నైచ్చికంబై యుండుటంజేసి నీ యలంకారంబు లకు గంటికి నిది మఱియొకవిశేషం బయ్యె.

దీని మూలము '... ఇత్యత్ర ప్రస్తుతానా మప్రస్తుతానాం యుగపద్ధర్మాన్వయ ప్రథాపి ప్రాసంగికత్వం హేయతే, వస్తుగత్యా ప్రస్తుతోద్దేశనప్రస్తుతి ప్రతిపత్త్యాప్రస్తుతేన్వయతో, నపిదీపస్య రథ్యాప్రాసాదయోగ్యుగపవకారకత్వేన జామాత్రం త్రవీత్యనూపన్యాతిభిభ్యః ప్రథమ పరివేషణేన చ ప్రాసంగికత్వం హేయతే. తుల్యయోగితాయాం త్వేకం ప్రస్తుత మన్య దిప్రస్తుత వితి విశేషా గ్రహణాత్సర్వోద్దేశేనైవ ధర్మాన్వయ ఇతి విశేషః, ఆయం చానయోరపహో విశేషః, ఉభయోరనయో రుపమాలంకారన్య గమ్యత్వా విశేషేనైవ అత్రాప్రస్తుత ముపమానం, ప్రస్తుత ముపమేయ వితి కృతసీత ఉపమానోపమేయ భావః, తత్రతు విశేషాగ్రహణా నైచ్చిక స్ఫు ణితీ'. విషయవరణ మంతయు నీరీతిగానే యున్నది. మూలమందలి ఉపమాత్రేయమా

సోక్తికావ్యలింగా ధాంతరన్యాస లలితాదుల విషయవిమర్శన మంతకం పేను కఠినతర తైలిలో నున్నది.

భాషాంతరీకరణపద్ధతికి :

౧. గీ. రాజనేన మనుష్యుల కీ జగతిని ఖడ్గధారావలేహంబు కదిసి చూడఁ బంచవక్రపరీరంధ్ర మంచితముగ నాగకన్యావదనచుంబనంబు చెలియ. (పుట. ౨౧.)

దీని మూలము.

రాజనేనా మనుష్యాణా మసిద్ధారావలేహమ్, పంచాననపరివ్యంగో వ్యాధివదనచుంబనమ్. ఛంబోయతిప్రాస సంసిద్ధికోఽటకుఁ బయి పద్యమున 'ఈ జగతిని, కదిసి చూడ, అంచితముగ, తెలియ' అను పదములు తెచ్చి పెట్టుకొనినవి. మూలములోని 'వ్యాధికి' 'నాగకన్య' అని యాంధ్రకృతి. 'నాగకన్యా వదనచుంబనము' పంచానన పరివ్యంగమువంటిది కాకపోవచ్చునుగాదా!

౨. గీ. మఱియుఁ గపికాపిశాచునను త మంత వృశ్చికముచేత దప్పమై నగడుపడియె, గడిమి మఱియుఁ గపికాగ్రస్తమయ్యె నహహ! దానివికార మేమనఁగ వచ్చు? (పుట. ౨౨౦)

దీనికి మూలము—

కపిరపిచ కాపిశాచున మదమంతో వృశ్చికేన సంధిష్టః, అపిచ సకాచగ్రస్తః కిం బ్రామాదైక్యగిరీశస్య?

మూలములోని 'కపి, అపిచ' పదము లను వాదమున 'మఱియుఁ గపి' అని తాదామరణి నవి. 'కడిమి' పద్యము కుదురుబాటునకు వచ్చినది.

ఇందచ్చటచ్చట వివరణందర్శనమున గవి తా ననుకరించినపద్యముల సంకలితే మఱచి మూలమునే వివరింప దొరకొనెను.

3. గహో కిని వివరించుచోట మూలము ననుసరించి 'అనేన సార్థం విహరాంబురాళి' రిల్లాది స్థలంబులయందు సహోక్త్యలంకారముగా నుండుటకై జనరంజనం బనువిశేషంబు నుపాభావంబునకు దత్తం బయ్యె నని యందు

వ్రాయబడినది. పయి సంస్కృత శ్లోకపాదానువాదము విడువబడినది. (పుట. ౬౩)

౪. ఆధారతరణ్యాప వివరణ సందర్భమున మూలమునఁగల యోయోధుఁడువాన్ సహృద్గ్నిమాణ్. ... యథానుహానసః అను సంస్కృతమునవాదమునందును తెలిగింపబడక యల్లైయుంచబడినది (౨౦౮.)

౫. 'పుష్కలకారణంబు గలిగి కార్యముత్పత్తి గాక యున్న ..' విశేషాక్తియని తాను లక్షణము నాంధ్రీకరించినను రామాయకవి ఆతద్గుణాలంకార వివరణ సందర్భమున (పుట ౨౪౦.) విశేషాక్తి స్వరూపమును తెల్పుచు 'కార్యాజ నిర్విశేషాక్ష సలిలపూలకాగతే' అను మూలముననే యుట్టంకించెను. కాని తన యనువాదమును పేర్కొనలేదు.

౬. విగ్రహాక్షి వివరణమున మూలముననున్నట్లే 'చేగోనలం కామునలే మనీయం నాన్యత్ర నృతాపి చ సాఖిభావ' విశ్వాకారకదమయంతీ వాక్యోడికింబు ఉదాహరింపబడినది.

౭. కొన్నిచోట్ల మూలమునందలి లక్ష్యములనువాదమునందును మార్పు చెందక యల్లై నిగిచియున్నవి.

౧౭౩ వ పుటలో సమాలంకారవివరణమున గీ. 'న ఖలు శస్త్రం ప్రకుర్వీతి నందన'యని లండ్రి చెప్పినవచనము తనయొందు విని యదియే శస్త్రంబు గావించె వాత్సజనకు నాజ్ఞ సులంఘనము నేయఁడయ్యెనపుడు. నీనిమూలము.

శ్లో. శస్త్రం - ఖలు క్షేత్ర్య
మితి పిత్రానియోజితః
తదేవ శస్త్రం కృతవాన్
పితర్రాజ్ఞానలంఘితా.

తండ్రి కుమారునితో 'శస్త్రముచేయవలదు' అని చెప్పఁగా నతఁడు 'నఖలు శస్త్రము' (గోరునందు) నే చేసిన ట్టిచట శ్లేషంబట్టి సమాలంకారము సమర్థింపబడినది ఇచట లక్ష్యముకూడ తెలుగుననుండుటయే యుక్తము.

మూలమునఁ గొన్నిచోటుల లక్ష్య శ్లోకములందలి ప్రయోగములంగూర్చి చర్చలు పెరిగినవి. అనువాదమున నట్టి చర్చల కవకాశము లేదు. అట్లయినను ఆ యనువాదము క్రిందఁ

దిరిగి మూలమును వ్రాసి దానిపయి చర్చలు సాగింపబడినవి. ఉత్పేక్షతోదాహరణమున [పుట. ౪౮.] 'అపకారసితిరీతి .. కామిని, నవనీలార్ద్ర' సఖ్యత ప్రతీతిలోనా నెంతయున్ భాసిలెన్ ' అనుచోటఁగల 'నాన్' ఉత్పేక్షావాచకమే కాని యనుపమావాచకము కాదు. అయినను మూలమునందలి చర్చనుగూడ వ్రాయఁదలంచి కవి పై పద్యమునకు మూలముగు 'భారేంగునక్రాణి .. సఖ్యతా నీవ వనశ్రీ నామ్ అను చోటఁ గల 'ఇవ' శబ్దము సాదృశ్యవాచకమా? ఉత్పేక్షావాచకమా? యని చర్చించి గ్రంథమును పెంచెను.

వివరణమునందచ్చటట్లు మూలములోని శ్లోకములే తునువాదమునఁ గలవు. అట్టివి సమాసాక్షియంగున, సుత్పేక్షయంగును గలవు. కాని కనువాదము గాని వివరణము గాని లేదు. ఇవి సుభామాలానువాద ముగుంచే లక్ష్య పర్యములకు మూలమున నున్నచో నిందును వివరణ ముండుటయొ, అవి క్షయములయ్యెను మూలమున లేకుండుటచే నింగును వివరణ ములేకుండుటయుఁ జాలవోట్లఁ గలగ. దృష్టాంతి, ప్రతివస్తుపమా సంభవ విభావనా విశేషాక్త్యాగలం నీరీతి కన్పించును.

పయి విషయములంగట్టి మాడఁగా మూల గ్రంథమును నొగుగఁ జదివినవాకి యనువాదమును నిస్సందేహముగ నెఱుంగఁగల రని తెలుచున్నది

ఇట్లు ఆంధ్రకరణము యథామూలముగా నున్నను, కొన్ని యెడలఁ గని స్వాతింధ్ర్యము నవలంకింపకపోశో - కొన్నిచోట్ల మూలకారి విలక్షణి లక్ష్యభాగములు విలక్షణిగాడివి. ఉ. అధికతాద్రూప్యరూపకము. కొన్ని యెడల మూలమున లేని 'అలంకార సంకగోదాహరణములు' కనివిబధములు కలవు. ఉ. నిదర్శన, ఉత్పేక్ష.

ఈ కువలయానంద ప్రకాశముఁ గొన్ని యెడల ననువాదమునఁ గొన్ని చోటగులు కన్పించుచున్నవి. ముఖ్యము - ముద్రాలంకారము లక్ష్యలక్షణములు మూలమున,

శ్లో. సూచ్యార్థమాచనం ముద్రా
ప్రకృతార్థపక్షః పక్షః
నితంబగుర్వీ తరుణీ
దృగ్యగ్యవిపులా చ సా'

అని యున్నవి. ప్రకృతార్థమును జెలియఁ జేయు పదములచే నూచ్యార్థము నూచింపఁ బడిన ముద్ర యగునని యర్థము. ఇచట 'దృగ్మ్య గ్యవిఫల' లోని యుగ్మ్యవిఫలపదము అను ప్లూఃఛందో విశేష మగు యుగ్మ్యవిఫల యను భేదమును (మీఁది శ్లోకచ్ఛందమును) నూచిం చుచున్నది. అనువాదమునఁ గూడ-

గీ. 'ధరణిఁ బ్రకృతార్థపరపదోత్కరముచేత
మొనయు నూచ్యార్థనూచిన ముద్ర యగును;
దరుణి నిర్వృక్చక్రనితంబగుర్వి
విఫల కమరాధదృగ్మ్యగ్యవిఫల యగును'

అను మూల మందలి 'యుగ్మ్యవిఫల'యే గ్రహింపఁబడి యిది మూలమునకు నరిపెట్టఁ బడినది. కాని యనువాద పద్యమున నూచ్యార్థ నూచిన లేనందునఁ బయి యలంకారమున కిది యుదాహరణము కాఁజాలకున్నది. ఇందు 'దృగ్మ్యగ్య విఫల'కు బదులు 'తేటగీలి' యని యుండిన - అది ప్రకృతార్థమున సమన్వయిం చిన ఉదాహరణము కాఁగలదు.

[పుట. ౨౩౪.]

మూలములోఁ బరికిరాలంకార వివరణ సందర్భమున - శ్లేష, యమకాది స్థలములలో నపుష్పార్థదోషము పాటించఁబడనందున నొక్క విశేష మభిప్రాయ గర్భితి మయినను పరికిరాలంకార మగునని చెప్పఁబడినది. అందు యమక మునకు-

'అతియశేత నిజం యది దేవతా
ముఖయ త శ్చైవ తేజాప రేదప్యభుమ్.
క్షీతిభృతైర సజై వతకా వయం
వనవతానవతా కి మహాగ్రహా.'

అని యుగావారిఁ మీయఁబడినది. ఇచ్చటి 'వనవతానవతా' యని యమకము.

చ. తెలియక నెవ్వఁడేని
నిజదేవతఁ గొల్వక నన్యదైవతం
బులను యజించు నాతఁ
డభుమున్ వెనఁ జెందు నిహోర్ధ్వలోకము
స్థలనమఁ జెందుఁ గాన వన
సంపద గల్గిన యిన్న గేంద్రముం
గొలిచెడువార వింద్రు మతిఁ
గొల్వఁగ నేల యరక్షింతుమన్.'

అనునది మీఁదిశ్లోకమున కనుబాదము. ఇందు మూలమునందువలె యమకము లేదు; అభి

ప్రాయ గర్భిత మగువిశేషణము యమకము నందుండవలెను. వివరణములో 'వనసంపద గల్గిన' యనునది పాభిప్రాయ విశేషణముగఁ జెప్పఁబడినది. [పుట. ౧౦౬, ౧౦౭.]

ఉత్తరాలంకారపు మొదటిభేద మిందు 'గూఢోత్తర'మును ప్రత్యేకాలంకారముగఁ జేర్చినఁబడినది. మూలము—'కించిదాకూత సపితం స్వాద్గూఢోత్తరముత్తరం.' లక్షణానువాదము—'కించిదాకూత సపితమైన మించు నుత్తరంబు పరఁగును గూఢోత్తరం బటందు' (ఇచట ఆలంకార నామ మగు 'ఉత్తర'ము 'గూఢోత్తరవిశేష'ముగ గ్రహింపఁబడినది.) (పుట. ౨౪౬)

పయి ఉత్తరాలంకారపు గొండవభేదము యొక్క లక్షణోదాహరణములు క్రింది రీతి నున్నవి -

'ప్రశ్నోత్తరాంతరాభిన్న ముత్తరం చిత్ర ముచ్చతే
కేదారపోషణతాః
కే ఖేటాః కించలం వయః'

'ప్రశ్నోత్తరములకు భేదము లేకుండుట, గెంతు ప్రశ్నముల కొక్కటే యుత్తర మగుట చిత్ర మగ్న ఉత్తరాలంకారభేదము' అని పయి లక్షణము నర్థము. పయి శ్లోకమున కనువాదము-

గీ. బెరసి ప్రశ్నోత్తరాంతరాభిన్న మైన
నుత్తరం బది చిత్రమై యుగి నెసంగు;
జగతిఁ 'కేదారపోషణ కాలింః గృ
కించలం హి వయః ఖగాః కేచ' యనఁగి.

ఇందలి లక్ష్యము మూలమే; అదియుఁ దారుమారుగ నున్నది. మఱియు ని భేదము 'చిత్రము' అను ప్రత్యేకాలంకారముగఁ జేర్చినఁబడినది. (పుట. ౨౪౮)

చోకోక్త్యుదాహరణము మూలమున
'మలయమరుతాం వ్రాతా యతాః
వికాసితమలికా
పరిమలభగో భగ్నోగ్రీవ్య
స్త్యముత్సహసేయది
ఘన ఘటయ తం త్వం
నిఃస్నేహం య ఏవ నివర్తతే
ప్రభవతిగవాం కిం నశ్చిన్నం
స ఏవ ధనంజయః.'

అని యన్నది; దీని యనువాదము—

గీ. మలయమరుదంతురమ్మరస్యహిమ యాంశ
మల్లికామదభృద్భిష్ట మెల్లసమసే
ఘన! ఘటింపుము ప్రియ! గూర్మి కలిగి నేని
యాపుల మరల్చువాడె పో యజ్ఞనుండు.

లోక్తోక్తి కథాంతరకల్పవము చేయబడిన
చోక్తి యగు నని లక్షణము మూలమందలి
'గవాం నివర్తి నే యః ప్రభవతి స ఏత ధనం
జయః' అనునది 'ఆవులను మగల్గినవాడే
అరునుడు' అను లోక్తోక్తిని తెలియజేయుచు
గో, ధనంజయ శబ్దశేషవలన 'సాందర్యకలి
యగు నాయికను విడిచి ధనాశచే దూరదేశ
మునకుఁ బోయినవాఁ డరసికఁ డగుట పశు
ప్రాయుఁ డని, ధనములను (ధనాశను) జయిం
చినవాడే యట్టి పశుప్రాయు నింటికి మల్లింపఁ
గలవాఁ డని యథాంతరము వచ్చుచున్నది. అను
వాదములోని ఆవు, అజ్ఞనుడు, అనునది
అథాంతరావగమనమున కనుకూలములు కావు.

[పుట. ౨౬౦]

వక్రోత్త్యదాహరణముగ
'అహా! కే నేదృశీబుద్ధి
దాహణా తవ నిర్మిత'

త్రిగుణా శ్రూయతే బుద్ధి
ర్నకు దాహమయీ క్షయితే.'

అనుష్టోకము కలగు; దాని తెనిగింపు—

గీ. రమణీ! గుమ్మర మురుదారుగచిత మయ్యె;
నెవనిచేతను నీమది మువనియంగు,
బుద్ధి త్రిగుణాత్మకం బని పోయె మిగులు
దాహమును మంచు నెచ్చటఁ దనర విసము.
మూలమందలి 'దాహణా' అను దానికి సబ
బగునగుము దాహణ మైనది (కరినమైనది) అని;
అది తృప్తియొక వచనముగా - వక్ర బుద్ధి తో
గ్రహించి 'బుద్ధి యెచ్చటను కట్టినో జేయబడ'
దని జవాబియిచ్చబడినది. అనువాదమున 'తీరు
దారుగచితము' అని కలగు. దీనికి గెండ్లములు
లేవు; కట్టచే జేయబడిన దనునట్టి మొక్క
టియే వచ్చును. ఇచట శాంతప్రతీతి కలు
గదు; ఇది వక్రోక్తి కుదాహరణము కాఁబోలదు.

ఈ గ్రంథము చాల జాగ్రత్తగా అచ్చు
త్రింపబడినది. అయినను అచ్చుటచ్చుట తప్పులు
పడినవి అంగఁ గొన్ని విపరీతాన్వేషకములు
కలవు. ప్రాగుదాహర గ్రంథభాగములందును,
మఱి చాలచోట్లను కళలు ద్రవ్యకృతికములగు
నున్నవి. అవి ముద్రణస్థానిత్యములు కావచ్చును.

న వీ న వా జ్ఞయ ము

తక్కిన వాఙ్మయవిభాగములతోఁబాటలంకార వాఙ్మయమును ఆంధ్రమున క్రమముగ నభివృద్ధి పొందుచున్నది. పెక్కురు పండితులీ వాఙ్మయము నాదరించుచున్నారు. నవీనులును తొలుతఁ జాలవఱకు శేవలము అర్థాలంకారములను వివరించుగ్రంథములనే వ్రాయ, దొడ్డగినను క్రమముగ సమగ్రాలంకార కాస్త్ర గ్రంథముల రచింపసాగిరి. అందు మూడు వంతుల ముప్పాలు భాషాంతరీకరణములు. భాషాంతరీకృతు లయినను ఆంధ్రమునకుఁ జాల వఱకు నుపయోగించునవియే. ప్రాచీను లగు నాంధ్రవాత్సజీకులు నవీన సంస్కృతాలంకార గ్రంథముల ననుసరించిరి; నవీనులలోఁ గొందఱు ప్రాచీనాలంకార గ్రంథములను కూడఁ దగిన రీతిని తెనిగించుచున్నారు. అట్టి గ్రంథములు, వానియందలి విషయపరిశీలనము అలంకార తత్త్వమును తెలిసికొనుట కంతయు ననుగుణములు. ఇటు లీ వాఙ్మయము అభివృద్ధి పొందుచుండుట ముదావహము.

ఈ ప్రకరణమున అకారాదిక్రమముగ నీయఁబడినగ్రంథములలోఁ దెలిపినంతవఱకు ముద్రితములు, అముద్రితములు నగు నవీనాలంకార గ్రంథములు చేర్చఁబడినవి. వానిలోని విషయము లేవియో సంగ్రహముగఁ జెప్పఁబడినవి. ఆ గ్రంథముల విషయ వివరణము, గ్రంథము మంచి చెడుగులు నిందుఁ జేర్చఁబడలేదు.

అచ్చ తెనుఁగు రసమంజరి

అముద్రితము.

కర్త చింతలపిల్లి రామకృష్ణమూర్తికాశ్రీ గారు; భానుదత్త మిత్రుఁడు సంస్కృతమున రచించిన 'రసమంజరి' కిది యచ్చాంధ్రానువాదము; శృంగారరసానుగుణు లగు నాయకలయు, నాయకులయు లక్షణోదాహరణము లిందుఁ గలవు.

అలంకారచంద్రిక

(ముద్రితము)

కర్త నేలమూతుల శివరామ కృష్ణయ్య, నవీనగ్రంథములలో నిది ప్రాచీనము. ఇందర్థాలంకారములు లక్షణోదాహరణములతో వివరింపఁబడినవి దీనికి దీక్షితులవారి 'కువలయా'నంద 'కారికలు' మూలము,

అలంకారచంద్రికయము

ముద్రితము. కర్త : ఇమ్మనేని శరభలింగ నాయుడు, ఇందును అర్థాలంకారములే వివరింపఁబడియున్నవి.

అలంకారతత్త్వవిచారము

ముద్రితము. కర్త : కురుగంటి సీతారామయ్య, ఎం., ఏ. అలంకారములతత్త్వ మిందు విచారింపఁబడినది.

అలంకారమంజరి

ముద్రితము. కర్త : శేట్లూరి రాఘవయ్య, ఎం., ఏ. సంపూర్ణముగ కావ్య, తదంగములను సవిమర్శముగ వివరించు గ్రంథము. ఇందు కావ్యభేదములు, శబ్దభేదములు, వృత్తులు, వ్యంగ్యము, ధ్వనిభేదములు, రసస్వరూపము, గుణీభూత వ్యంగ్యములు, శబ్దాలంకారములు, గుణ, రీతులు, అర్థాలంకారములను వివరింపఁబడినవి. చివట ననుబంధమున శబ్ద, రసములకు సంబంధించిన విశేషములు - గ్రంథమున విమరణబడినవి - కలవు. దీనికి ముమ్మటాచార్యుని కావ్యప్రకాశము స్థూలమూలము.

అలంకారసంగ్రహము

ముద్రితము. కర్త : టి. రంగాచార్యులు. కువలయానంద కారికల ననుసరించి యుక్తాలంకారములను వివరించుగ్రంథము.

అలంకారసంగ్రహము

ముద్రితము. కర్త : కందుకూరి వీరేశలింగము. ఇదియు పయిరీతి గ్రంథమే

అలంకారసార సంగ్రహము

ముద్రితము. కర్త : వేదము వేంకటరాయ కాశ్రీ, ఇదియుఁ బయిరీతి. ఇందు మూలమందువలె లక్ష్యలక్షణములు పద్యములలోనే యున్నవి. వివరణము వచనమున నున్నది.

ఆంధ్రకువలయానందము

అప్యదీక్షితులకృతి కాంధ్రానువాదము. శ్రీ కంఠంపాటి సుబ్రహ్మణ్య కాశ్రీ విరచితము. చిడపతి శ్రీ వేంకటేశ్వర ప్రాశస్త్య పరిశోధనాలయ ప్రచురణము,

ఆంధ్రదశరూపకము

ముద్రితము. కర్త : మల్లాది మార్కనారాయణ శాస్త్రి. సంస్కృతమున భనంజయుఁడు వ్రాసిన దశరూపకము (మూలము) నకును, భనికుని 'దశరూపకావళికము' (వివరణము) నకును (మొత్తముపయ) ఇది యనువాదము. నాటక లక్షణములను వివరించుగ్రంథము. సంస్కృత విశ్వలింగందలి చిత్పావనమును నిందు సంగ్రహముగా నియమింపబడినది. మూలకారిక లిందు భవనమున - సూత్రరూపముగా తెలియించబడినవి.

ఆంధ్రధ్వన్యాలోకము

ముద్రితము. శ్రీ వేదాల - తిరువేంగళా ఛార్యులుగారు. ఆనందవర్ధనాచార్యుని ధ్వన్యాలోకమునకుఁ జెలుఁగు ఉదాహరణలు తెలుఁగు ప్రబంధములనుండి గ్రహింపఁబడినవి

ఆంధ్రధ్వన్యాలోకము

ముద్రితము. బొడ్డపాటి కుటుంబరాఝశర్మ. ఇదియు ఆనందవర్ధనుని మూలమున కనువాదము.

ఆంధ్రధ్వన్యాలోకము

ముద్రితము. విజయనగర సంస్కృతికళా కాలా పండితులగు శ్రీ పంతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి రచితము.

ఆంధ్ర ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణము

ముద్రితము. చలమచర్ల రంగాచార్యులు గారు. విద్యానాథుని ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణమున కిది యాంధ్రానువాదము.

ఆంధ్రప్రతాపరుద్రీయము

ముద్రితము. జమ్మలమడుక మౌధవరామ శర్మ గారు. ఇదియు ప్రతాపరుద్రీయమున కనువాదమే. శ్రీ చల్లపల్లి రాజావారి కంకితము.

ఆంధ్రదశరూపక విమర్శనము

ముద్రితము. కర్త : వెల్లాల సదాశివశాస్త్రి. పయి దశరూపకమునందలి గుణదోషములను విమర్శించుగ్రంథ మిది.

ఆంధ్రసాహిత్యదర్శనము

ముద్రితము. కర్త : వేదము వేంకటరాయ శాస్త్రి. సంస్కృతమున విశ్వనాథకవిరాజు వ్రాసిన సాహిత్యదర్శనమున కిది యథా మూలమువాదము. ఇంగ మూలకారిక లిందు భవనమున సూత్రరూపముగా తెలియించబడినవి ఉదాహరణల్లోకములకు భవనరూపముగా అనువాదము కలదు. మూలకారిక ల్లోకములు ఆధునిక (1900 నివలె) యందు ఈయించినవి.

ఆంధ్రధ్వని

ముద్రితము కర్త : అప్పారెడ్డి సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రి. సంస్కృతమున ఆనంద వర్ధనాచార్యులు రచించిన ధ్వన్యాలోకమునందలి మూలమునకు (ధ్వనినామము కేదానికి) ఇది పద్యానువాదము.

బౌద్ధత్వవిచార దర్ప

అనుగ్రము. ముద్రితము. అనువాదకలు రామకృష్ణకవులు. సంస్కృతమున తే.మేం గ్రుఁడు వ్రాసినగ్రంథము దీనికి మూలము. పిరాళునమునందలి 'కవిత్వ' పత్రికలో ప్రకటింపఁబడినది.

కవికంఠాభరణము

ముద్రితము. కర్తలు. రామకృష్ణ కవులు. తే.మేంగ్రుని కృతికే చెలుఁగునేత. ఇందు కవులవలంబించి దగినపద్యములు వివరింపఁబడినవి. ఇట్టివానిని 'కవిశిక్ష' గ్రంథము లందురు. దీని నలంకార వాఙ్మయమునందే యిందులు తెల్పింతురు.

కావ్యకల్పలత వివృతి

ముద్రితము. కర్త : కల్లూరి వేంకటసుబ్రహ్మణ్య పీఠీకులుగారు. సంస్కృతమున దేవేశ్వరఁడు వ్రాసినగ్రంథమునకు తెలుఁగు వివృతియిది. పయి దానివలె నిదియు కవిశిక్ష గ్రంథము.

కావ్యకలాపము

ముద్రితము. కర్త. సాహిత్యం నారాయణ శర్మగారు. కావ్యసామగ్రివివరణ మొనరించు గ్రంథము.

కావ్యభూషణనిరూపణము

ముద్రితము. కర్త: చదలువాడ నుందర రామకృష్ణి గారు. ఆంధ్రాలంకారవివరణ మింగుల గలను.

కావ్యమీమాంస

ముద్రితము. కర్త: పంచాంగుల ఆదినారాయణకృష్ణి. ఇప్పటికి 'కావ్యమీమాంస' యందలి ప్రథమాధ్యాయము 'కవిరహస్య'మే ఉపలబ్ధము. దాని కిది యథామాలానువాదము. మూలమునందలి పద్యముల కిందు వచనమున భాషానువాదమే కలదు.

కావ్యప్రకాశవివృత్తి

ముద్రితము. కర్త: కొండుమారి నగసింహ చార్యులు. మమ్మటాచార్యులు సంస్కృతమున రచించిన కావ్యప్రకాశము - ఇది యాంధ్ర వివృత్తి. కావ్యాలంకారముల చర్చ యిందలి విషయము.

కావ్యలక్షణము

ముద్రితము. కర్త: శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగము, విద్యార్థుల కుపయోగించు కావ్యస్వరూప సంగ్రహము, అలంకారములు కొన్ని యిందు వివృతములు.

కావ్యలక్షణము

ముద్రితము కర్త శృంగారకవి సర్వా రాయుడు. ఇదియు పయి గ్రంథము వంటిదే.

కావ్యాలంకారసంగ్రహటీక

శ్రీ. వి. కృష్ణమాచార్యులుగారును, శ్రీ బ. సీతారామాచార్యులుగారును కలిసి రచించినది. ముద్రితము.

కావ్యాలంకారసంగ్రహము

శ్రీ సన్నిధానము. నూన్యశారాయణ కృష్ణి గారి విపులటీకతోఁ గూడినది వెల ౨ రూపాయలు.

కావ్యాలంకారసంగ్రహటీక

ముద్రితము. కర్త: శ్రీ బులసు వేంకట రమణయ్య. ఇందు - మీఁది టీకకూడ ఈయఁ బడినది. కావిశ్లేషచరణము - వెల రు 3 లు.

కావ్యాల్ప

ముద్రితము. కర్త: శేట్లూరి రాఘవయ్యంగారు; ఎం., ఏ. ఇందు సంస్కృతాలంకారవాఙ్మయములోని విషయములు ప్రాచీన, నవీన మత నిరూపణ పురస్కరముగ వివరింపఁబడినవి. ఆయా యాలంకారికుల - మతమున కావ్యమున కాత్మ యేదియో యిందు చర్చింపఁబడినది. అంగ్ల మన డాక్టర్ సుకీలకు మారణేగారు (ఎం., ఏ) ప్రాసిన సంస్కృతాలంకార వాఙ్మయచరిత్ర ద్వితీయభాగము (History of Sanskrit Poetics, Volume II) నీనికి మూలము.

- కావ్యాలంకారచూడామణివివృత్తి

అనుద్రితము. కర్త: వేదము వేంకటరాయ కృష్ణి ఆంధ్రము - విన్నకోటి పెద్దయకలి రచించిన 'కావ్యాలంకార చూడామణి' కిది టిప్పణిగ్రంథము. పయి మూలగ్రంథమును ప్రకటించినవానిని శ్రీ కామ్రుటగారే.

కావ్యాలంకారసంగ్రహటీక

ముద్రితము కర్త. శేట్లూరి సదాశివకృష్ణి. తెలుగున ప్రబంధాంకము మూర్తికవి నరస రాజున కంకితముగా రచించిన 'కావ్యాలంకార సంగ్రహమునందలి రసప్రకరణమునకు (తృతీయాశ్వాసమునకు) ఇది తెలుగుటీక. రసమునకు సంబంధించి యుండటచే ద్వితీయాశ్వాసమునందలి నాయికా స్వరూప, విశేషములు నిందు సమూలముగ వివరింపఁబడినవి. ఈ టీక యందు మూర్తికవి గ్రంథములోని తప్పులు, వానికి సవరణలును కలవు.

కావ్యాలంకారనూత్రవృత్తి

ముద్రితము. కర్త: శ్రీ వేదాల తిరువెంగళాచార్యులు. సంస్కృతమున వామనాచార్యుడు రచించిన ప్రాచీనాలంకారగ్రంథ మగు కావ్యాలంకారనూత్రవృత్తి కిది యనువాదము. మూలమునందలి నీ యందును నూత్రము, వివృత్తి వచనమునఁ గలవు. ఉదాహరణములు వివిధము లగు ప్రాచీనాధునాత సాంధ్రగ్రంథములనుండి యుంగఁగఁబడినవి.

కువలయానందసారము

ముద్రితము. కర్త : శ్రీ బులుసు వేంకట రమణయ్య. సంస్కృతమున ఆప్యయదీక్షితులు రచించిన కువలయానందమున కిది తెలుగు నేత. మూలమునందులె నిందు. లక్షణములు పద్యమునను, వివరణము గద్యమునను గలదు. ఉదాహరణములు చాలవఱకు ప్రాచీనాధునాతనాంధ్ర ప్రబుధములనుండి యాయబడినవి. కొన్ని చాటువులు, కొన్ని మూలమున కనువాదములు. ఇందు పయికువలయానందము లోని నూటలంకారములే వివరింపబడినవి. వాని లోని కావ్యైచర్యము-తెలుగునకు సంబంధించినంతవఱకు వివరింపబడినవి

గంధవహము

అముద్రితము. మంచెల్ల వాసుకేవళి.

నవరసగంగాధరము

ముద్రితము. జమ్మలమడుక మాధవరావు శర్మగారు రచించినది. జగన్నాథ పండితరాజు రచించిన సంస్కృతగ్రంథమునకు రూపకాంత మగుననువాదము.

చంద్రాలోకము

ముద్రితము. కర్త : తాడూరి లక్ష్మీనరసింహ రావు. ఆప్యయదీక్షితుల కువలయానంద (మూల) కారికల కిది యాంధ్రానువాదము. (పద్య రూపము.) ఇందలి విషయమర్థాలంకార వివేచనము.

తెలుగు కావ్యాదర్శము

ముద్రితము. కర్త. ఆవ్వారి సుబ్రహ్మణ్య కావ్యైందండి సంస్కృతమున రచించిన కావ్యాదర్శమున కనువాదము. మూలమువలె నిదియు పద్యరూపము. మూలమునందలి విషయము లన్నియు ననువాదమున గలవు

నంజరాజయశోభూషణము

ప్రతాపరుద్రీయము

గణపరపు వేంకటకవి,

రసమరిజరి

గణపరపు వేంకటకవి.

నాటకలక్షణము

ముద్రితము. కర్త : శృంగారకవి సర్వా రాయుడు. నాటకలక్షణమును వివరించు గ్రంథము.

భరతరసప్రకరణము

ముద్రితము. కర్త : తిరువెంకటాచార్యులు. భరతగీతిత మగురసవిషయము ఇందు గలదు.

రసమంజరి

ముద్రితము. కర్త తాడూరి లక్ష్మీనరసింహ రావు. భానుదత్తుని కృతికి తెలిగింపు. ఇందు శృంగారరసమున కనుగుణు లగు నాయితో నాయకుల స్వరూపము వివరింపబడినది.

రసమంజరి

అముద్రితము. కర్త : వేదము వేంకటరాయ కావ్యై. ఇదియు పయిభానుదత్తకృతికి తెనిగింపే.

చంద్రాలోకవివృత్తి

ముద్రితము. కర్త : అక్కిరాజు ఉమాకాంతము. దీక్షితుల కువలయానంద (మూల) కారికల కాంధ్రానువాదము. వచనమున 'చంద్రాలోకము' లోను, అడిదము సూరకవి 'అంధ్ర చంద్రాలోకము' లోను కూడ జేర్చి ముద్రింపబడినది.

రసభావనాయితాసంప్రదాయములు

ముద్రితము. కర్త శ్రీ పుత్రేపు నాగ భూషణము. రసము, భావము, నాయక ము, సంప్రదాయము లేవో యిందు గలవు.

రసికజనానందము

ముద్రితము. కర్త : పో. నరసింహరావుగారు రసవిషయ మిందఁ బ్రతిపాదితము.

సాహిత్యచింతామణి

ముద్రితము. కర్త : తి. ఈ. శ్రీనివాసాచార్యులు. నచనము. కేవలయానంద (మూల) కారికలలోని విషయ మిందుఁ గలదు.

సంస్కృతాలంకారచరిత్రము

ప్రథమభాగము. ముద్రితము. కర్త : మేజే పల్ల వేంకటరమణాచార్యులు. సంస్కృతము నందలి అాలంకారికుల యొక్కయు, అలంకారవాఙ్మయముయొక్కయుఁ జరిత్ర మిందుఁ గొంతవఱకుఁ గలదు.

కేవలము అలంకారశాస్త్రగ్రంథము లివియే. ఇవి కౌక సారస్వతమును విమర్శించుచు, సందర్భానుసారము కౌవ్యాంగములను వివరించు గ్రంథములు ఆ కేకము లాంధ్రసారస్వతమున

వెలసినవి. వాని యుత్పత్తికిఁ బాశ్చాత్యభాషావాఙ్మయ సంప్రదాయముల నాంధ్రభాషావాఙ్మయముల సంప్రదాయములతో సరిపోల్చుట, సరిపోల్చి మంచిచెడుగులను వివరించుట ముఖ్యము లగుకారణములు. అట్టి విమర్శగ్రంథములలోఁ గొన్ని ప్రాచీన సంప్రదాయములపైనే ఆధారపడినవి; కొన్ని ప్రాచీనమతప్రదాయములను పూర్తిగ నిరసించునవి. కొన్ని కేళి, కౌల, పాత్రానుగు మగ ప్రాచీనపద్ధతులను సంస్కరించి వాఙ్మయమునకు నత్యంతఁ గూర్పుఁజాలినవి.

పయి విమర్శగ్రంథములు బహుముఖములు. వాని నన్నింటిని అలంకారవాఙ్మయచరిత్రమే ప్రధానముగఁగల యీ గ్రంథమున వివరించుట యప్రస్తుతము.

ద్వి తీ య భా గ ము

కా వ్య ము

మూనవులను హితమునఁ బ్రవర్తించుటయు, అహితమునుండి మరల్చుట వాఙ్మయము నకు సాధారణ మగుదర్శము. వైదికవాఙ్మయము ప్రభుసమ్మితము; అది శబ్దప్రధానము. రాజకాసనమును ప్రజలనుసరించుచున్నట్లు వేద వాక్యముల యనుకాసనమును అందఁ తామో దించవలెను. 'ఏండుల కనుసరింపవలె?' నను ప్రశ్న చేసు మీ లెను. రాజకాసనము నతిక్రమించినవారికి శిక్ష యిట్లే వేదకాసనము నతిక్రమించినవారికి కారవాది నరకవాసరూప మగు శిక్ష కలుగును. కావున వేదము ప్రభువుతోఁ బోల్పఁబడినది.

పురాణేతిహాసములు కుహ్యత్సమ్మితములు; అవి అర్థప్రధానములు. మిత్రుఁడు 'ఇది మంచిది; మంచిగాఁ బ్రవర్తించినవారు లోకాత్మతరక్తి విలసిల్లు లయినారు; ఇది చెడ్డది; ఇట్లు ప్రవర్తించినవారు అపకీరి పా లయి నశించినారు' అని దృష్టాంతపూర్వకముగ మిత్రునికి హితమును బోధించునట్లు, పురాణేతిహాసములు రామ రావణుల చరిత్రములను చెప్పి 'రామునివలెఁ బ్రవర్తించవలెను; రావణునివలెఁ గుండరా'దని హితమును బోధించును. ఇది కాసనము కాక పోవుటచే పూర్వమార్గముకంటెఁ గొంత మృదుల మయినది. ఇందు శబ్దములవలనఁ గలుగుచున్న ప్రధానము.

కావ్య వాఙ్మయము కాంతాఽమృతము; ఇందు వ్యంగ్యమే ప్రధానము; శబ్దార్థము లప్రధానములు. విలాసవతి యగుకాంత కటాక్ష విక్షణాది విలాసములచేతనే కాంతు నాకర్షించుచు 'ఇది నాకు ఇష్టము; కాన దీనినే చేయుము; ఇది యనిష్టము, కాన చేయకుము' అని మాటలచేఁ జెప్పకయే కావలసిన దంతయు గుంపాదించునట్లే కావ్యము వ్యంగ్యప్రధానమయి, శబ్దార్థప్రధానము లగు వేద, పురాణములకంటె విలక్షణ మయి, వ్యంజనావ్యాపార మహిమచేతనే 'రామాదులవలె గుండవలె, రావణాదులవలె గుండరా'దని పురుషులకు హిత

బోధ చేయును. ఇది పూర్వమార్గద్వయముకంటె అత్యంతరమహిమము; సరసము. వేద, పురాణ, కావ్యవాఙ్మయము లన్నింటివలనను గలుగు ప్రయోజన మొక్కటియే యయినను పయి విశేషమునుబట్టియే కావ్యవాఙ్మయ మందఱకు నావశ్యక మయినది. వ్యంగ్యప్రధానకము కాని కావ్యము ఉత్తమకావ్యమెన్నటికిని కాఁజాలదు.

కావ్యప్రయోజనముల నశేతు లనేకవిధముల నుగ్గడించి యున్నాఁడు. ప్రాచీనాలంకారికుఁడగు భానుహచ్చాగ్యుఁడు

'ధర్మాః కామమోక్షేషు
వై లక్ష్యణ్యం కళానా చ,
కరోతి కీర్తిం ప్రీతిం చ
సాధుకావ్యనిషేధనమ్'

అని చెప్పియున్నాఁడు మమకారము కావ్య ప్రకాశమనగు

'కావ్యం యశ నేఽర్థకృతే
వ్యవహరణదే శివేతరత్నతయే,
సద్వ్యభిసంస్కృతయే కాంతా
ఽమృతత మోపదేశయజే'

అని వివరించినాఁడు. ప్రవరణేనుడు,

'పరివర్తతే విజ్ఞానం
సంభావ్యతే యోగో వికర్షన్తి గుణాః,
శ్రూయతే సుపురుషచరితం

కిం త ద్యేన న హరన్తి కావ్యాలాపాః,' అనినాఁడు. విశ్వనాథుఁడు

'చక్రస్సోఽభిసంస్కృతే
సుఖా దల్పధియా మపి,
కావ్యాత్ ...'

అని విశదపఱచినాఁడు.

కవిజనాశ్రయము న 'సత్కావ్యముఁ జెప్పఁగఁ బడయ రాని వస్తువు కలదే?' అని కలదు. మూర్తికవి 'ఉద్వేగనిర్వాణ భవ్యరిసాస్వాదగసాయనం బనిన కావ్యం బెన్న సామాన్యమే?' అని యుగ్గడించినాఁడు. ఇటులనే తక్కిన పెక్కుమంది కావ్యలక్షణ కర్తలు, కావ్యకర్తలు వివిధము లగుకావ్య

ప్రయోజనములను పేర్కొనియున్నారు. అన్నిటి కంటెను ప్రధాన మగుప్రయోజనము సద్యః ఫలము రసానందము. దాని తరువాత నే తక్కిన సన్నియును.

కావ్యము సందఱును రచింపఁజాలదు; 'నాన్పషిః కరుతే కావ్యం' అని పెద్దలన్నారు. అందఱును దాని సర్థము చేసికొనను జాలరు. కావ్యమును రచించుటకు మూఁడు హేతువు లను కొందఱు పేర్కొనినారు. దండ్యా చార్యుఁడు 'నైసర్గిక మగుప్రతిభ, నిర్మల మగు శ్రుతము, ఆమంద మగునభియోగము (పట్టుదల) కావ్య హేతువు' అని చెప్పియున్నాఁడు. 'శక్తి, నైపుణ్యము, అభ్యాసము ననుమూఁడు నున్నఁ గాని కావ్యము రచింప శక్యము కాదని మమ్మటా చార్యులు చెప్పిరి. జగన్నాథ పండితరాజు కేవల మగుప్రతిభయే కావ్య హేతు వనియు, సది కొన్నియెడల దేవతానుగ్రహదులలనఁ గలుగు వనియు, కొన్నియెడల విలక్షణము లగుపుత్రత్వ త్యభ్యాసములవలనఁ గలుగు ననియు సవిమర్శ ముగ నిదాంతీకరించెను. లేని సంగీకరించినను, దీని సంగీకరింపక పోయినను ప్రతిభ కావ్య హేతు వగుట సర్వసమ్మతము. అదియే అపూర్వ ముగ శక్తి. అది లేనిచో కావ్యమును రచింప విలు లేదు. ప్రతిభ లేక వ్రాయఁబడినకావ్యము కావ్యాభాస మగును; కాని కావ్యము కాఁజాలదు. కాస్త్రములు చూచి పండితుఁ డగుట సులభము; కావ్యము వ్రాయుట చాల కష్టతరము. ఈ సంగతి నే భావమహుఁడు 'గురూపరీతా

దధ్యేతుం కాస్త్రం జడధియోఽప్యలమ్, కావ్యంతు బాయతే జాతు కస్యచి త్ప్రతిభా వరః,' అని తెల్పియున్నాఁడు.

కావ్యలక్షణముం గూర్చి ప్రాచీనకాలము నుండియు నభిప్రాయ భేదములు కలుగుచునే యున్నవి. ప్రాచీనాలంకారికుఁ డగుభామ హుఁడు 'శబ్దార్థ సహిత కావ్య'మని విశిష్ట ము లగుశబ్దార్థములు రెండును గలసి కావ్య మగు నని చెప్పినాఁడు. 'పయలక్షణమునకు గుణాలంకారసాహిత్యమును, దోషరసాహిత్యతను మేళవించి వామనుఁడు కొంత మెఱుంగు పెట్టి నాఁడు. రుద్రటాచార్యుఁడు, ఆనంద వర్ధ నాచార్యుఁడు, కంఠకుఁడు, మమ్మటాచార్యుఁడు, వాగ్భటుఁడు, విద్యానాథుఁడు మొదలగువారా మార్గము నే యనుసరించినారు. దండ్యా చార్యుఁడు 'ఇష్ట మగుసర్థమును తెలియఁజేయు పదసమూహమే కావ్య' మని నిర్వచించి నాఁడు. లక్షణకరణమున కొంత భేద మున్నను గాజకేభుఁడు, కేశవమిత్రుఁడు, జయదేవుఁడు, విశ్వనాథుఁడు, పండితరాజు మొదలగువారు శబ్దమే కావ్య మనుచుండి మకము నే యనుసరించి రచన సుప్రము.

అంధ్రాలంకారికులలో బాదామణి కారుఁడు కొన్ని పట్టుల దండి ననుసరించినను, కొన్నియెడల ప్రతాపరుద్రీయము ననుసరించి నను కావ్యలక్షణమును చెప్పక చల్లగ జార విడిచినాఁడు. మూర్తికవి విద్యానాథు నే

1. కావ్యశబ్దోఽయం గుణాలంకారసంస్కృతయో శబ్దార్థయో ర్వర్తతే.

'నను శబ్దార్థా కావ్యం — [కావ్యాలంకార మూత్రవృత్తి]
'శబ్దార్థ సహితౌ వక్రకవివ్యాపార కావీని, బంధే వ్యవస్థితౌ కావ్యం...' [కావ్యాలంకారః-2ఉ.]
'త దదోషే శబ్దార్థా సగుణా వసలంకృతీక్వాపి.' [వక్రః కిడివితమి.
'సాధుశబ్దార్థ సంబంధం గుణాలంకారభూషితమ్, స్ఫుటరీతిరసోఽపీతం కావ్యం కురీతిత...' [కావ్యపు]

'గుణాలంకారసహితౌ శబ్దార్థా దోషవర్జితౌ ... కావ్యమ్' [కావ్యానుశాసనమ్.]

2 'శరీరం తావ దిష్టార్థవ్యవస్థీన్నా పదావళి.' [ప్రతాపరద్రీయమ్]
'గుణవదలంకృతం చ వాక్య మేవ కావ్యమ్' [కావ్యాదర్శః]
'కావ్యం రసాదిమ ద్వాక్యం శ్రుతం సుఖవిశేషకృత్' [కావ్యమీమాంసా]
'నిర్దోషా లక్షణవతీ సరీతి ధర్మభూషితా, [అలంకారశేఖరః]
'సాలంకారరసానేకవృత్తి ర్వాక్ కావ్యనామభావః,' [చంద్రా]
'వాక్యం రసాత్మకం కావ్యమ్.' [సాహిత్యదర్పణః]
'రమణీయార్థప్రతిపాదకః శబ్దః కావ్యమ్.' [రసగంగాధరః]

యనుసరించి నాడు¹. అప్పకవి నన్నయ
వ్రాసిన 'తదదోషా పరికృతౌ చ వాగయః ?
అనులక్షణము నాంధ్రీకరించినను, సరి యగు
నట్లు రీతిని చెప్పజాలక పోయెను. ఇంచు
మించుగ ఆంధ్రాలంకారికు లందఱులు శబ్దా
ర్థయుగళమే కావ్యపదవాచ్య మని తేల్చిరి.

శబ్దమే కావ్యమని చెప్పినవారి మతమునఁ
గూడ నర్థమునకుఁ గావ్యశరీరమున ప్రవేశము
అనివార్యము. ఏల యన శబ్దమునకుఁ గల
ప్రధానప్రయోజన మర్థప్రతిపాదనమే. 'ఇష్టా
ర్థముఁ దెల్పు పదావళి, రమణీయా² ప్రతి
పాదక మగుశబ్దము' ననులక్షణైకదేశ
మీ యంశమును తెలియజేయుచున్నది. 'కావ్య
పదవాచ్యత శబ్దమునకే కలుగు నని మాత్రము
రెండవపక్షమువారి మతము. కావ్య మును
కాలేను, కావ్య మర్థ మగుచున్నది, కావ్యమును
చదివినది' మొదలగువ్యవహారములనుబట్టి
శబ్దమే కావ్యపదవాచ్య మని పయివారి యాశ
యము. విమర్శకు నీమతమునే యామోదింతురు.

కావ్యమును వ్యక్తగా పోల్చి, మానవధగ్ధ
ములను దానియం దాలోపించుట ఆలంకారికులు
చాలమందికి పరిపాటి యయినది. ఇది క్రమక్రమ
ముగ వచ్చినట్లు తోచుచున్నది కావ్యమునం
దలంకారములు ప్రధానములని చెప్పిన భామ
హుఁడు తక్కిన సంగతులను - అనగా - ఆర్య -
మొదలగువానిని - వివరింపక పోయినను 'ఆలం
కారములు భూషణములవంటి' వని 'కాంతి
మపి విమృశం విభాతి వనితాముఖ' మ్మను
దృష్టాంతమున విశదపఱచెను. దండి 'పదావళి
- శరీర' మ్మని శరీర మయవ్యవహారము నములు
లోనికీఁ దెచ్చెను. వామనుడు 'రీతి రాత్మా
కావ్యస్య' అని ఆత్మవ్యవహారమును బ్రవర్తింపఁ
జేసివాడు. శరీరము, ఆలంకారములు నున్న
పుడు ఆత్మ లేకుండటం యెట్లు? వామనుఁ
డంతలోఁ దృప్తి నొందక గూఱుములు, ఆలంకాం
ములుగూడ నుండవలె ననియు, అని యిచ్చియు

నున్నయపుడే కావ్య మగు ననియుఁ జేప్పి
యున్నాఁడు. విదవ వాలంకారికులలోఁ జాల
మంది కావ్యముయొక్క యాత్మంగూర్చియే
చర్చలను సాగించిరి. ఆనందవర్మఁడు ధ్వని,
అంగును రచధ్వనియే కావ్యమున కాత్మ యనియు
కుంతకుఁడు వక్రొక్తి (అతిశయోక్తి) యే
కావాత్మ యనియు, తే. మేంద్రుఁడు రససిద్ధి
మగుకావ్యమునకు బౌచిత్యమే జీవిత మనియు
వివరించి నాడు. తుద కానందవర్మనుని మతమే
నిలిచినది. మమ్మటాచార్యుఁ డాదిగాఁ గల
యాలంకారికు లందఱు నామతమునే యవలం
బించిరి. కావ్యప్రకాశాదు లగు కొన్ని గ్రంథ
ములలోఁ గావ్యలక్షణమున గుణాలంకారము
లకుఁ బ్రవేశము కలిగినది. సాహిత్యదర్పణ
కారుఁడు, రసగంగాధరకారుఁడు మొదలగు
వా రావాదమును ప్రతిఘటించిరి.

కావ్యమునందలి ఆలంకారములు భూషణ
మలవంటివి శ్లేషాంగుములు కార్యాదుల
వంటివి. పయిగుణాలంకారములకుఁ గావ్యలక్ష
ణమునఁ బ్రవేశ మున్నచో-ఆలంకారములు లేని
వాచను శ్లోక, శ్లోకాదులు లేనివారును
సామన్యులు కాక పోవలసినవచ్చును. అట్లు
లోకమున వ్యవహార మున్నచో లేదు; మఱియు
శ్లోకాదు లాత్మధగ్ధములు; శరీరధగ్ధములు
కావు. కావునఁ గావ్యలక్షణమున వానికిఁ
ప్రవేశ మిక్కల లేదు. దోషములు కావ్యమున
కపకర్ణి సోమపులని, గుణాలంకారము లక్క
రాపాదకము లని మాత్రము నెప్పురచ్చును; ఇది
సవీరిల మతము. ఇదియే సిద్ధాంతము.

ఆంధ్రాలంకారికుల సామాన్యముగ విద్యా
నాథు నే యనుగరించిరి³. విద్యానాథుఁడు
మమ్మటు ననుగరించి కావ్యలక్షణమున గుణా
లంకారములను సోపించెను. ఇది యుచితము
కాదు.

'కావ్యమునకు ధ్వనియే ఆత్మ' అనుమతము
బహులుగనువలసిన కావ్యము గద్య-పద్య మిశ్ర

1. 'తను వగుశబ్దాంబులు.....'

[నరసభూపాలీయము.]

2. క. తను వగుశబ్దార్థంబులు, ధ్వనిజీవ, మలంక్రిణాదిరౌఠానము సౌమ్యుల్,

తనరు గుణంబులు గుణములు, ఘనవృత్తులు వృత్తులౌర కావ్యంబింతున్.

[నరస]

భేదములచే మూడువిధము లని చెప్పబడినది. నాటకములు, చంపువులు, మిశ్రము లని పరిగణింపఁ బడినవి¹. ధ్వనివాదము కలసిన పిదపఁ బయిదిభాగము మాటిపోయినది; కావ్యము ధ్వని, గుణీభూతవ్యంగ్యము, చిత్రము అని మూడువిధము లని త్రోవవిభాగము ఏర్పడినది. వ్యంగ్యము ప్రధానముగఁ గలది ఉత్తమ కావ్యము; దీనికి ధ్వని యనునది నామాంతరము; వ్యంగ్య మప్రధాన మయి, వాచ్యము ప్రధానముగఁ గలది మధ్యమకావ్యము; దీనినే గుణీభూతవ్యంగ్య మందురు. పయిరెండు భేదములకంటె కేలయినది-ఆనఁగా రస, భావాది తాత్పర్యము లేనిది, వ్యంగ్యార్థప్రకాశమున శక్తి లేనిది-అధమకావ్యము; ఇదియే చిత్రకావ్యము, ఇది కావ్యాభాసము కాని కావ్య ముకాదు². పయి విభాగ మొందకర్థనక్యతము; మమృతాగు లామతమునే యనునది³.

సాహిత్యదర్శనకర్త యగువిశ్వనాథుని మతమున రసమే ప్రధానము. రసము ప్రధాన మగునది తన్మతమునం దుత్తమకావ్యము; అప్రధాన మగునది గుణీభూతవ్యంగ్యము. అతని మతమునఁ జిత్రము కావ్యమే కాదు.

రసగంఠధరమునఁ గావ్యము, ఉత్తమోత్తమము, ఉత్తమము, మధ్యమము, అధమము నని గాల్గవిధము లని చెప్పబడినది. శబ్దార్థము

లప్రధానములయి, వ్యంగ్యార్థమును దోస్తన చేసిన ఉత్తమోత్తమకావ్య మని, వ్యంగ్య మప్రధాన మయ్యుఁజనుతార్థము కలిగించిన నది యుత్తమ కావ్య మనియు, వ్యంగ్యముకంటె వాచ్యమే చనుతార్థాధాయక మయిన అది మధ్యమ మనియు, అగచమత్కృతీపురస్కృత మగుశబ్ద చమత్కృతీ యున్నకావ్య మధమ మనియు, నతని మతముఁ ఆగచమత్కృతీ లేక శబ్దమమత్కృతీయై కల యేకాక్షరపద్య, పద్యబంధాదు లితనిమతమునఁ గావ్యములు కాఁజాలవు.

శబ్దార్థ భేదములచే ద్వివిధ మగుచిత్రములో, నరచిత్రము లగునపమాత్రేయో దీపక నయాస్థిత్యార్థలును, శబ్దచిత్రము లగుననుప్రాగ, యమకాదులును మూడవ, నాల్గవ కావ్యభేదములొక జేసుచుండు నని యతని యాశయము.

ఆంధ్రాలంకారికులలోఁ బ్రాచీనఁడగు పెద్దయకవి కావ్యవిభాగవిషయమున దండి మతమునే తీసికొనుటచే గద్య - పద్య - మిశ్ర భేదములచే గావ్యము మూడువిధము లనియే చెప్పవలసి వచ్చెను. మూర్తికవి ప్రతాపరుద్రీయనుయాయు, కనక కావ్యము ధ్వని, గుణీభూతవ్యంగ్య, చిత్రభేదములచే నతని మతమున మూడువిధము లయినది⁴. కావ్యాలంకారి గంగ్రహము రసగంఠధరముకంటెఁ బ్రాచీనము; అందుచే అందలి కావ్యవిభాగ మిందుఁ

1. 'గద్యం పద్యం చ మిశ్రం చ తత్రే)ధా పరికీర్తితమ్.'
'గద్యపద్యమయీ కాది చ్చంపూ రిత్యభిధీయతే.'
'మిత్రాణి నాటకాదీని తేషా మన్యత్ర విస్తరః.'

[కావ్యాదర్శి.]

2. యత్రార్థః శబ్దో వాత మర్థ ముపనన్వసిక్తుతస్యాత్థా,
వ్యంక్తః కావ్యవిశేషః సద్ధ్వని రితి మూర్తిభిః కథితః.
ప్రకాయోఽన్యోగుణీభూతవ్యంగ్యః కావ్యస్య దృశ్యశ్రీ,
యత్ర వ్యంగ్యస్యయే వాచ్యచారుత్వం న్యాత్రికీర్తితమ్.
ప్రధానగుణభావాభ్యాం వ్యంగ్య సైన్యం వ్యకతీతే.
కావ్యే ఉభే తతోఽస్య ద్వ్యచ్ఛిత్ర మిత్యభిధీయతే.
తచ్ఛాస్త్రమోత్తమమధ్యమాధమభేదా చ్చురుతా.

[ధ్వన్య. 88.]

[ధ్వ. పు. 205]

[ధ్వ. పు. 220.]

3. శబ్దార్థో యత్ర గుణీభూతతార్థానాః మపర్థస్య మభివ్యంక్త
స్తదాద్యమ్. యత్ర వ్యంగ్య మప్రధాన మేవ సచ్చమత్కృత
కారణం తద్విస్తీయమ్. యత్ర వ్యంగ్యచమత్కృతానమానా
ధికరణో వాచ్యచమత్కృత స్తత్ప్రతీయమ్. యత్రార్థచమ
త్కృతీపురస్కృతా శబ్దచమత్కృతీః ప్రధానం తదధమం చతుర్థమ్.

4. తే. వ్యంగ్యము ప్రధాన మైననఁ నప్రధాన, మైన నమృత మైనఁ గావ్యము త్రిగుణ్య
నమరు నుత్తమమధ్యమాధమత ధ్వనిగు, దీక్తుతవ్యంగ్యమును జిత్రమై కడంగి [పు. 86.]

గానకాతున్నది. అప్పకవి వేరురీతి ననుసరించెను; కాని సరసభూపాలియమునఁ జెప్పఁబడిన కావ్యవిభాగమే యుచితమయినది.

తీర్థద్రవబంధములు-ఉదాహరణము :

ఇదివఱలోఁ జెప్పఁబడినకావ్యభేదములనే గాక కొందఱాంతరిక్షల తీర్థద్రవబంధములను గొన్నింటి నుదాహరించి యున్నారు. తీర్థద్రవబంధ మనఁగా స్వరూపమున మిక్కిలి చిన్నది యగుకావ్యము, ఇయ్యది చిత్రమనందే చేతును. ప్రతాపరుద్రీయము ననుసరించి మూర్తి కవి తీర్థద్రవబంధములలో 'ఉదాహరణ, చక్ర వాళి, కిరుదావళి, తారావళులను, అందఁ జెప్పఁబడని 'మంజరి'ని ఉదాహరించి యున్నాడు. వీనిలో ఉదాహరణ మాండ్ర వాజ్మయమున విశిష్టస్థానము నాక్రమించుకొని యున్నది.

తొలఁత 'జయంతి' పదముతోఁ బ్రారంభింపఁబడిన రమ్య మగు'మాలిని' మున్నగు వృత్తమును, తర్వాత 'అపిచ' అని ప్రారంభింపఁ బడి యెనిమిది విభక్తులందు నెనిమిది గద్యములు, ప్రాసముతోను, ఏదేని తాళముతోను గూడిన వియు హర్షబడుటయు ఉదాహరణమయొక్క సామాన్యలక్షణము.¹

ఇయ్యది ప్రతాపరుద్రీయమున నీయఁబడిన లక్షణము. పై లక్షణ మాంధ్రులు రచించిన సంస్కృతోదాహరణములకు సరిపోవుచున్నది. బౌత్తరాములు రచించినయుదాహరణము రెట్టివో నిశ్చయింప నలకాళము లేదు. ఉదాహరణలక్షణములు ఆంధ్రులు వ్రాసినవే కాన వచ్చుచున్నవి.

సంస్కృతవాజ్మయమున 'ఉదాహరణ' ప్రశంసకలదు. కాలిదాసుమహాకవి రఘువంశము నందును, విక్రమోర్వశీయమునందును 'ఉదాహరణము'ను బేర్కొనియున్నాడు². కాని ఆయా సందర్భములనుబట్టి మారినవో, అయ్యది లాక్షణికుల యుదాహరణలక్షణమునకు సరి పోవు నని రూఢిగాఁ జెప్ప వలనుపడును. ఉదాహరణవాజ్మయ మాండ్రమున నొకవిశిష్టరచన యనియు, ఆంధ్రు లగుసంస్కృతవిద్వత్కవు లీ విశిష్టరచనను గీర్వాణమునను చొప్పించిననియు నూహింపవచ్చును.

ఆంధ్రలాక్షణికులలోఁ గా వ్యా లంకార మాదామణికౌరుండు 'ఉదాహరణ' లక్షణ మును స్పష్టముగా నిర్వచింపలేదు. కాని యుదాహరణమునందలి విభక్తుల మార్పులను, కుడింపు లనుబట్టి 'పద్దలి, పద్దలి, విద్దలి, కల్యాణి, ఉత్పల్లికము' అను భేదములను బేర్కొనెను. ఇవియు నుదాహరణభేదము లని చెప్పవచ్చును.

మూర్తికవి తన కావ్యాలంకారసంగ్రహ మున నుదాహరణలక్షణమును సంగ్రహముగ నిచ్చి యున్నాడు³. 1. గౌరన సంస్కృత మున రచించిన 'లక్షణాదీపిక' యందును దీని లక్షణము వివరముగాఁ గలదు. అప్పకవీయము మున్నగువానియందును ఉదాహరణము, పద్దలి మున్నగువియు వివరింపఁబడి యున్నవి.

ఇవి కాక 'అశు, మధుర, చిత్ర, విస్తర' భేదము లగునితుర్బిధకవితాభేదములలో - మధుర కవితాభేదమునకుఁ జెందినయత్ గానాదులు కొన్ని తెలుఁగు వాజ్మయమునఁ బ్రసిద్ధి కెక్కినవి. గీతప్రబంధములు, కిరుదా

1. యేనకేనాపి తాళేన గద్యపద్యసమన్వితమ్,

జయ తుల్యప్రకృమం చాలిన్యాద్విప్రాసవిచిత్రితమ్.

తరుదాహరణం నామ విభక్త్యష్టకసంయుతమ్.

[కావ్యప్రకరణమ్.]

2. 'జయోదాహరణం బాహ్వో గాపయమాన క్షిప్రాన్.

[రఘువంశము 4 పద్య. 78 శ్లో.]

'పత్రే నివేశిత ముదాహరణం ప్రియాయాః' [విక్రమోర్వశీయము ఆం. 2 శ్లో. 15.]

3. ఉదాహరణములనుగూర్చి వివరముగా నెఱుంగఁగోనువారు శ్రీ నిడుదవోలు - వేంకట రావుగారి 'ఉదాహరణవాజ్మయచరిత్రను చూడవలెను.

4. చూ. కావ్యాలంకారమాదామణి. చతుర్థాశ్వాసప్రారంభము.

5. కళింగేశ్వరికలఁ, బద్యము, లలరారు విభక్తులం; దదాభాగయతో

త్కల్పికలు, నజనుతి పదమా నలమాలిని మొదలఁ దగ నుదాహరణ మగున్.

[కావ్యాలంకారసంగ్రహము ఆ 8. ప 168.]

వలి, నామావలి, భోగావలి, రంగభోగము, దరువులు, ధవళంబులు మున్నగునవి వధురకవితారచనలు! ఇట్టి వన్నియును, ప్రాచీనలాక్షణికుల సంప్రదాయము ననుసరించి చిత్రకావ్యముల భేదములుగానే పరిగణింపఁ దగినవి. వీనిలో యక్షగానములు జనాదరణపాత్రములయి మిగుల ప్రచారము నొందినవి కాని సంఖ్యయు సధికము.

దృశ్యకావ్యము.

పరసమాత్రయోగ్య మగుచు శ్రోతవ్య మగు కావ్యము శ్రవ్యము; పయిదానికంటె విశేషముగఁ బ్రదర్శనానకుల మగునది దృశ్యకావ్యము. నటులచే నటంపఁ బడుటచే దీనికి నాట్య ముపవ్యవహారమున కలగు.

సంస్కృతవాఙ్మయమునఁ దక్కిన కావ్యములవలె నాటకముకూడఁ జాల ప్రాచీనమయినది. మిగిలిన కావ్యభేదముల కంటెను, కావ్యాంగములకంటెను దీని ప్రాచీనత గమనింప వలయునది. ఋగ్వేదమునందలి కొన్ని నూక్తములలో నాట్యవిషయము కన్పించుచున్నది. ఆష్టాధ్యాయని వ్రాసిన పాణిని మహర్షికిఁ బూర్వము ఆలంకారశాస్త్రగ్రంథము లున్నవో, లేవో చెప్ప వీలలేకున్నను, తచ్ఛాస్త్రాంతరూపిత మగునాట్యవిషయము పయి కొన్ని నూత్రగ్రంథము లున్నట్లు ఆష్టాధ్యాయనిబట్టియు నిశ్చయింపవచ్చును! ప్రథమాలంకారగ్రంథ మగునాట్యశాస్త్రమునఁ బ్రధానప్రతిపాద్యము నాట్యము; తక్కిన కావ్య, కావ్యాంగ విషయవిశేషన మానుపంగియు, వామనాచార్యుఁడు కావ్యములలో నాటకములే యుత్తమము లని సయ్యకికముగ ననుసరించినాఁడు¹. అభినేయ్యగ మగుకావ్యమున రకభేదమునం దభినివేశము ఉండవలెనని 'అభినేయార్థభా' రసబంధే అభినివేశః కార్యః' [ధ్వన్యలోకః పు 124.] అని

అనందవర్ధనాచార్యులు వివరించినది. సంస్కృతమున కావ్యములకంటె నాటకములే ప్రపంచమందలి యన్ని దేశములవారి యొక్కయు వృద్ధయుల నెక్కువగ నాకర్షింపఁగలిగినవి.

గీర్వాణవాఙ్మయమున నాట్యకళ ఇంత ప్రాచీనమును సర్వజనామోదము నందినను తెలుఁగునఁ బందొమ్మిదవ శతాబ్ది విజయనరాయను ఆజ్ఞాతవాసమునే యనుభవించినది.

ఆంధ్రమునఁ దొలఁత వెలువడిన వై నను అనువాదములే కాని స్వతంత్రచనలు లేవు. పెక్కురు విద్వాంసులు సంస్కృతమునుండియు ఆంగ్లమునుండియును పరివర్తనముల నొనర్పసాగిరి². సంస్కృతనాటకముల నాంధ్రములోనికి పరివర్తంపఁ బూనిన వారిలో ప్రథములు శ్రీ కోరాడ-రామచంద్రశాస్త్రిగారు రనియు, ఆయన 'వేణీసంహారము' ను తెనిగింపఁ బూని రనియు, శ్రీ వావిలాల-వాసుదేవశాస్త్రిగారు తమ 'ఉత్తరరామచరిత్ర' పీఠికలో 'వ్రాసియున్నారు. ఉపలబ్ధసంస్కృతానువాదములలో మొదటిది మహామహాపాధ్యాయ శ్రీ కొక్కొండ-వేంకటరత్నం పంతులుగారి 'నరకాసురవిజయవ్యాయోగము', ఇది శ్రీ వారణాసి - ధర్మసూరి రచిత మగు సంస్కృతములనునను అనువాదము. ఆంగ్లమువాదములలో శ్రీ గురుజాడ-శ్రీరామమూర్తి పంతులుగారి 'వణిక్పరవర్తకోదంతము,' శ్రీ వావిలాల - వాసుదేవశాస్త్రిగారి 'జూలియన్ సీజను' ప్రథమములు. తర్వాత శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు, శ్రీ ధర్మవరం-రామకృష్ణమాచార్యులుగారు, శ్రీ కోలాచలము-శ్రీనివాసరావుగారు మున్నగు వారు నాటకరచనమునకుఁ బూనుకొనిరి.

ప్రాచీనాంధ్రవాఙ్మయమున నాటకములు లేనంతమాత్రమున ఆంధ్రులకు నాట్యకళను

1. 'పారశత్ర్య కలావిభాగం భిక్షునటనూత్రయోః,'

'కర్మండకృత్యాదినః'

2. 'సందర్శన దశరూపకం శ్రేయః'

'తద్ధి దిత్రం చిత్రపటన ద్విశేషగుణసాకల్యాత్.'

3. 'అభినేకనాటకము' నకు శ్రీ నిడుదవోలు - వేంకటరావుగారు వ్రాసిన పీఠిక, నుండి యీ విషయము గ్రహింపఁబడినది.

గూర్చిగాని, నాటకములఁ గూర్చిగాని తెలియ
దని యనుకొన వీలలేదు. ఆంధ్రకవుల నేకులు
గీర్వాణవాణిఁ గల నాటకములను తెలిగించి
యన్నాడు; ఆ యాంధ్రకవియు నాటక
రూపము కాక ప్రబంధరూప మయి మాత్ర
మున్నది. 'వాణి నా రాణి' యనుకొను
పిల్లలముట్టి పినవీరభద్రకవి కాలిదాసు నభి
జ్ఞానకాకుంఠలనాటకమును శృంగారకాకుం
ఠలప్రబంధముగ నాంధ్రకరించెను. క్రీ. శ.
15 వ శతాబ్ది వఱకు మంచనకవి రాజశేఖర
కవి వ్రాసిన కర్పూరమంజరీ నాటకమున
కేయూరభావచరిత్ర మను ప్రబంధముగ
తెలిగించినాడు. ఆ శతాబ్దమునందే నంది
పల్లయ్య, ఘంట సింగయ్య యనుజంటకవులు
కృష్ణమిత్రుని ప్రబోధచంద్రోదయమును ప్రబంధ
ముగాఁ బరిచించిరి.

ప్రాచీనకాలమున నాంధ్రమున దృశ్య
కావ్యవాఙ్మయము లేక పోవుటకుఁ దగిన
కారణ మూహితము. కాని యుక్తిచే
గొన్నింటిని జూప వీలగును. నన్నయ మొదలు
కొని కవి యనిపించుకొనినవా రందఱును
ప్రబంధరచనమునే ప్రారంభించిరి. గద్యవాఙ్మ
యమునకుఁ గాని, దృశ్యవాఙ్మయమునకుఁ గాని
యత్కాలమున నుత్పత్తి కలుగలేదు పెద్దల
దారిఁ ద్రొక్కిన నెక్కువ గౌరవము కలుగు
ననుమానమో, మూలనవాఙ్మయవత్కరణమున
సాహసము లేక పోవుటనో, జనాదరము
నందలి సంజీవామునో వారు నాటకములను
ప్రబంధములనుగాఁ బరిచరంపఁ దొంగి
యొండవచ్చును. గతానుగతిక న్యాసమున
నగ్యావీను లామౌర్యమునే యవలంబించి యుండ
వచ్చును. తక్కినదేశముల నంగతి యెఱు
లున్నను ఆంధ్రదేశమున మాత్రము మొన
మొన్నటికంటకును వేసగానియెడ ననాచర
భావము ఎక్కువగఁ జూపఁబడుచుండెడిది.
పిత్రదారి యెంతటి ప్రజ్ఞావంతుడైనఁ
గానిండు; గానమాధుర్యమున గండశిలను
గుయితము ద్రివిధపక్షయోగియైయుండు

కానిండు; భావప్రకటనమునఁ బ్రవీణుండు
కానిండు. ఏమయినను సరియే. వేసము వేయుట
యనుకొన్ననుగ్గు మున్నచో అవ్యక్తి
గౌరవము గగనకుసుమును. నలుగురిలోనికి
వచ్చుటకు, పంక్తిభోజనము చేయుటకు నతని
కధికారము లేదు. ఏతక్కువ కులములవారో
ఏథి నాటకములలోను, భాగవతములలోను,
తోటబొమ్మలూటలలోను పాల్గొనుచుండెడి
వారు ప్రదగ్ధసౌకర్యములు లేనినాటకము
లాకారమున నే యాంధ్రమున వెలువడక
పోయి యుండవచ్చును. లక్ష్యములు లేనికార
ణమునఁ జూడఁబడికొండఁ బృథ్వీలక్షణ
మును వ్రాయుమాని యుండవచ్చును. మూర్తికవి
మూలమున నన్న నాటకప్రకరణము ననువదించక
విడిచి యుండవచ్చును. అప్పకవి యీ విషయ
మును కొంచెము కడిపి యున్నాడు. తన్ని
రూపమునందలి యసందర్భములనుబట్టియే
యప్పటికంటకు నాంధ్రమున దృశ్యకావ్యములు
వెలువడ లే దని నిశ్చయింప వీలగును¹.

క్రీ. శ. శ్రీ కొమఱ్ఱాజు. లక్ష్మణరావు పం
తులుగారు 'ఆంధ్రవాఙ్మయమున నాటక
మును రచింపవలసి వచ్చినచో నాత్రాసు
గుణముగ గ్రామ్యభావము కన్దహరింప వలసి
వచ్చునని కాలబోలు వివహారు నాటకముల
నాంధ్రకరించి నెంచినపుడు దృశ్యకావ్యము
లుగాఁ గూర్చక శ్రేష్ఠప్రబంధములుగానే
వ్రాయవలసి వచ్చినది' [ఆంధ్రవిజ్ఞాన
సర్వస్వము;]

అని యాంధ్రమున దృశ్యకావ్యభారకార
మును వివరించి యున్నాడు. కాని వ్యాకర
హారిక భాష వాడరాని దని ఆ కాలమున ఆ
గ్రహ ముండినట్లు తోచెను. పద్యభాగమును
విడిచి వచనభాగమును వ్యాకరహారిక భాషలో
వ్రాయుట ప్రసిద్ధము. అప్పకవియూని లాక్షణిక
గ్రంథములలోని వివరణము, కొన్ని గద్యములు
వ్యాకరహారిక భాషయందే యున్నవి. ఆ
కాలము ప్రబంధయుగము. అప్పుడు పురాణ
ములు కూడ ప్రబంధములుగానే వెలువడినవి.

1. ఆంధ్రమునఁ దొలగి దృశ్యకావ్యములు లేకుండుటకు - భాష, కాలివాసాదుల
సంస్కృతనాటకముల వ్యాప్తియు, గ్రాంథిక భాషానిర్బంధమున, అర్థప్రకటనమున కను వగు
వచనరచన తెలుగున లేక పోవుటయు, తెలుగున వ్యాప్తిలో నున్నదేశీనాటకరచనమును
కారణము లని శ్రీనిధుడవోలు - వెంకటరావుగారు తెల్పుచున్నారు. [మా. అభిషేక
నాటకము పీఠిక.]

నాటకములు నట్లే వెలువడినవి. గద్యముల కాంధీకరణము లగు జక్కన విక్రమార్కు చరిత్ర, నారాయణకవి పంచతంత్రము, సింహాసనద్వారానికి, హంసవింశతి మొదలగునవి ప్రబంధములే. మనవారికిఁ గలప్రబంధ వ్యాపకము ఇతరవాఙ్మయముల యుత్పత్తికి అడ్డంకి కలిగించె నని యూహింప వలెన్నది. మఱియు శబ్దాడంబరమును ప్రేమించి, కావ్యమును తమ పాండిత్యపదర్పనధామిగాఁ దలచు నాకాలపు కవులకుఁ దమ శౌరిక మీరు టకు నాటకములు తగినసాధనములు కా నని తోచి యుండవచ్చును.

ప్రాచీనాంధ్రవాఙ్మయమున నాటకములు లేకున్నను 'నాటకము' అనుపదము ప్రయోగమున నుండెడిది. నాటకము అనుపేరితోఁ గొన్ని ప్రబంధములు ప్రసిద్ధములు. నటనా ప్రకారముల వర్ణనముండుటచేత అవి నాటకము లయి యుండవచ్చును. రాధాహర్షవకవి విష్ణు మాయానాటకము, శ్రీ నాథుని పీఠి నాటకము మొదలగునవి పయివాని కుదాహరణములు. యక్షగానములు నాటకములుగఁ జేర్చొనఁబడుచున్నవి. పారింగధర నాటకము, మన్నారదాసవిలాసనాటకము, రుక్మాంగద నాటకము మొదలగునవి వాని కుదాహరణములు. పయి యక్షగానములు క్రమముగ భాగవతములకును, పీఠి నాటకము లకును దారి చూపి యుండవచ్చును

వాఙ్మయంతరసంపర్కమువలన నొక వాఙ్మయమునఁ బరిణామము కలుగుట సహజము. ప్రపంచమంతను వ్యాపించి, ప్రఖ్యాతిఁ గన్న యంగ్లభాష భారతదేశమునకుఁ గూడ రాజభాష యగుటచేఁ దదభాషము చర్చజనుల కావశ్యక మైనది. తత్సంపర్కమునను, ఆంగ్లవాఙ్మయమునందలి రచనలకు లగు నాటకములు పెక్కులు ప్రదర్శనము మూలముగ వ్యాప్తిఁ జెందుటంబటియు, మనవారు కూడ తెలుగున నాటకములను వ్రాసుఁ దొడఁగిరి. అందును భాషాంతరీకరణమే ప్రథమప్రయ

త్నము. తొలుత వెలువడినదృశ్యకావ్యములు కొన్ని ప్రబంధసంపర్కమును పూర్తిగాఁ ద్రెంచుకొనఁ జాలక శబ్దాడంబరధాయిత్వములు, దీర్ఘగద్యయుతములు, పద్యబహుళము లయి యుండెడివి. క్రమక్రమముగ వాని కా సంపర్కము తగ్గినది. పిదప సంస్కృతాంశాది నాటకభాషాంతరీకరణమే కాక స్వతంత్ర రచనము కూడ ఆంధ్రుల లవణచుకొనిరి.

సంస్కృతదృశ్యకావ్యములు మిత్రకావ్యముల తేగతుఁ జెందినవి. కేవలపద్యకృతములు, కేవలగద్యరూపములు నగు నాటకము లావాఙ్మయమున లేవు. ఆంగ్లభాషయందుఁ కేవలపద్యరూపకములు, గద్యరూపకములు నగు నవి కలవు. పయి భాషా వాఙ్మయముల సంపర్కముచే నాంధ్రమునను అనేకరకముల దృశ్యకావ్యములు వెలువడ సాగినవి. వేసిగు వర్తకచరిత్రమువంటి పద్యనాటకములు, కన్యాశుల్కమువంటి గద్యనాటకములు, మిత్రనాటకములు అనేకములు కలవు.

సంస్కృతమున 'నాటకము అన్నియు సుఖాంతములుగ నుండవలె' నను నియమము కలదు. ఆంధ్రమునం దాంగ్లసంప్రదాయము ననుసరించి దుఃఖాప్తము లగునాటకములను రచింపఁ బడుచున్నవి. భారతీయవిమర్శకుల కేతులు సుఖాంతతయే నాటకములం దుదితమని వివరించి యున్నారు¹. ఉభయవిధము లగునాటకములవలనను గలుగ వలసినది విగళితవేద్యాంతరము, పరబ్రహ్మస్వాదన బ్రహ్మచారియు నగురసానందమే!

సంస్కృతమున దృశ్యకావ్యముల భేదములు ముప్పదికిఁ బయిగాఁ జేర్చొనఁబడినవి. అందు నాటక, ప్రకరణాదు లగు వివిధరూపకములు ప్రధానములు; తక్కిన సట్టక, నాటికాదు అప్రధానములు. ప్రధానములు నాట్యము లని. అప్రధానములు నృత్యములని చెప్పవచ్చును². నాట్యమున రసము, నృత్యమున భావము ప్రధానములు³. తొలి పది రూపకములకును, ఇతి

1. చూ. శ్రీ పాద కామేశ్వరరావుగారి 'సాహిత్యమీమాంస'

2. 'అనసానుకృతి ర్నాట్యం రూపం దృశ్యత యోచ్యతే.

రూపకం తత్సమాలోపా ద్దశదైవ రసాశ్రయమ్.

నాటకం సప్రకరణం భాణః ప్రహసనం డిమః.

వ్యాయోగ సమవకారౌ చ పీఠ్యం కేహమృగాదశ.

అన్యద్ భావాశ్రయం నృత్యమ్....'

వృత్తము, రసము, నాయకుఁడు మొదలగువారి భేదములబట్టి పరస్పరభేదము కలుగుచున్నది. నృత్యములకుఁ గూడనట్లే భేదము కలదు. ప్రధానములకు రూపకము లనియు, ఇతరముల కుపరూపకము లనియు వ్యవహారము ప్రసిద్ధము.

ఈ విషయప్రతిపాదనమునను, (ఈ గ్రంథమున) లోకవ్యవహారమునను 'నాటక' పదము దృశ్యకౌవ్యసామన్యపరముగ వాడబడినది. అలంకారిక లక్షణము ననుసరించి నాటకము ప్రధానము లగుపరిరూపకములతోఁ బ్రధానభేదము; కాని సామన్యవాచకము కాదు. 'రూపకము' మాత్రము సామన్యవాచకము; అన్నిరూపకములందును రూప ప్రదర్శనము సామన్యము.

ఆంధ్రనాటకకర్తలు పయి భేదములను పాటించలేదు. సుఖాంత, దుఃఖాంతము లను భేదములు రెండే యాంధ్రనాటకములందుఁ గలవు. 'నాటక' పద మిందు రూపకసామన్యవాచకము.

ఆంధ్రమున రూపకరచన ప్రారంభింపఁబడిన మొదటికాలమున సంస్కృతభాషాంతరీ కరణమేయెక్కువ. కావునసంస్కృతాలంకారికుల నాటకలక్షణము లన్నియు వానికి గరిపఁబడివి. కొన్ని స్వతంత్రగ్రంథములు వెలుగడినకాలమునను, ప్రస్తావనము, విక్రంభకము, ప్రవేశకము, అంకవిభాగము మొదలగువిషయములు (తెక్కిన సంధి, సంధ్యంగముల సంగతి యెటులున్నను) సంస్కృతసంప్రదాయము ననుసరించియే గమకూర్పఁబడినవి. క్రమక్రమముగ సంస్కృతనాటకవిలక్షణముగ నొక్క యంకముననే బహుళరంగనిర్వేశము, ప్రస్తావనాద్యభావము, నిరీషరసవిమయము, ఇతివృత్తకల్పన ప్యాతంత్ర్యము నాంధ్రనాటకములందు ప్రవేశించినవి. ఒక్క యాంధ్రముననే కాదు; సంస్కృతమున నాటకమునను రచించువారు కూడ ప్రాచీననియముల నతిక్రమించుచున్నారు. పర్యవసానోదనమున కేరుపడిన దృశ్యకౌవ్యముల లక్షణములు దేశకాలాను

గుఱముగ మారుచుండవలె ననియు, మార్పు లేకపోయిన జనసామన్యమునకు నాటకదర్శనమున నిచ్చు కలుగ దనియు, పయి కారణములఁ బట్టి ప్రాచీనలక్షణముల నిపుడు పేక్షించుట దోషము కాఁజాల దనియు వారి యభిమతము. పయి యభిప్రాయ మెంతయు నుచితము. సంస్కృతసాహిత్యోద్ధరణమునకుఁ గంకణము కట్టుకొనిన పెద్దపెద్ద సంస్థలవారే పయి యాశయములను వెల్లిబుచ్చినారు. ఇంక ఆంధ్రులు ఆ లక్షణముల నతిక్రమించుటలో దోషమేమున్నది? అట్లు లక్షణాలిక్రమణ మొనర్చినపుడు నాటకముల పరస్పరభేద పరిశీలనము, ఇతివృత్త నిర్ణయము, నాయకనిర్ణయము, రసనిర్ణయము అనేక్షణములు కాఁజాలవు. అట్టి భేదపరిగణన మనావశ్యకము. రచింపఁబడిననాటకము అన్నివిధముల స్వాభావికముగను, సత్వప్రతిపాదకముగను ఉండినఁ జాలును.

దృశ్యకౌవ్యములలో నొక భేద మగుప్రహసనము సంస్కృతమునందువలె తెలుగునను ప్రత్యేకతను గలిగియున్నది. తెక్కినదృశ్యకౌవ్యము లన్నియు నాటకములగ నేపరిగణింపఁబడినను ప్రహసనములు ప్రత్యేకింపఁబడినవి.

సంస్కృతమునఁ బ్రహసనములు వెలవడుటకుఁ గారణము మతాంతరద్వేషము. హాస్యరసము ప్రధానముగ మతాంతరముల నధిక్షేపించుట వాని ప్రధానలక్ష్యము హాస్యపరిపాదణమునకు వీనియందుఁ బాపండులు, వియలు, వేశ్యలు మొదలగువారి ప్రవేశ మావశ్యకము. వారి వారి వికారపు చేష్టలు, సంభాషణములు నందఱికిని నవ్వు పుట్టించును. ప్రహసనములయందనుచితములు, అసభ్యములు నగువర్ణనములుండఁ గూడను. ¹ప్రసిద్ధప్రహసనము లగుభగవదజ్ఞకము, మత్తవీలాసము, లటక మేలకము మొదలగునవి పయి లక్షణమున కనుగుణముగ నేయున్నవి. కాని కొన్ని కౌభాసప్రహసనము మొదలగునవి గ్రామ్యసభ్యప్రీడాజనుపానధాయకము లగువస్తువర్ణనములచే నిండియున్నవి. అవి యెట్లును సహృదయహృదయావర్జకములు

1. 'కన్యచిచ్చేష్ఠితం వృత్త మస్మి లేన గ్రామ్యే జనుపానైమాంగభ్యపేతునా చావభ్యేన చ ప్రీడాకారేణా చ రసితం, పరిహాస ప్రధానవచన బహుళం చైతదభిధాయ రూపక మపి హాపచారాత్, కుద్ధం ప్రహసనమ్, [నాట్యదర్శణమ్.]

కాజాలపు. అన్ని విధముల లక్షణాతిక్రమణమున కనుమరింపని ప్రాచీన కాలమున లక్షణ విరుద్ధముగ, బండబూతులతో నిండిన యిట్టి ప్రహసనములు వెలువడుట మిక్కిలి యాశ్చర్యాచరము. పయి 'కాళిదాసు ప్రహసనము' కాళిదాసుకవికృత మని ప్రసిద్ధి. అతఁ డెన్నఁడు నట్టి ప్రహసనమును వ్రాసి యుండఁడు. అతని కప ప్రథ కలుగఁజేయుటకు మఱియొకఁడట్లు వ్రాసి, తత్కల్పరృత్వము నామహాకవికంటఁగట్టి యుండవలెను. గ్రంథరచనమే నానూపశిష్ట మయిన సంస్కృతమునందుఁ బ్రస్తుత కాలమునఁ బ్రహసనములు వెలువడకుండుటలో ఆశ్చర్యము లేదు. దృశ్యరచన మారంభ మయిన త్రాతలో తెలుగునఁ గొలఁదిగ ప్రహసనములు కూడ వెలువడినవి. ఆంధ్రదృశ్యములు కానరావు. సంస్కృత ప్రహసనములరితి మతాంతరనిరసనను వీని లక్ష్యము కాదు; సంఘసంస్కరణము ప్రధానము. ఇందులకై శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు పెక్కు ప్రహసనములను వ్రాసిరి. శ్రీ పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహరావు పంతులుగారును, శ్రీ చిలకమర్తి - లక్ష్మీనరసింహముగారును సాంసారికము లగు చాల ప్రహసనములను రచించిరి.

ధ్వని :
ధ్వని యనఁగా వ్యంగ్యప్రధానక మగు కావ్యము. కాని యీ పదము వ్యంగ్యమునఁగఁ బర్యాయముగఁ గూడ వాడఁ బడుచున్నది. ఆంధ్రాలంకారికుఁ డగుమూర్తికవి 'ధ్వని జీవ, మలంక్రియా వితానము సామృత్... కావ్యేందిరతుక్' అని ధ్వనిపదమును వ్యంగ్యపరముగ వాడినాడు. ఇచటఁ గూడ నా రీతియే యనుసరింపఁబడుచున్నది.

ఆనందవర్ధనునివఱకుఁ గలప్రాచీనాలంకారికు లెవ్వరును 'ధ్వని' కల దనియే చెప్పలేదు. ధ్వనివాద మానందవర్ధనునిలోడనే ఆరంభ మైనది. అతనికిఁ బూర్వము ధ్వని యనునది లేక పోలేదు. ఈ యంశ మతని 'కావ్య స్యాత్మా ధ్వని రితి బుధై ర్య స్యయా మ్నూతభూగ్యః' అను ప్రథమకారికా ప్రథమ పాదముననే తెలియుచున్నది. ఆనందవర్ధనుని తరువాతివా రగు భట్టనాయకుఁడు, మహిమ భట్టు, దశరూపకకారుఁడు మొదలగువారు ధ్వనివాదము నెదిరించిరి; కుంఠితుఁడు,

శ్రీ మేంద్రుఁడు పయివాదము నెదిరింపకున్నను ధ్వనిని కాక జేటాకదానిని [అనఁగా కుంతకుఁడు వక్రొక్తిని, శ్రీ మేంద్రుఁ డా చిత్త్యమును] కావ్యాత్మగా అంగీకరించిరి. కాని వీరి వాదములకు తగిన బలము లేక పోయినది. వారి వాదములు వారిలోనే అగణి పోయినవి. ౧౧ వ శతాబ్దపువాఁడు మమ్మట భట్టు కావ్యప్రకాశమున ధ్వనివాదమును సమర్థించెను అందు మహిమభట్టు, దశరూపక కారుల మతములు ఖండింపఁబడినవి. అది మొదలుకొని యాలంకారికు లందఱును ధ్వని వాదమునే యామోదించిరి. కొందరు ప్రధాన ధ్వనిభేద మగురసమును కావ్యాత్మగ గ్రహించిరి. మమ్మటుని తర్వాత వెలువడిన గ్రంథము లన్నియు నతని పద్ధతులనే యనుసరించినవి. ఆంధ్రాలంకారికుల కుపాస్యజైవ మగువిద్యా నాగుఁడును కావ్యప్రకాశకారుడనే యనుసరించుటచే, తెలుగువారి మతమునఁ గూడ ధ్వనియే కావ్యమున కాత్మ యగు నని జేయుగఁ జెప్పఁబని లేదు.

వాచ్యము, లక్ష్యము, వ్యంగ్యము నని ఆర్థము మూఁడు విధములు. అభిధ, లక్షణ, వ్యంజన అని శబ్దవ్యాపారములు మూఁడు. వాచకము అభిధా వ్యాపారమువలన వాచ్యాన్వియును తెలుపును; లక్షకము లక్షణావ్యాపారము వలన లక్ష్యాన్వియును తెలుపును; 'రాముఁడు' అని వాచ్యాన్విదాహృతి. 'గంగయందు గొల్లపల్లె' లక్ష్యాదాహృతి. ఇతరు గంగ యందుఁ బల్లె యుండుట యసంభవము కాన 'గంగయందు' అనుదానికి 'గంగాతీరమందు' అనునర్థమును చెప్పవలెను. వాచ్యాన్వియునకు బాధ, వాచ్యాన్విసంబంధము నున్నయపుడే లక్షణ యాశ్రయజీయము. శబ్దము కాక అర్థమే అచట లక్షక మని కొందఱే మతము.

మీఁది వాచ్య, లక్ష్యాన్వియులకంటె వే అగు నర్థమే వ్యంగ్యము; ఆ యర్థమును బోధించు శబ్దము, అర్థము వ్యంజకములు; వ్యాపారము వ్యంజన. 'కైరవంబులు విరిపె' ననఁగా 'కలువలు వికసించిన' వని వాచ్య మగునర్థమువలన 'జగదానందకరుం డగుచంద్రుఁ డుడయించె' నను మఱియొక యర్థము నుద్ఘాతించుచున్నది. అది యిచట వ్యంగ్యాన్వియు. ఈ రీతినే 'గంగయందు గొల్లపల్లె కలి' దని చెప్పినపుడు

కలిగిన 'గంగాతీరమున గొల్లపల్లె కల' దను లక్ష్యార్థమువలన 'గొల్లపల్లె చాల చల్లని ప్రదేశము, పవిత్రము' ననునర్థము కలుగును. ఇదియే వ్యంగ్యార్థము. ఇచట 'గంగాతీరమున పల్లె కల' దని మాత్రమే కవివివక్షితము కాదు. అదియే యతని యుద్దేశ మైనచో 'గంగాతీరమున గొల్లపల్లె కల' దని వాచ్యముగ నే చెప్పి యుండును. అది వాచ్యముగ నున్నపుడు—

లక్ష్యార్థానంతరభావి యగువ్యంగ్యార్థము కలుగ నేరదు. పయినిరూపణమునబట్టి వాచ్య, లక్ష్యార్థములవలన వ్యంగ్యార్థము కలుగు ననియు నది యుద్దేశవిలక్షణ మనియుఁ జెలియుచున్నది.

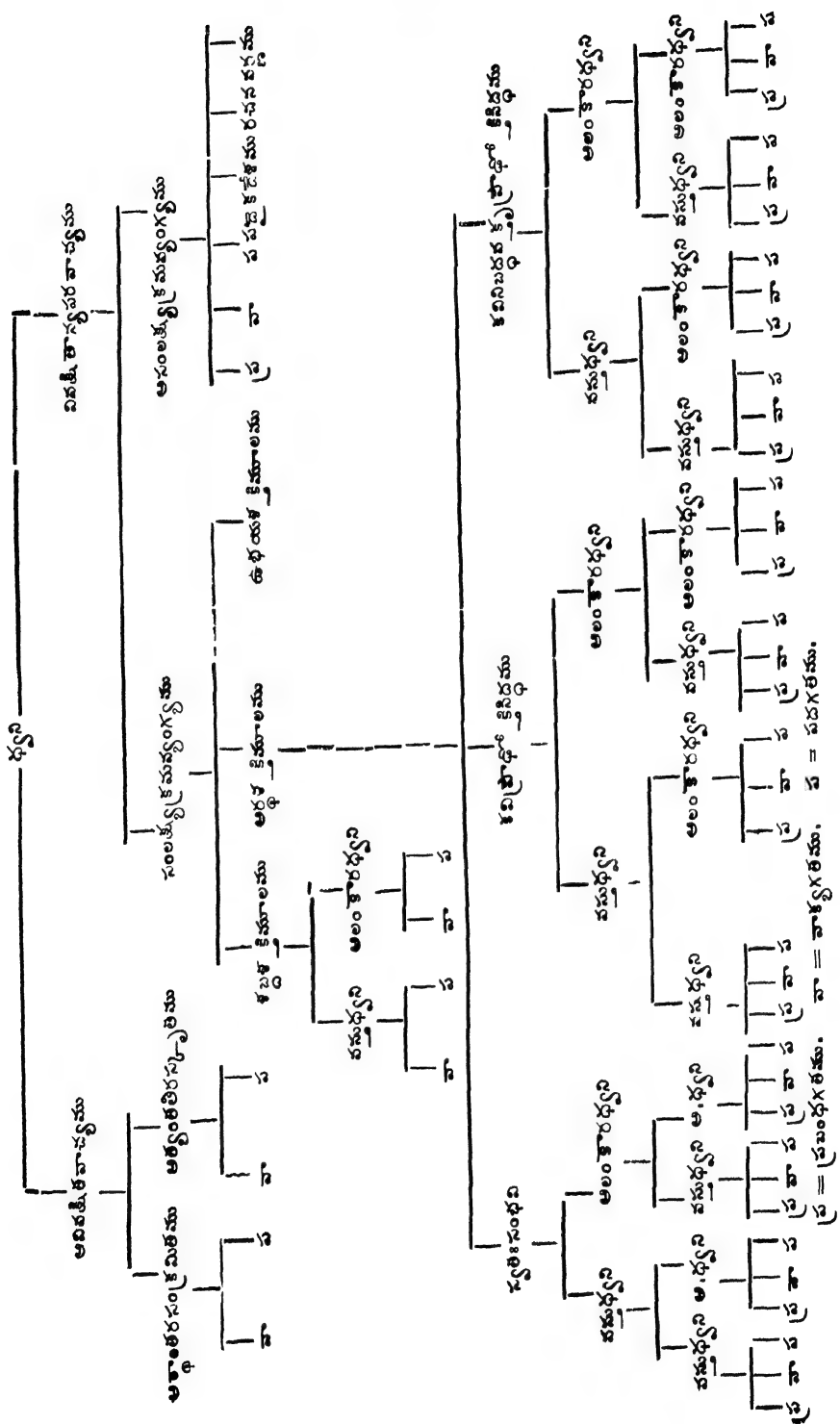
మూర్తికవి వ్యంగ్యలక్షణమును వ్రాయుచు 'వాచ్యార్థమున కలంకార మగునరాంతరము వ్యంగ్య' మని చెప్పెను¹. ఇది సరి కాదు. వ్యంగ్యము వాచ్య, లక్ష్యార్థములవలనఁ గలుగు నది కాని వాచ్యార్థమున కలంకారము కాదు. వ్యంగ్య మొకానొకప్పుడు (గుణీభూతవ్యంగ్యమున) వాచ్యమున కలంకారము కావచ్చును; కాని వ్యంగ్యసామాన్య మలంకారము కాని యలంకారము కాదు. గుణాలంకారాలు దీని కలంకారము లగును. కాన మూర్తికవి లక్షణమును విడిచి మీఁదిలక్షణము నాశ్రయించుటయే యుత్తమము. వ్యంగ్యము శబ్దార్థముల వలననే గాక చేష్టానులవలనను గలుగును. కాని ప్రస్తుతము గల్పింపఁబడునది కావ్యసామగ్రి యగుటచేఁ దత్సంబద్ధ మగు వ్యంగ్యమునే గ్రహించుట ప్రస్తుతము.

వక్త్రబోధవ్యాధిభేదములబట్టియు, శబ్దార్థప్రబంధాది భేదములబట్టియు వ్యంగ్యము పేల కొలఁది భేదములఁ బొందినది. అందుఁ బ్రధానము లగునవియే కొన్ని యిచట వివరింపఁబడును. ధ్వని అభిధామాలము, లక్షణామాలము నని తొలుత రెండువిధములు. లక్షణామాలమున కవివక్షితవాచ్యధ్వని యని, అభిధామాలము నకు వివక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వని యని పేరులు. అవివక్షితవాచ్య మర్థాంతరసంక్రమితము, అత్యంతతీరస్పృశ్యము నని రెండువిధములు; అం దొక్కటొకటి మరల వాక్యగతము, పద

గతము నని రెండేసి విధములు. యుత్తముపై లక్షణామాలధ్వని నాల్గువిధములు. వివక్షితాన్యపరవాచ్యము సంలక్ష్యక్రమము, అసంలక్ష్యక్రమము నని రెండు విధములు. సంలక్ష్యక్రమము శబ్దశక్తిమాలము, అర్థశక్తిమాలము, ఉభయశక్తిమాలము నని మువ్విధములు. శబ్దశక్తిమాలము వస్త్రలంకార భేదములచే రెండు విధములు; అం దొక్కటొకటి వాక్య, పదగత భేదములచే రెండేసి విధములు కాఁగా నాల్గు విధములు. అర్థశక్తిమాలము స్వతః సిద్ధము కవిప్రాణోక్తిసిద్ధము, కవినిబద్ధవక్త్రప్రాణోక్తి సిద్ధము నని మువ్విధములు. అం దొకటి వస్త్రలంకార భేదములచే రెండేసి విధములు. అం దొక్కటొకటి మరల వస్త్రలంకార భేదములచే రెండేసి విధములు; అవి మరిల ప్రబంధ, వాక్య, పదగత భేదములచే మూడేసి విధములు; ఇట్లర్థశక్తిమాలధ్వని ముప్పదియాఱు తెలుగులు. అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యము ప్రబంధ-వాక్య - పద-పదైకచేత - రచనా-వర్గగత భేదములచే ఆఱు విధములు. ఇట్లు సామాన్యముగ నీ ధ్వని (౪+౪+౩౬+౧+౬= ౫౧.) ఏఁబదియొక్క విధములు.

పయిభేదములను చాలమంది యాలంకారికు లంగీకరించిరి. ప్రతాపగుప్రీయమునఁ బయిరీతి విభాగమే కలదు. రసగంగాధరమునం దర్థశక్తిమాలధ్వనిలో 'కవినిబద్ధవక్త్రప్రాణోక్తి సిద్ధ' భేదములు పేఱుగఁ బరిగణింపఁబడలేదు. కవినిబద్ధ మగునర్థము, కవినిబద్ధఁ డగువక్తయొక్క ప్రాణోక్తిసిద్ధ మగునర్థము అభిన్నము లనియే యతని మతియు; కవినిబద్ధవక్త్రప్రాణోక్తి సిద్ధాగమము పేఱుగ నంగీకరించినచో 'కవినిబద్ధవక్త్రనిబద్ధవక్త్రప్రాణోక్తి సిద్ధ మగునర్థము, తద్వక్త్రనిబద్ధవక్త్ర ప్రాణోక్తి సిద్ధ మగునర్థము నని యర్థము లగంభ్యాకములు అంగీకరింప వలసినవచ్చునని, యందుచే అసం త్యము కలుగు నని యందుఁ జెప్పఁబడినది. మూర్తికవి విద్యానాథునిపద్ధతి ననుసరించెను. పయిని చెప్పఁబడిన ధ్వని ప్రధానభేదములు ములభముగఁ జెలియుటకయి వివరముగ ధ్వని వృత్తము గ్రంథ నీయఁబడినది.

1. క. సంగతము లగుపదార్థము, లం గలవాచ్యార్థార్థమున కలంకారం బై రంగగునరాంతర మర, యం గావ్యములందు వ్యంగ్య మగుచుఁ జెలంకునె.
2. మా. రసగంగాధరము; ద్వితీయానవాగంధము,

ర స చ ర్చ

అన్ని వాఙ్మయములందలి ప్రతి కావ్యము నకును పరమ ప్రయోజనము రసము. రసవిలసి తమకాని కావ్యమునకు వేద, పురాణవైలక్ష్యము, కాంతానమృతత్వము కుదగవు. అట్టి కావ్యము కావ్యానుకరణమును ; కాని కావ్యము కాఁజాలదు. ఈ సిద్ధాంతము కావ్య వాఙ్మయ మారంభమయిన నాటనుండియు ననున్మాతముగ వచ్చుచున్నది.

ఆంధ్రవాఙ్మయమున రసతత్త్వ మరయుటకు ముందు దన్యాలును సంస్కృతమునందలి దాని తత్త్వమును పరిశీలించవలసియున్నది. నరీ నులగు సంస్కృతాలంకారికులు కావ్యమున రసమే ప్రధానమని చెప్పియున్నారు. ప్రాచీనాలంకారికులు విభిన్నములగు వానికిఁ బ్రాధాన్యము నొసఁగియున్నారు. భరతుఁడునాట్యము, భామచుడు దండి ఉద్భవుఁడు అలంకారములు, వామనఁడు గుణములు, ఆనందవర్ధనాచార్యుఁడు ధ్వని కావ్యమునఁ బ్రధానములని చెప్పివారు. కుంఠకుఁడు వక్రొక్తిని, సుహిమభట్టమిలిన, తేమేంద్రుఁ డౌచిత్యమును కావ్యాత్మకుగ గ్రహించివారు. పయివారి మతములు విభిన్నము లయినను - ప్రధానముగు రసమును మాత్రము వాగు, తాము ప్రధానము లని యనుకొనినవానియందే స్వీకరించిరి. నాట్యము ప్రధానమనిన భరితముని మతమున రసమునాట్యస్వరూపము ¹ అలంకార ప్రాధాన్యమునంగీకరించిన భామచా, దండ్యాచార్యుల

మతమున రసమలంకారములందే చేర్చబడినది. ² గు ప్రాధాన్యవాదము వామనుని మతమున రసము లన్నియును కాంతిగుణమునందంతర్భవింపఁ జేయఁబడినవి. ³ ఉద్భవుఁడు రసమును అలంకారముగ నే చెప్పినాఁడు కావ్యమునకు ధ్వనియే ఆత్మముని నిర్వచించిన యానందవర్ధనాచార్యులు రసము ప్రధానముగు ధ్వనియని నిర్వచించెను; ⁴ ధ్వన్యలోకవాగ్భాత్యులుగు నభిజగన్ముఖులు రసధ్వని ప్రాధాన్యమును చక్కఁగ వివరించిరి. ⁵ అమమిలివాదియును మహిమభట్టు 'రసము కావ్యమున కాత్మ యగుటలో నెవ్వరికిని ప్రతిపత్తిలేదని' స్పష్టముగఁ జెప్పియున్నాఁడు. కుంఠకుఁడు రసమును వక్రొక్తియందే యిచ్చెను. ⁶ తేమేంద్రుఁడు రసమును కావ్యమునఁ బ్రధానమని, రసపరమగు కావ్యమున నౌచిత్యము తప్పక యుండవలెనని చెప్పియున్నాఁడు. మమ్ముటాదలారందవర్ధనుని మతమునే యనుసరించిరి. ప్రాచీనులలో రుద్రటుఁడు, నవీనులలో సాహిత్యదర్శనకారుఁడు రసమునకే ఎక్కువ ప్రాముఖ్యము నొసంగిరి. రుద్రటుఁడు తక్కినవారివలె రసమును నేమోక కావ్యాంగమునం దిజీకరింపక ప్రత్యేకముగ నే కావ్యాత్మిక 'వాక్యం రసాత్మకం కావ్య'మని చెప్పినాఁడు ఆతని మతమున వస్త్రలంకారిములు వ్యంగ్యము లయినను కావ్యాత్మకులు కాఁజాలవు.

1. నాట్యం చ రస విశేషమృక్తప్రాయమ్.
2. రసవద్భరిత స్పష్ట శృంగారాది రసం . రస వద్రసజీవమ్
3. దీప్త రసత్వం కావ్యైః.
దీప్తా రసాః శృంగారాదయో యశ్యః, తస్య భావః, దీప్తరసత్వమ్, కావ్యైః యథా-
'ప్రేయాన్ సాయ ముపాగతః—' ఇత్యాది. ఏవంరసాన్తకేషుప్రత్యదాహరణీయమ్.
[కా. నూ. వృత్తి]
4. కావ్యస్యాత్మా ధ్వనిః, (పు. 2.) కావ్యస్యాత్మా స ఏవార్థః (పు. 26)
స ఏవేతి. ప్రతీయమాన మాత్రేఽపి ప్రకృతే తత్పరీక్షా ఏవ రసాదిధ్వనిరితి నిర్వచ్యమ్.
[ధ్వన్యలోకః, నలోచనః.]
5. కావ్యస్యాత్మని సంజ్ఞని రసాదిరూపే నకస్యచి నివృత్తిః.
6. అలంకారా స్త్యలంకారాః గుణా ఏవ గుణాః పునః,
బౌచిత్యం రసవిధస్య స్థిరం కావ్యస్య జీవితమ్.
[బౌచిత్యః 1]

అంధ్రాలంకారికులు సవినసంస్కృతాలంకారికుల మతము తీసికొనటచే అంధ్రకావ్యములలో రసమునకే ప్రాధాన్యముండవలెనని తస్యతమని చెప్పవలెను. అంధ్రకావ్య చింతామణి యందు 'సావాగ్యా రసవృత్తిః' అని, 'సాధ్యో హి రసో యథావధం కవిభిః' అని పయి యంశమే తెలుపబడినది. విన్నకోట పెద్దయ్య కవి 'భావరసప్రసంగమునఁ గన్వేలంకృతి లక్షణంబు' అనియు; మూర్తికవియు 'అనన్యత రసప్రధాన శబ్దాములును' అని పయి యభిప్రాయమునే నూచించిరి. అప్పలవీ చింతామణి నూత్రముల నాంధ్రకరించుచు, 'రసమే కావ్య మునఁ ప్రధాన'మని నొక్కి చెప్పినాడు. ¹ పెద్దయ్యయు, అప్పలవియును జేటొకయెడ వామను ననుసరించి 'భిలకావ్యములకు రీతు లాత్య' అని చెప్పియున్నను, ప్రధానముగ వారు తేల్చిది రసప్రాధాన్య సిద్ధాంతమే యనవలెను.

సంస్కృతాలంకార వాఙ్మయమున కాది గ్రంథముగ భరతనాట్యశాస్త్రమునందే రస స్వరూప మొకమాదిరిగ నిర్వచింపబడినది. 'విభావానుభావ వ్యభిచారి సంయోగాద్రస నిష్పత్తిః' అని నాట్యశాస్త్రముందలి రస నిర్వచన నూత్రము. ఈ నూత్రముపయి ఆధాగపడి అనేకులగు నాలంకారికులు పెక్కు రీతుల ను న్యయములకు వారకొని, తమ కీర్తనచేసిన మతములను నిరూపింపసాగిరి. కొందరు పయి నూత్రమునకు విచిత్రముగను రసనిర్వచన మొనర్చిరి. మొత్తముపయి రసనిర్వచనముగూర్చి పదునొకండు మతములు బహులవెడలినవి. అంగు ఎనిమిది మాత్రము నూత్రమున కనుగుణములు ఆయెనిమిదింటనుగూడ ముఖ్యమైనవి నాలుగే! వానినే చాలమంది వివరించి తక్కిన

వానిని విడిచిరి. రసగంగాధరమున మాత్ర మున్నమతముల తత్త్వము వివరింప బడినది.

రసనిర్వచనమునఁ బ్రసిద్ధములగు నా నాలుగు మతములు నివి. 1. భటలోల్లసుని యుత్పత్తి వాదము; 2. శ్రీశంకురుని యనుమతివాదము; 3. భట్టనాయకుని భుక్తివాదము, 4. అభినవ గుప్తుని వ్యక్తివాదము. ఇం దభినవగుప్తాచార్యుల వాదమునకు సర్వాంశిక ప్రామాణికుండగు నానందవర్ధనాచార్యుల ధ్వనివాదము మూలము; సహృదయు హృదయావర్జకమును, యుక్తియుక్తమునగు వ్యక్తివాదమే యందరి చేత నామోదించబడినది దానికిఁ గారణములు మున్ముగు చూపబడును.

విభావము, అనుభావము, వ్యభిచారిభావము నను మూడు విధములగు భావముల సంయోగమునాం, పరిపోషింపబడిన సాయిభావమే రసమగునని యుందించుచు సన్నిమతముల వారు సంగీకరించియున్నారు. సాయిభావము రసముగ మాటునపుడు—లేనిసాయి యుత్పన్నమగుటచే రసమత్పన్నమగుననియు, అనుమితములగు సాయిభావములంబట్టి రసమున్నట్లూహింపవలెననియు, సత్త్వోద్రేకము వలన రసము సామాజికులచే ననుభవించు బడుననియు, సహృది సుహృదయములగు వాసనారూపముననున్న సాయిభావమే విభావాదలచే వ్యక్తమగు రసమగుననియు, క్రమముగ భట్టలోల్లట - శ్రీశంకుక-భట్టనాయక, అభినవ గుప్తుల వితసారములు. సాయియే రసముగ మాటుననుటలో వీ గవ్యకేవల ప్రతిపత్తిలేరు. భరతముని సాయిభావమలే రసములుగ మాటునని స్పష్టముగఁ జెప్పియున్నాడు. ² అలంకారికులందఱు నించుమించుగ ఈ యభిప్రాయమునే తీసికొనిరి. వారి ననుసరించిన యాంధ్ర

1. గీ. తగగనాత్రయ వాక్య సంతతులఁ గూర్చి, కావ్యము రచించు వారె పో కవులనంగ! న్లు గావున నేభొప్పనైనఁ గలత, పలుకు వారికి సాధింపవలయు రసము.

[1 అ.]

2. అథ సాయిభావాన్ రసత్వ ముపనేష్యతుః.

[నాట్య: 6 అ.]

లాక్షణికులు నట్లే వివరించరి. ¹స్థాయిభావ
వాతిరి క్తముగ రసమును నొక అపూర్వరదా
రములేదని పయవారి మతము.

విభావము అనగా రసాభివ్యక్తి కనగుము
లగు కారణములు; అవి అలంబనములనియు,
సద్దీపనములనియు గొండు విధములు. ఏవి
లేనిచో రసమభివ్యక్తముకాదు; అవి అలంబన
కారణములు; 'రసమునకు సమవాయకారణ
మాలంబన విభావ'మని సంస్కృతాంకారికు
లందురు. నాయకుడు, శాసనక ఆలంబన
కారణములు. స్థాయి వ్యక్తముగుటకు సహకారు
లగునవి ఉద్దీపనకారములు. ² ఆ క్యుః
అలంబనగుము, చెట్టు, ఆలంకారము, తత్వము
నని నాలుగు విధములు ఆ క్యువి యావనము,
సౌందర్యము, హాస, భావాద్యులు, హాసాంగ
దాద్యులు, మేయానిలము, చంద్రుడు మొదలగు
నవియునుమహాను శరీరమునలట్టివ వాచ్చువు
మొదలగు కార్యము లనుభావములు. ³ పగుల
సుఖగుఃఖములచే దనకు సుఖగుఃఖములు కల్గు
నగుల భావించెడి సత్త్వమువలన ముట్టినవి
స్థాత్విక భావములు ⁴ ఈ భావములు అను
భావాభివ్యక్తములని చాలమంది తలంపు. ప్రాచీ
న అంకారికులు వీనిని వేరుగా తెల్కింపక

అనుభావములలోనే చేర్చియున్నారు. నాట్య
కాస్త్రమునందలి రససూత్రములోని 'అనుభావ'
మున పగుల ఉభయవిధములగు భావములను
గ్రహింపవలెను. (కంపము, కన్నీరు, గద్గదత
మొ. స్థాత్వికములు) సముద్రమునందలి తరం
గములవలె బుట్టుచు, వీలినములు కావలసి
నపుడు వీలినములగుచు, మఱల ముట్టుచు,
చరించుచు, ⁵ రసాభివ్యక్తికి సహకార మొన
రించునవి వ్యక్తిచారిభావములు; ఇవియే సంచారి
భావములనియుఁ జెప్పబడును. ఎన్ని నదులు
సముద్రమున గలిసినను దాని రూపమును
మాగ్గుచేయున రీతిని సూత్రములుకాని,
విజాతీయులుకాని నగు భావములచే
ఏమియు మాగ్గుచుందని (స్థావరు) భావమే
స్థాయిభావము. ⁶ ఈ స్థాయిభావము లెనిమి
దని కొందఱును, తొమ్మిదని కొందఱును,
పంచవి కొందఱును, వానిక సఖ్యానియు
పూర్వలేదని, భావము లెన్నియున్నా అన్నియు
స్థాయిభావములు కావచ్చునని కొందఱును
చెప్పుచున్నారు. కాని వీని నవసరించిన రస
ములు తొమ్మిదని చాలమంది వివరించుటచే
స్థాయిభావములు తొమ్మిదియని చెప్పవచ్చును.
అవి రతి-హాసము-శోకము మొదలగునవి.

1. క. ఉక్తవిభావాగులచే వ్యక్త నవస్థాయిరూప భావములు సు
వ్యక్తములై నిజగుఃసంగక్తములై రసములన రసత్వము సంగున్ [యాదా 2-4]
క. పులకంబులు కలిసిన నలువగునలెలను రసాయనంబగు పగిదిన్
లలిత విభావాగులచే నలఘుతరస్థాయిభావ మలరున్ రసమై. [నరస. 3-4]
  2. క. ఈ రసమునకు తాదనకారణము విభావ మనఁగఁ గల దది ద్వివిధం
దైరంజిలు నాలంబన, మారము సుద్దీపనము ననఁగ ధరిత్రన్.
క. వనితయుఁ బతియును నాలంబనమగు; సుద్దీపనంబు ప్రాయంబును సా
మ్యము జేషయు మదనాదులు, ననఁదగు. [నరస 3-27, 28.]
  3. కార్యభూతోఽన భావః స్వాత్మత్వాయోఽకి శరీరజః [ప్రతాప :రస]
...ప్రామాఢికటాక్షాదిక మౌని ను ననుభావమయ్యే. [నరస : 8-34]
  4. క. పరగత సుఖగుఃఖాగల సరసఁగ భావించి న్న ముగుట సత్త్వి
స్ఫురణము, తద్భవభావము లాయఁగ స్వాత్త్వికములయ్యే. [నరస 3-36]
  5. క. ఆహరహము రసోత్పత్తిక సహజభావము లై మిసంచారులగున్. [నరస: 3-47.
(విశేషే ఆసమస్తాత్ సరింతితి వ్యక్తిచారి. 3. (వి+అ+అభి+చారిణి)
  6. కుట్రకవిబుద్ధిర్వా భావై క్విచ్ఛద్యతే న నాః,
ఆత్మభావం నయత్యాకు స స్థాయీ.. [దశరూపకమ్: 4.]
- తే. గరిమనదు లెన్ని గలిసిఁ గన్నకొనుచు, నలగి గనుపట్టగితి సంచారిభావ
నంచునగు లెన్ని గలిసిన మింగునీక, నా కనపట్టు భావంబు స్థాయిదలెడు.
[నరస: 3-5]

పయి స్థాయి భావములకుఁ బుష్కలముగ విభావాది సామగ్రి లభించినపుడే అవి యథాస్థులగు స్థాయిభావములు. అట్లుకానిచో-అనఁగా-విభావాది సామగ్రి వానికిఁ జాల దక్కువ యగుచో స్థాయిత్వములేవును. అపుడవి వ్యభిచారిభావములే అగును. ¹ రసమును బాగుగఁ బోషింపఁ దలఁచిన వారు విభావా¹లను సముచితముగఁగట్లు నిబంధింపవలసియున్నది.

పయిస్థాయిభావములు చిత్తవృత్తి విశేషములు ; (జ్ఞానవిశేషములు ;) అవి క్రొత్తగాఁ బుట్టినవి కౌపు. తగిన యుద్వేగము కలిగినచో అవి వ్యక్తములగును ; లేని యెడఁగావు. ఆ భావము లూ రీతిని లేనివారికి రసాస్వాదము కలుగఁజాలదు. కాన సహృదయులకే గాని ఇతరులకు రసాస్వాద యోగ్యతలేదు. వాడువారూపముగ భావము అందఱి యెడఁదల నుండి తీరవలెనని నియమములేదు.

రసనూత్రమున విభావానుభావ వ్యభిచారులే చెప్పఁబడినవి ; మూలములోలేని స్వాత్మిక, స్థాయిభావములను చెప్పట మూల విధిదమని కొందఱు సంబోధింపవచ్చును. కాని అట్టి సంబోధనమున కవకాశము లేదు.

పయిరసనూత్రము ననుసరించి ప్రాచీనాలంకారికులు పెక్కుగ్లు-అనఁగా ధ్వనికారుఁడు, అభినవగుప్తాచార్యులు, మమ్మటాచార్యులు మొదలగువారు, సాత్వికభావములను వేఱుగఁజెప్పలేదు. ధవంజయుఁడు, ధనికఁడు, విద్యానాథుఁడు మొదలగు కొందఱు సాత్వికభావములను వేఱుగఁ లేకొంచిరి. పెద్దయ, మూర్తికి విద్యానాథుని ప్రతాపగుప్తయ

మార్గము నే అనుసరించివారు. ² ఇదివఱకు చెప్పఁబడిన లక్షణములను బట్టి అనుభావములు, సాత్విక భావములుకూడ కార్యములే యని తెలియుచున్నది. అనుభావములు శరీరమునఁ బుట్టినవి ; సాత్వికభావము లంతఃకరణోత్పన్నములు. కార్యములు మొదట సాత్వికభావ యందుండి తరువాత ననుభావములగ మారును. కావున రెండు వర్ణింపములే యనునభిప్రాయమున ప్రాచీనులు వానిని వేర్వేఱుగఁ వేర్వేఱులేదు ³ భరతముని యొనిమిది స్థాయిభావములను, ఎనిమిది అనుభావములను, ముప్పది మూడు సంచారిభావములను - మొత్తముపయి నలుబతోమ్మని భావములను పేర్కొనెను. ప్రాథమికావస్థాభేదములను నిర్దేశింపఁ దలఁచిన కొందఱు వీనిని వేర్వేఱుగఁ జూపిరి. కాన ఏమతమునకును భంగము కలుగదు.

లోకమునందు కారణములు, కార్యములు, సహకారి కారణములు అగునవియే కావ్య నాట్యములయందు వరుసగ విభావములు, అనుభావములు, వ్యభిచారి భావములు ననిచెప్పఁబడుచున్నవి. ఏదయిన నాటకప్రదర్శనమును చూచునపుడుకాని, ఏదైన కావ్యమును వినునపుడుకాని వాని తత్త్వమును బాగుగగుర్తించి, అనుభవమునకుఁ దెచ్చికొను సమయలగు సహృదయులకు, విభావాది భావములు తోలుత అవి ప్రత్యేక వ్యక్తి సంబద్ధములయినను, వ్యక్తి సంబంధమును విడిచి సర్వసాధారణములగు గోచరించును. ఇట్టి సామాన్యజ్ఞానము కావ్యములందు కంటె నాటకములందే వేగముగఁగల్గును. కావున మనమొక నాటకము నే దృష్టాంతముగఁ

1. రత్నాదయః స్థాయిభావాః స్వర్గరూప్యైష విభావజాః
స్తోత్రైర్విభావై ర్దిష్టా ప్రపవన్యభిచారిణః.

[సంగీత రత్నాకరః]

2. విభావైరను భావైశ్చ సాత్వికై ర్వ్యభిచారిభిః.

అనియమానః స్వానుత్వం స్థాయిభావో రసఃస్మృతః.

విభావానుభావసాత్వికవ్యభిచారి సామగ్రసముల్లాసిత స్థాయిభావో రసః.

[ప్రతాపః రస]

- గీ. అట్టి విజ్ఞానకలితమై యలరుభావ మాత్మబ్రహ్మక్తమై విభావానుభావ

సాత్విక వ్యభిచారి సంజ్ఞలఁ దనగల్గు, నాల్గు దెఱుగుల రసనిదానంబు గాఁగ.

[మాఁడా : 1-20.]

సాత్విక భావంబులు నెనిమిదింటి నేర్పడ నలరింతు

[నరస : 8-88]

8. ఏకం సర్వవిలిత్యా ఏకోపపంచాశ్చదా.

[నాట్యః 6-అ.]

దీనికొనుట మేలు. శకుంతల నాటకము ప్రదర్శింపఁబడుచున్న దనుకొందము. అందు శకుంతలా దుష్కంఠు లాలంబనవిభావములు ; సహృదయుఁడగు సామాజికునికి ఆ విభావములు వ్యక్తి విశేషరూపమునఁ గాక సామాన్యరూప ముగఁ దోచును. అనఁగా విభావములగు శకుంతలాత్మ దుష్కంఠత్వమున నశించిపోవును. ఇట్లే యనుభావ, సంచారిభావములు వ్యక్తి విశేషసంబంధమును వదలి సామాన్యము లగును. ఇట్టి భావసామాన్యత కావ్యము సులలిత పద బంధ బంధురమై, ప్రదర్శించు నటులు తత్తద్భావ ప్రదర్శనమున నిపుణులై యుండు నపుడే రసాస్వాదన సమర్థులగు సహృదయులకే కలుగును.

అటు సాధారణములగు విభావాను భావ వ్యభిచారి భావములవలన విలక్షణముగు నొక వ్యాపారము పుట్టుచున్నది. అదియే వ్యంజన. ఈ వ్యాపారమువలననే సహృదయ హృదయ ములనుగ నాసనారూపమునఁ బ్రతిష్ఠిత పూర్వములగు రత్యాది స్థాయిభావము లభి క్తములగును. అనఁగా-ఉన్న స్థాయిభావములే వ్యంజనా వ్యాపారమువలనఁ బ్రకాశితములగును. సహృదయ హృదయములందు స్థాయిభావములు తొలగితనుండియు నున్నను, వాని నజ్ఞాన మను మూత కప్పివైచుటచే వ్యక్తిములు కాఁజాలవు; వ్యంజనా వ్యాపార మాయావరకముగు అజ్ఞాన మును పోగొట్టును. అజ్ఞానము నశించిన పిదప లోనున్న స్థాయిభావము, దానితోడిదే యగు నానందమును ప్రకాశించును.

మానవునికి మమత్వము అజ్ఞానజనితము. అజ్ఞానము నశించినపుడు మమత్వమును నశించును. అపుడు సహృదయునకుఁ దానొక వ్యక్తివిశేషము ననుజ్ఞానము నశించును. అతఁడు సాధారణ వ్యక్తియే యగును. దుష్కంఠుడగు లగు విభావములు దుష్కంఠత్వాది వ్యక్తి విశేష సంబంధమును వీడి సామాన్యమగుటను, సహృదయ సామాజికుఁడగు సామాన్యఁడగుటను, పరువిభావమునకు, సామాజికునకు నభేదము కలుగును. అపుడు సామాన్య రూపలగు శకుంతలాది నాయికలయొడ సామాజికులకు స్వకాంతాత్మ జ్ఞానముకలిగి అనురాగము కల్గుట కాటంక మేమియులేదు. ఇట్టి సుతురత్నఁడగు సామాజికునకు స్థాయిభావము వ్యక్తముయి,

విగళిత వేద్యాంతరముగు నానందమును కల్పించును. ఇట్టి స్థాయిభావవిశిష్టముగు చిదానందమే రసము. ఈరసము సహృదయులగు వారందఱికిని ఆస్వాదన తీయము. ఇది శృంగార రస ప్రతీతియ్యగును. శక్తిైన రసములకు నిదియే పదతి పయిది వ్యక్తివాగుల మతము. ఇదియే సిద్ధాంతితమగుటచే దోలవొల్ల నిరూపింపఁబడినది. తక్కిన మార్గములను, వాని యందలి యనుపపత్తులను క్రింద నిరూపింపఁ బడుచున్నవి.

‘విభావానుభావ వ్యభిచారి సంయోగా ద్రస నిష్పత్తి’ అను భరత రసనూత్రము నందలి ‘సంయోగ, నిష్పత్తి’ శబ్దములకుఁ దమకుఁ దోచిన రీతిని పలువురు పండితులు పెక్కుమలును నిర్వచించుటచే వాదములు పెరిగినవి. ఉత్పత్తి వాగులగు భట్టగోల్లట ప్రభృతులు ‘విభావములవలనఁ బుట్టి, అను భావములవలనఁ బ్రతీతియ్యాయును, సంచారి భావములచేఁ బోషింపఁబడిన స్థాయిభావము రసమని చెప్పిరి. రసగు రామాది నాయక నిష్ఠమరి, నాయక వేషము ధరించుటచే నశని యగును అది గోచరించునని వీరి యాశయము. ఈ మతమున నూత్రమునందలి ‘సంయోగ’ పద మునకు మూడు విధములగు నర్థముల నంగీ కరింప వలె. స్థాయి, విభావముల సంయోగము కావ్యకారణ భావము; స్థాయ్యను భావ సంయోగము జ్ఞాప్యజ్ఞాపక భావము; స్థాయి, సంచారి సంయోగము పోష్యపోషక భావము ఈ మతమున ‘నిష్పత్తి’ పదమునకు ‘ఉత్పత్తి’ అని యర్థము. ఈ మతము సరి కాఁజాలదు ఉన్న స్థాయి భావమే ప్రకాశిత మగును గాని క్రొత్తగాఁ బుట్టునది కాదు. రస మెన్ని వేలయేండ్ల క్రిందటనో యుండినరామాది నాయక నిష్ఠమే యైనచో సామాజికులకు రసాస్వాదము కలుగఁజాలదు. అది సామాజిక నిష్ఠమయియే యుండవలెను సంయోగ పద మునకుఁ బయిలీసిని చాల అర్థములను కల్పించుటయు సరికాదు.

అనుమిలివాగులగు శ్రీకంఠులు లోక మునఁ బసిద్ధములగు సమ్యక్, శ్రీధర్మ, సంకయ, సాదృశ్యప్రతీకులకంటె విలక్షణముగు ప్రతీతి కలదని, అది చిత్రమునుజూచి ‘ఇదిగో గుఱ్ఱము’ అను కొను దానివంటిదని, అది రామపాత్ర

ధారి యగు నటునియెడ 'వీర గో రాముడు' అను బుద్ధిని కల్పించునని చెప్పదురు. రసముగు నాట్యమువలననూ, నిపుణుడగు నటునిచేష్టల వలనను నటునియందు లేనిభావము లచట నున్నట్లే సామాజికులు గ్రహింతురు. కాఁగా రసము నాయకనిష్ఠమైనను, నటునియందు నమయము సామాజికులచే ననుభవింపఁబడును. ఇదియే వారి మతము. ఈ మతమున 'సంయోగ' పదమునకు ఆనూహ్యమైనాపకావ మర్థము. 'నిష్పత్తి' యనఁగా అనుమితి. ఈమతముకూడ సరికాదు. నటుడు తటస్థుడగుటచే దద్దరి ముగ ననుమితమగు స్థాయిభావము సామాజికులకు విగళితవేద్యాంతరముగు నానందమును కలిగింపఁజాలగ; అనుమిత మగునది సరిగ్గా ఆస్వాదమునకురాదు. రామాది నాయకనిష్ఠులగు రసము (ఓ రియంగుండుగనము) సామాజికులకు (జీవీకారికి) ఆస్వాదయోగ్యముగట అభివ్యక్తమునకువిరుద్ధము. కావున ఈ వాదమున రసము యొక్క యథార్థ స్వరూపము నుష్పష్టుకాదు.

భక్తివాదులగు భట్ట నాయకప్రభృతులది మూడవమతము లోకీకృతిరిక్తముగ కావ్య నాటకములందు క్రొత్త రసవ్యాపారములు రెండుకలవు. అవి 1) భావకత్వము, 2) భోగము. అంగ మొదటి వ్యాపారముచే విభావానుభావవ్యభిచారి : వములు వ్యక్తిత్వము సంబంధమును నడిచి సర్వసాధారణములగును. పిదప సాధారణరూపమునన్న స్థాయిభావము భోగ వ్యాపారమువలన సామాజికులచే నాస్వాదింపఁబడును. భోగవ్యాపారమే సత్త్వరజస్తమోగుణములలోని రజస్తమోగుణముల నొంది సత్త్వము నుదైకింపఁజేసి రసము నాస్వాదమునకుఁ దెచ్చును. ఆ భుజ్యమానమగు స్థాయియే రసమని పలువారి మతము. ఈ మతమున 'సంయోగ' పదమునకు 'సాధారణీకరణ సంబంధ'మని యర్థము. 'నిష్పత్తి' యనఁగా భక్తి లేక అనుభవము. ఈ వాదముకూడ సరికాదు. ఈ మతమునఁ గ్రొత్తగ భావకత్వము, భోగ వ్యాపారముల సంఘీకరింపవలసియుండును. రసము సామాజికభుజ్యమాన మనుటచే రసము పుట్టుననికాని, జ్ఞాప్యమగునని కాని నిశ్చయముగఁ జెప్పటకు వీలులేదు. అది యభివ్యక్తమనుటయే యుచితము; కాని భక్తివాదులు వ్యక్తివాదుల మతమున కనుమాత్రము నవకా

శమునీయరు. పయికారణములంబట్టి యేసందేహమునకును అవకాశములేని వ్యక్తివాదమే యుచితమైనది. అందే రసము స్వరూపమును బాగగఁ జెలిసికొన వీలుకలదు.

వ్యక్తివాద సిద్ధాంత మిదివఱకే వివరింపఁబడినది. ఆ మతమున రసనూత్రములోని 'సంయోగ'మునకు 'వ్యంజనావ్యాపారసంబంధ'మనియు, 'నిష్పత్తి'కి 'అభివ్యక్తి' అనియు నర్థములు.

పయిని వివరింపఁబడిన విషయమునుబట్టి రసము లన్నింటివలన నానందమే కలుగుననియు, దుఃఖము కలుగదనియుఁ జేలుచున్నది. రసస్వరూప నిరూపణమున నిపుణుడును, ప్రామాణికుడను అగు అభినవగుప్తాచార్యుఁడా రీతిని చెప్పియున్నాడు చాలమంది యాలంకారికు లతని మతమునే యనుసరించిరి. కాని యుచట నొక సందేహము కలుగవచ్చును. సుఖహేతువులగు గతి హాసగులవలన — శృంగార హాస్యాదిరసములవలన ఆనందము కలుగవచ్చును; దుఃఖహేతువులగు శోక, భయగుణవలన — కరుణ, భయనకాదిరసములవలనను ఆనంద మెట్లు కలుగును ?

కాని పయిప్రశ్నకు సమాధానము లేకపోలేదు. కావ్యప్రపంచము లోకవిలక్షణము. లోకమునందు సుఖహేతువులవలన సుఖము, దుఃఖహేతువులవలన దుఃఖము కలుగుట నియమ సిద్ధము. కవిబ్రహ్మసృష్టి విలక్షణ మగుటచే దుఃఖ హేతువులవలనకూడ సుఖమే — కావ్య నాట్యములందుఁ గలుగును; అదియు సామాన్య సుఖముకాదు; విగళితవేద్యాంతరముగు ఆనందమే! దుఃఖహేతువులవలనను ఆనందము కూర్చుగలవాఁడే కవి. హాలాహలమునుండి యమృతము చిరికింపఁగల సామర్థ్యములేని కవి యధోకవికాదు. ప్రోతకాని, ద్రష్టకాని కేవలము దుఃఖము ననుభవింపవలెనను నాశయమునఁ గవి కావ్యమునుగాని, నాటకమునుగాని వ్రాయఁబూనఁడు. తనకు దుఃఖము కలుగవలెనని శోరి సహృదయుఁడు కావ్యపరమమునకుఁ గాని, నాటకదర్శనమునకుఁగాని దొరకొనఁడు. దుఃఖాస్తములగు కావ్య, నాట్యములం బ్రవర్తించిన సహృదయుఁడట్టి దుఃఖమువలనను మనస్సున కొకరీతి కాంతికలిగి యానందము కలుగవలెనను శోకితోడనే ప్రవర్తించును.

మఱియు సహృదయులు కవి దుఃఖవిషయములను నిరూపించుటయందు ఎంతవఱకు నెగ్గెను? కరుణాసమును పోషించుపట్టుల మనఁను రామాదులతోఁబాటు ఏడిపించగలిగెనా? లేదా? అని యాలోచింతురు. అట్లానరించినపుడే వాగు కవిని మెచ్చుకొని యానందింతురు. (ఇరి యనుభవనిధము.) సంస్కృతాలంకారికులు ఇంచుమించుగ నందఱును కరుణానిగ్రహముల వలనను ఆనందమే కలుగునని చెప్పెవారు. నాట్యదర్పణకర్తలగు రామచంద్ర, గుణచంద్రులు మాత్రము సుఖాశ్చ్యుత్య, దుఃఖాశ్చ్యుత్య భేదములకలన గనమును గెండు విధములనియు, రగములు కొన్ని (కరుణాగళు) దుఃఖస్వరూపము లనియు వివరించి యున్నారు. 1 కాని వీరిమతము నితరులెవ్వరు నామోదించలేదు. వీరి గురువగు హేమచంద్రాచార్యులు గూడ పయి మతమును నూచింపనైనను లేదు. 2 లోకోత్తిరమగు నానందమునకుఁ గాగము లెట్టిరయినను కావచ్చును. అవి యానందస్వరూపమును మార్చఁగలవు. ఆంధ్రాలంకారికులు గూడ అన్ని రగముల వలనను ఆనందమే కలుగునని ఒప్పుకొనిరి. మూర్తికవి ఈ యంశమునే 'వావిరి దుఃఖమైన సుఖమై భవమైన క్షీణింపుచుం దారులు బూర్ణమై సహృద గుత్తులఁ గేవల హృదయై తగున్' అని చెప్పినాడు. ఇన్నిటి 'హృదయ' నకు 'ఆనంద'మును నరము చెప్పవలెను. వ్యక్తమగు సాయిభావముతోఁగూడ 'విగత వేద్యాంతరముగు నానందము కలుగునని యి కఱకుఁ జెప్పఁగడినది. దినానందములు గెండువు భిన్నములా? అభిన్నములా? అను సంశయముకట్టి కలుగుచున్నది ఈ విషయమున సంస్కృతాలంకారికులు గెండు విధములగను

చెప్పియున్నారు. మువ్వటాచార్యులు కావ్య ప్రకాశమున 'రసాస్వాదనమువలన విగత వేద్యాంతరముగు నానందము కలుగు'నని యొకచోటను, 'రగము బ్రహ్మానందముతో నమానముగు'నని వేరొక యెడను చెప్పి యున్నారు. 3 రగగంగాధరము నందలి రగస్వరూపమును బట్టి సాయికంటె ఆనందము వేఱనియు, ఈ రెండింటిని అవినాభావ సంబంధమున్నవనియుఁ జెలియించున్నది. 4 పండితిరాజు సాయి భావముతోఁ గూడిన యానందము గగమా? లేక యానందముతో నున్న సాయి గగమా? అని వివరించి శ్రుతిని బ్రహ్మజ్ఞీరించుచు రత్నాగి సాయిభావవిశిష్ట మగు చిగానందమే గగమని సిద్ధాంతీకరించి యున్నారు. 5 రగమానంద స్వరూపమనియే శ్రుత్తియు గగలక్షణమునందలి 'నిజస్వరూపా నంజేనహ గోచరీక మయాః. రత్నాగి కేవలరగ' అను సంశయ పయిముగమునకు సమగ్రము. ఇట్లాకరిమతముననే గెండు విధములగు నభిప్రాయములు నుండినట్లు తోచుచున్నది. పయివానికి సమన్వయము చేయఁ దలచినచో ఒకయ్యాయు కలగ. రగము, నానందమును వేర్వేఱయినను, రగము ఆనంద మనకు సేతునగు కాగముననే సేతు, సేతు మంతిమల కభేదము నెప్పుడు యుక్తియూకము కాంగన, నానందముల కభేదము నెప్పినను నెప్పుకచ్చును. ఆంధ్రాలంకారికులలో జెదయ కిర మతమేమో తెలిపవలసివచ్చును. మూర్తి కవి మతమున మార్గము నానందముల కభేదము కలవని 'భావము' ఆనంద బూర్ణమై సహృద గుత్తులఁ గేవల హృదయై తగున్' [పట 63.] అను నతిని నిర్వచనమును బట్టి తెలియుచున్నది.

1. నాట్య దర్పణమ్ అ. 8. [G O Series]
2. కావ్యానుశాసన్.
3. సకలప్రయోజన మూర్తిభూతం సమగ్రమేవ రసాస్వాదన సమగ్రభూతం విగత వేద్యాంతర మానందం. [నిర్ణయసాగరప్రతి] [కావ్యప్ర బ్రహ్మచారి రగః.] [కావ్యప్ర చిత్త]
4. స్వప్రకాశతయా వాస్తవేన నిజస్వరూపానంజేన సహ గోచరీకమయాః ప్రా గ్వివిభిష్ట వాసనామూపో రత్నాగిశేవ రగః. [రగగంగాధర] [రగగంగాధరః. పు. 20.]
5. వస్తుతస్తు తత్వమూః శ్రుతిస్వారశ్యేన రత్నాగిద్యక్షచ్ఛిన్నా భగ్నావరణాదీకర రగః. 'రసా'వై రగః, రసంహ్యే వాయులభ్యాజనంశీ భవతీతి శ్రుతిః.

రససంఖ్యాపరిగణనమునఁ బ్రాచీనకాలము నుండియు మతభేదములు కలుగుచున్నవి సాయి భావము లెన్నియున్న అన్నిరకములు కలవని చెప్పవలెను. భరతముని యేనిమిఁ సాయిభావముల నే నిర్వచించియున్నాఁడు. దానింబట్టి యతనివ తమున ఏనిమిది రసములేమని చెప్పవలసి వచ్చును; రసములు తొమ్మిదని చాలమంది చెప్పుచున్నారు. కొందఱు చెప్పని ఆ రసము కాంతము; భరతుఁడును కాంతరసము లేదని యెచ్చటను చెప్పలేదు. 'అస్మై నాత్మ్యైరసాః స్మృతాః' అనియే నాట్యశాస్త్రమునఁ గలదు. దానింబట్టి నాట్యరసము లెనిమిదని, నాట్యాతి రిక్తముగఁ గావ్యమందు కాంతరసము కలదని ఆతనిమతమును కొందఱు వివరించుచున్నారు. అభినవగుప్తాచార్యులు కాంతరసమునుగూర్చి ప్రసంగించుచు, అది భరతముని సమ్మతమని 'మునినాఽప్యంగీకృతం, 'కవ్యచిచ్ఛముః'— ఇత్యాదినా' అని ఆతని వచనమును బ్రమాణీకరించి నాఁడు. దానింబట్టి కాంతరసమునకు శమము సాయముని మునివ తమయింటును తెలియుచున్నది. నాట్యశాస్త్రమున 'రతిర్నా సశ్చ శోకశ్చ త్రోధోత్సాహకా భయం తథా. జగుప్సా విస్మయశ్చైతి సాయిభావాః ప్రకీర్తితాః' అని సాయిభావములు నిరూపించఁ బడిన పిదప 'నిర్వేదగ్గాని శంకాభ్యాః' అని సంచారిభావములు ప్రస్తుతింపఁబడినవి. కాని శమము సాయిభావముని కాని, భావమాత్రమని కాని చెప్పఁబడి యుండలేదు. కావ్యప్రకాశ కాండ్రు కాంతమునకు నిర్వేదము సాయి భావము అని చెప్పియున్నాఁడు. నిర్వేది మముంగళప్రాయమగుటచే దానిని తొలుతి

జెప్పరాదనియు, అట్లు చెప్పుట నిర్వేద మొకపుడు సాయి కావ్యమునను సంగమము తెలియఁ జేయుననియు, నిర్వేదము సాయి గాఁగల కాంతరసము కలదనియు నతని మతము. ¹ విద్యానాథాదులు శమమునే కాంతసాయి భావముగఁ జెప్పియున్నారు. ² పండితరాజు నిర్వేదమునే యొప్పుకొన్నాఁడు. ³ ఇటుల కాంతసాయి భావముగూర్చి యభిప్రాయ భేదములున్నట్లు తెలియుచున్నది. విచారించి మాచినవో⁴ శమము, నిర్వేదము నొక్కటియే యని, నిర్వేదమునకు శమము నాయాంతరమని తేలును. భరతముని శమము సంగీకరింపనివో అభినవగుప్తుని మతిము కుదురదు. పయిరెండును తృప్త్యాత్మయరూపములే. రెండింటికి నభేదమును రలించియే భరతముని 'కవ్యచిచ్ఛముః' అని చెప్పియుండవలెను. ఆంధ్రాలంకారికులు శమమునే కాంతిసాయిగాఁ జెప్పిరి. ఏది చెప్పినను ఒకటియే!

రసములు తొమ్మిదని సచాతన సిద్ధమగు నాదము. కాని కొందరి పదతి నొప్పుకొన లేదు. శృంగార ప్రకాశమును వ్రాసిన భోజ దేవుఁడు ⁵ శృంగార మొక్కటియే రస మని, గతానుగతికన్యామున వీరాద్భుతాదులు రసములయినవని వివరించియున్నాఁడు. రూపగోస్వామి 'ఉజ్జ్వల నీలమణి' యందు 'ఉజ్జ్వలజేమముగ శృంగార మొక్కటియే రస మని వివరించెను. ప్రాచీ-లంకారికుఁడగు నుద్రటాచార్యుఁడు తొలుతఁ బదిరసములను జేర్చిని, యంతలోఁ దఱచినొందక మధుర పదార్థముల గూర్చిపదమువలన విభరస ములు కలుగునట్లు, అన్ని భావముల గూర్చి

1. నిర్వేదస్యా మంగళప్రాయస్య ప్రభమును పాదేయత్వేఽత్యుక్త పాదాసం సంచారిత్వేఽపి సాయిత్వ ప్రతిపాదన్యామ్. లేన నిర్వేద స్థాయిభావోఽస్తి, కాంతోఽపి నవమారణః [కావ్యప్ర. చతు.]
2. జగుప్సా విస్మయశయాః సాయిభావాః . [ప్రతాపః రసః సాహిత్య దర్శకమ్]
3. రతిశోకశ్చ నిర్వేదం . . [రస గంగాధరః పు-80.]
4. వీరాద్భుతాదిభు రనేషు రసప్రసిద్ధి స్సిద్ధా కుతోఽపి వలయత్వ దానిభాతి లోకే గతానుగతికత్వవశా గుప్తేతా మేతాం నిరర్తయితు మేవప రిశ్రమా నః, శృంగార వీర కరుణాద్భుత హాస్య తాద్ర బీభత్స వత్సల భయానక కాంతనామ్నః ఆత్మానిష్ఠ ర్దశరసా నవరే; వయం తు శృంగారమేవ రసనా ద్రస మామనామ్. [ఓకె.]

నము వలనను రసాస్వాదనము కలుగవచ్చు నని, అందుచే నిర్వహణను అన్నియు రసములుకొవచ్చు నని వివరించి యున్నాడు.¹ అధునాతన విమర్శకులు కొందఱు రససంఖ్యను నియమించుటకు వీలులేదనియు, భావానుసారముగ ఇచ్చుకు వచ్చినన్ని రసములుండవచ్చుననియు నొనరించు సిద్ధాంతమున కీ రుద్రటవాద మొకయు అనుగుణ మగుచున్నది. రసస్వరూపవివరణ సందర్భమున జగన్నాథ పండితుఁడు కూడ స్థాయిభావము లయినను భూయస్థ విభావజనితము లగునపుడే స్థాయి భావములని, లేని యెడల వ్యభిచారు లగునని చెప్పియున్నాడు కదా! ఆ రీతి నే తక్కిన భావములు భూయస్థవిభావములగునో రసములగుటతో అనుపపత్తిలేదు. ఇట్లు రస సంఖ్యావిషయమయి వివిధములగు అభిప్రాయము లున్నవి. రస సంఖ్యాపరిగణనమున జగన్నాథ పండితుఁడు చాల విమర్శించి కుదకు తొమ్మిది రసములే యంగీకరించెను. ఆ విషయము సంగ్రహముగ క్రింద నీయఁబడును.

చేత, గురు, పితృది విషయకముగు రతి భావ మనియు, అదియే శాంతావిషయకముగునో రస మగుననియు నాలంకారికల సిద్ధాంతము. ఆస్వాదనముపట్టుల భేదములేనియపు డన్నియు రసములేయని కొని, అన్నియు భావములేయని కొని ఏల అనరాదు? లేదా, స్త్రీ విషయకరతి భావమయి, చేత, గురు, పితృది విషయకమే రసమేల కారాదు? పయిరీతి సందేహము లనేకములు కలుగవచ్చును. అట్టి ప్రశ్నలకు సమాధాన మొనఁగుటకు బగలు ప్రథమా లంకారికుఁడు, ప్రామాణికుఁడునగు భరతముని చెప్పినదానికే శరణుఁజొచ్చుట యుక్తము. మునిచెప్పిన తొమ్మిదే రసములని, తదతిరిక్త ములు భావములని చెప్పవలెను. వీనికిఁ బేరిలోనే భేదము; ఫలమున నన్నియు నొక్కటే.²

ఆంధ్రాలంకారికులును రసములు తొమ్మిదని చెప్పియున్నారు.

రసము నాయకనిష్ఠమా? సామాజికనిష్ఠమా? నటనిష్ఠమా? అని సందేహము కొందఱికిఁ గలుగవచ్చును అభినవగుప్తులమతమును బట్టి— రసము సామాజికమే ననభవింపఁబడుటచే దానికి తన్నిష్ఠతయే యుచితమైనది. కొన్ని మతములలో నాయకనిష్ఠము; కొని య మత ములు యుక్తములు కొని యిదివఱకే చెప్పఁ బడినది. కావ్యమునందు శ్రోతలకును, నాట్యము లందు ద్రష్టలకును రసము కలుగనని చెప్పమ చెప్పిరాజు (చెడయ కవి) పయమతమునే యామోదించినాడు.³ ప్రతాపరుద్రీయమునం దభినవగుప్తుని మతమే యనుసరింపఁబడినది. అందలి 'భావేస్థాయిని' అను స్లోకమునే ఆంధ్రీకరించిన మూర్తికవి మతమును కలుగఁ జేర్చొనఁబరిలేదు. కావున రసము సహృద యుండగు సామాజికుని యందే యుండునని చెప్పవలెను. కొన్ని శతాబ్దముల క్రిందట నుండిన నాయకనిష్ఠము కాఁజాలదు. అట్లే యైనచో సామాజికమే రసాస్వాదముకలుగక పోవలసినవచ్చును. అది నటనిష్ఠ మంతకన్నను కాదు. నటఁడు కేవల మభినయదూల నను కరించునేగాని ఆయా భావము లాతనికి కలుగుట లేదు. ఒకపుడతఁడు తన్మయుఁడయి రసము ననుభవించె నేని—అపుడతఁడు నటఁడు కాక సామాజికఁడే యగును. నటఁడు శిష్యాభ్యాస పాలనమున భావానుకరణ మొగ్గతయే కదు; రసాస్వాద మొగ్గత లేదు

ఈ రిగస్వరూప వివరణములొని కొన్ని యంశములు మనవారి కనుభవవిరుద్ధములగు తోచవచ్చును. ప్రాచీనాచార్యాచీన లోకజీవు లందఱును పయిరీతి నే యనునరించిరి. వారి నిర్వచనము అనుభవాని సారమై యుండకలెను.

1. శృంగార వీరకరుణా దీగత్వభయానకాశ్చభావా హస్యః, రౌద్రః కాద్రః ప్రేయా నితి మంతవ్యా రసాః సర్వే. రసనాద్రసత్వమేషం మనురాదీనా మివోక్త ముచ్యతే, నిర్వదాదివ్యపి తన్నికామ మస్తీతిలేవి రసాః [కావ్యాలంకార : 8.8,4]
2. భరతాది ముని వచనానామేవాత్ర రసభావత్వాది వ్యక్తస్థా పర్యటేన స్వాతంత్ర్యా యోగాత్. ఆవృథా పుత్రాది విషయానాం అపి రతేః స్థాయిభావత్వం కతో నస్యాత్...రసానాం వరత్కరణాచ మునినియంతితా భజ్యేత్...[రసగంగాధర : 16]
3. ప్రోడలకుఁ గావ్యములయందుఁ పొందు రసము ; తు-16.
ద్రష్టలకు నాట్యములయందుఁ దనరు రసము ; [చూడా : 7.]

గుణములు

—:0:—

మానవుని కార్యదైర్యములవలెనే కావ్యమానం చాత్వరూప మగురసమున కుత్కర్షణ కలుగజేయునని గుణములు. కార్యాదులవలె నివియు నాత్మధర్మములు. గుణములు కావ్యమున ఎట్టివో భానుమాని మతమున నిరూపించుట కష్టము; దండి 'ఇతి వైదర్భయార్గస్య ప్రాణాదశగుణాః స్మృతాః' అని వైదర్భయార్గమున కిది ప్రాణము అని చెప్పినాడు. సమాధిగుణములు—వైదర్భయార్గము ననుసరించియే— కావ్యవర్ణనముగఁ జెప్పినాడు. [తదేతత్కావ్యవర్ణనస్య సమాధిర్నామయోగుణః] తన మతమున గుణముల స్థాన మేమో స్పష్టముగఁ జెలపలేదు. కావ్యమునకు వోధను కలిగించుధర్మము లలంకారము అని యతని మతము¹. వామనుడు కావ్యవోధను కలిగించుధర్మములు గుణము అని, అలంకారములు గుణసంపాదితవోధకు ఉత్కర్షణ గలుగఁ జేయుననియు నిర్వచించినాడు². వామనుని మతమున గుణము కావ్యాత్మ యగుట చాని కుత్కర్షణ ప్రామాఖ్యము కలిగినది. ఆనందవర్ధనాచార్యులు 'అంగి యగుధ్వని నాశ్రయించునని గుణము అని, అంగము లగుశబ్దార్థముల నాశ్రయించునని గుణము అని చెప్పియున్నాడు. మమృతాదు లామార్గమునే అనుసరించినారు.³ గుణము లాత్మధర్మములే యైనచో 'రచన వధుర మయినది; బంధ మో జన్మంతము' అను వ్యవహారములు కుడర వని తలఁప నక్కఱలేదనియు, 'అకారమే కురముగి ఉన్న' దనురీతి వ్యవహారమునబట్టి లక్షణము గ్రహించవలె ననియు మమృతాదుల మతము, గుణములు రసధర్మములే కాక శబ్దార్థ రచనాధర్మములను కావచ్చుననియు పండితరాజభిప్రాయపడెను.⁴

ధర్మముని గుణములు పదియని చెప్పెను. అవి ౧. క్లేష; ౨. ప్రపాదము; ౩. సుకుత; ౪. మాధుర్యము; ౫. సుకుమారత; ౬. ఆర్థకృత్తి; ౭. ఉచారత; ౮. ఓజస్సు; ౯. కాంతి; ౧౦. సమాధి అనునవి. దండి ధర్మమునినే యనుసరించెను. వామనుడు పయిగుణములనే అంగీకరించుచు అవి యరగుణములు, శబ్దగుణములు కావచ్చునని చెప్పెను. అతని మతమునఁ బది శబ్దగుణములు, పది యరగుణములు (మొత్తముపై నిశుబదిగుణములు.)

భానుమాచార్యుడు మాధుర్యము, ఓజస్సు, ప్రపాదము ననుమాండ గుణములనే యొప్పుకొనెను. ఆనందవర్ధనుఁ డావతమునే తీసికొనెను. మమృతఁ డానందవర్ధనుని సమర్థించుచు దండివామనాదుల మతములను ఖండించి 'గుణములు మాఁడే కాని పది కా'నని నొక్కిచెప్పెను. అతని మతమునఁ గొన్ని గుణములు కొన్నియందు దంతర్భవించును; కొన్ని వోసా భావమాత్రప్రయోజకములు; కొన్ని గుణములు కొండొకయొడ వోషము లగును. ఎట్లన—క్లేష, సమాధి, ఉచారతియు ఓజోగుణమునం దంతర్భవించును. ఆర్థకృత్తి ప్రపాదమునఁ జేరును. క్లిష్టత్వనూపహాపము లేకంక్షటకయి సుకుమారతయు, గ్రామ్యమును పరిగారిండుటకయి కాంతియు స్వీకరింపఁబడినవి. సుకుత యంతటను గుణము కాఁజాలదు. ఒక్క పద్యమునందే సందర్భమునబట్టి రచనయు మాటుచుండును.

పండితరాజు మాఁడుగుణములనే యంగీకరించుచు ప్రాచీనులమతము ననుసరించి దశగుణవ్యరూపమును కూడ వివరించినాడు.

భోజదేవుఁ డీ రెండుమార్గములకంటె విలక్షణముగ నిరువది నాలుగు గుణములను అంగీకరించెను. విద్యానాథుఁడు భోజాని మతమునే

1. 'కావ్యవోభాకరాన్ ధర్మా నలంకారాన్ ప్రచక్షతే.' [కావ్యా 2-1]
2. కావ్యవోభాదాః కర్తావో ధర్మా గుణాః
తదతిశయ హేతవ స్వలంకారాః. [క. మా. వృ.]
3. తమర మవలంబితే యైఁంగినం లే గుణాః స్మృతాః
అంగీకృతా స్వలంకారా మస్తవ్యాః కటకాదివర్గః, [ధ్వవ్యా. వ్యతి]
4. రసగంగాధరః, పు. 55.

యనుసరించెను;¹ అందరి గుణములు కొన్ని కొన్నిటియందు గతాగ్ర మగునట్లును, కొన్ని దోషభావముకొని కను వగునట్లు నతఁడే వివరించెను.

చూడామణికౌరుండు చాలవఱకుఁ బ్రతాపరుద్రీయము ననుసరించినను గుణవిషయమున దండినే యనుసరించెను. మూర్తికవి ప్రతాపరుద్రీయమునే యొకమాదిరిగ నాంధ్రీకరించుచున్నను పదిగుణములనే యొప్పుకొనెను. వాని లక్షణములను మాత్రము ప్రతాపరుద్రీయానుసారముగ నే నిర్వచించెను.

పెద్దయకవియొ, తదనుసారి యగునప్పకవియొ గుణములు కొన్ని దోషభావమాత్ర ప్రయోజకము అని తెలుపునెడ తాము చెప్పనిది, ప్రతాపరుద్రీయమన నున్నవియు నగు గుణములను పేర్కొని యున్నారు. ఈ సంగతి వివరముగ నిదివఱకే చెప్పబడినది.

తేమేంద్రుండు కవికంఠాధరమున మీఁది మతములకు విలక్షణముగ 'శబ్దవైమల్యము, ఆర్థవైమల్యము, ఉభయవైమల్యము' నను మూడు గుణములను చెప్పియున్నాఁడు. కాని యీ మతము నెవరును ఆమోదించ లేదు. ఇది శబ్దార్థవ్యవతాయాపమగుప్రసాదగుణమందే యంతర్భవించును. ఓశోమాధుర్యము లట్లు ప్రసాదమన నిజీకీ యుండవు. కావున పయిమతముల నన్నింటిని బాగుగ విచారించిచో మాధుర్యాజః ప్రసాదములు మూడే గుణములను వాదము తమమని తోచుచు.

ఏదేని పద్యమనందలి ధ్వనిని గాని, గుణమును గాని, ఆలంకారమును గాని, తక్కిన కావ్యాంగములను గాని లక్షణగమనమును బట్టియే నిశ్చయింపవలసి యున్నది. వ్యాఖ్యాత ఏమి చెప్పిన దానికే తల యూపవలసియున్నది. లాక్షణికు లుదాహరించినలక్షణములను విడిచి,

క్రొత్తలక్ష్యములందలి గుణాలంకారాదులను వివరించుట చాల కష్టము. అందును ఆలంకారాదుల లక్షణములు కొంచెము విశదరీతి నుండుటచే గొంతవఱ కయిన ఊహించి చెప్ప నవకాశము కలదు. గుణముల లక్షణము లంత స్పష్టములు కావు వానిని గుఱులించుట దుర్లుభము. లాక్షణికులు కూడ ఒకేపద్ధత్యమును మూడు నాలుగు గుణముల కుదాహరించుట కలదు. గుణములు పది యని చెప్పినపుడు అవి కొన్ని పరస్పరవిరుద్ధము లేమో యని యనుమానించుటకను నీలు కలదు. అనేకపదము లేక పదముగా గోచరించుట శ్లేష మనియు, పదములు వేర్వేరుగ నుండుట మాధుర్య మనియు లక్షణములు కలవు. ఇది పరస్పరము విరుద్ధముగ నున్నట్లు తోచును. పదములు కలిసియున్నను, కలిసి యుండకున్నను కూడ గుణములే యగుచో వానిని వేర్వేరుగఁ బరిగణించుటయు అనావశ్యక మని తోచక పోదు. తక్కినలక్షణముల సంగతి యెట్లు లభిస్తును గుణముల లక్షణములు మాత్ర మొకరి ననుసరించి యింకొకరు చెప్పినట్లు లేదు. దండి లక్షణము వేఱు; వామనుని లక్షణము వేఱు; భోజుని లక్షణము వేఱు. ఆ లక్షణములకు సాంగత్యము కుదరదు. ఒకే గ్రంథమనందే పరస్పరము కైరుద్ధమన్నట్లుల నూలదప్పికి గోచరించినను, నూత్యపర్యాలోచనమన నమన్వయము కుదురగలదు. కాని గుణములు మూడే యనుమతమన లక్షణము లకుఁ బరస్పరము భేదము గుప్పట్టము. ఎట్టి లక్ష్యమునం దయిన నమన్వయమును సుసాధ్యము.

ఆంధ్రాలంకారికులు పదిగుణములనే చెప్పిరి. వారి లక్షణములు విభిన్నములు; అస్పష్టములు. అందుననే వారి గుణలక్షణవిభాగములు విమర్శలకు లోనగుచున్నవి.

1. శ్లో. శ్లేషః ప్రసాదః సమతా మాధుర్యం సుకుమారతా
అర్థవ్యక్తి రుదారత్వం తథా కాని రుదాత్రతా॥
ఓజః సుశబ్దతా ప్రేమా నాస్తిత్య మథ విస్తరితా.
సమాధిః సౌత్కర్యగాంభీర్య సంక్షేపా భావికం తథా.
సంమితత్వం తథా బ్రాహ్మీ రీతి రుక్తి ర్గతి స్తథా.

వ్యా. తత్ర భోజరామలే నోక్తే మాన—శ్లేష ఇత్యాది.

[ప్రతా. గుణ]

అలంకారములు

— : 0 : —

కౌట్యసామగ్రియం దలంకారములే ప్రాచీన తమములు; ఆధికసంఖ్యాకములు; ప్రాచీనుల మతమున నివియే ముఖ్యములు. ఈ యంశము 'న కాస్త మపి నిర్భూషం విభాతి వనితాముఖ' మ్మిత్యాదివలనఁ దెలియుచున్నది. ఏమి చెప్పినను, ఏమి చెప్పకున్నను అందఱు నలంకారములనుగూర్చి చెప్పుచునే యుండిరి. సాహిత్యకాస్త్రమున సంపూర్ణముగ కౌట్యసామగ్రిని చర్చించుగ్రంథములకంటె అలంకారచర్చ రూపము లగుగ్రంథములే యుక్తువ. వైదిక వాఙ్మయమందును అనేకము లగునలంకారములు కన్పించుచున్నవి. సాహిత్యకాస్త్రమున కలంకారకాస్త్ర మనుపేరు అలంకారవాచుశ్యమునుఁజేర్చియు కలిగిన దని కుమారస్వామి సోమయాజి ప్రతాపరుద్రీయవాఙ్మయమునఁ దెలిసి యున్నాడు.¹

అలంకారములు కౌట్యమునకు శోధను కూర్చున వని అందఱు నంగీకరింతురు. 'అలంకరైతే కౌట్య మనే నేటి చానుత్పతేమౌ రలంకారః' అనుపుత్రకృతి వివరణములు పయి యంశమును విశదపఱచుచున్నవి. దండి యలంకారములు కౌట్యశోభాపేతువులని చెప్పి యున్నాడు; వామనుడు గుణసంపాదిత మగు శోభకుఁ బరిపోషమును గూర్చున వలంకారము లని చెప్పినాడు. మఱియు వామనుని మతమున 'సౌందర్య' మనునర్థమలంకారమునకుఁ జెప్పఁబడినది. గ్రంథారంభముననే యతఁడు 'అలంకార మున్న కారమున కౌట్యము గ్రాహ్యము; సౌందర్యమే యలంకారము; ఆ సౌందర్యము దోషహీనము, గుణాలంకారాదానమవలనఁ గల్గు నని చెప్పి యున్నాడు.² కొందఱు చమత్కారజనకము లలంకారము లనిరి. అందరి మతమునను అలంకారము లుపాదేశములే కాని హేయములు కావు ఇవి శబ్దసామ్యమునుబట్టి, అర్థసామ్యమునుబట్టి భూషణసామ్యములు.

అలంకారములు శబ్దార్థభేదములచే రెండు విధములు. ఉపమాదులు ఆరాలంకారములు; అనుప్రాసాదులు శబ్దాలంకారములు. శబ్దాలంకారములం దర్శమునను, ఆరాలంకారము లందు శబ్దమునను చమత్కృతి ఉండక పోదు. అయినను శబ్దచమత్కృతి ప్రధానముగ నున్నచోట శబ్దాలంకార మనియు, అర్థచమత్కృతి ప్రధాన మగుచోట నరాలంకార మనియు గ్రహింపవలెను. రెండుకొని, అంతకంటె నెక్కువ గాని యలంకారము లున్నచో వానిని ప్రత్యేకముగ మిత్రాలంకారములుగఁ జెప్పుట కలదు. అవి సంకరము, సంస్పృష్టి యని రెండు విధములు; తిలములు, తేండులములు కలిసి యున్నట్లు కలిసి యున్నయలంకారము లున్న సంస్పృష్టి యగును. సంస్పృష్టియందు అలంకారములను వేర్వేరుగ వీర్చి చూపవచ్చును. పాలు, నీళ్లు కలిసిపోయి యొక మయినట్లు రెండలంకారములు కలిసిపోయిన నచట సంకరము. సంకరమున అలంకారములను వేర్వేరుగఁ దీసి చూపుటకు వలను కాదు. అం దొక్క యలంకారము తీసి వైచిచయో రెండవదానికీని చూచి కలుగుచుండును. సంకరము సామాన్యముగ అంగాంగిభావ సంకరము, ఏకవాచకావప్రవేశ సంకరము, సంజేహసంకరమునని మూడువిధములు.

పయి మిత్రాలంకారములను వేరుభేదముగ రెక్కొంప నక్కఱ లేదు. సంకీర్ణములు గాని, సంస్పృష్టములు గాని యగునలంకారములన్నియు శబ్దాలంకారములైనఁ గావచ్చును; ఆరాలంకారములైనఁ గావచ్చును; లేదా కొన్ని శబ్దాలంకారములును, కొన్ని ఆరాలంకారములును గావచ్చును. సంస్కృతాలంకారికులు కొందఱు ప్రత్యేకముగ మిత్రాలంకార ప్రకరణమును వ్రాసిరి. ఆంధ్రాలంకారికు లటలగానర్ప లేదు. మిత్రములలోని యలంకారములు శబ్దార్థ సంబంధమాత్రము లగుటచే వానిని ప్రత్యేకముగ

1. 'యద్యపి రసాలంకారాద్యనేకవిషయకం కాస్త్రం, తథాపి ఛత్రిన్యాదే నాలంకారకాస్త్ర ముచ్యతే.' [ప్రతా. వ్యాఖ్యా. నాయ.]
2. కౌట్యం గ్రాహ్య మలంకారాత్. సౌందర్య మలంకారః. సదోషగుణాలంకారహీనాదానాభ్యామ్.

విభజింప నక్కఱ లేదు.

శబ్దాలంకారములకింటి నరాలంకారములే యొక్కరగా కావ్యమునకు శోభను గలిగించుట కవయోగపడును. రసతత్వగుఁ డగుకవి యథా లంకారములం గూర్చఁ బ్రయత్నింప వచ్చును; కాని శబ్దాలంకారములఁ గూర్చఁ బ్రయత్నింప రాదు. అవి రసమునకు భంజకములు కావచ్చును వానియంత నవి యెచ్చట నైనను పడినచో దోషము లేదు; ప్రయత్నపూర్వకముగ వానిని నిబంధించినచో బ్రమాదము కలుగును¹ కావ్యమునకుఁ బ్రధానప్రయోజన మగు— ఆత్మ సానియ మగురసమునకు నుద్ధారము లగుశబ్దాలంకారములకింటి ఆరాలంకారములే యుత్తములు. ప్రధాన మగుశృంగారాదిరసమున కలంకారముగఁ గూర్చఁబడినదా పకాదు లగుఁ గాలంకారములే యథార్థాలంకారములు². ఆలంకారికు లందఱును ఏయిదమయము నాచూ దించిరి.

అలంకారము చమత్కృత్యాధాయకము. వివిధకవికతంసముల యూహలనుబట్టి, రచనలను బట్టి చమత్కారము భిన్న వగుచుండుటచే అలంకారముల సంఖ్యయుఁ బెరుగును. మాటల తీరు లనంతములు! అట్టి చమత్కార విశేషములు శబ్దములవలనఁ గాక అర్థములవలననే యొక్కరగఁ గలుగను; కావున నరాలంకారముల సంఖ్యయే క్రమక్రమముగ నూహింపికిఁ బయ్యగ పోగినది. శబ్దాలంకారము లే పూంటికో తక్కువగా నున్నవి. అందుచే ఎక్కువ చమత్కారాధాయకము లగుటచే అరాలంకారము

లగ్రశ్రేణిలోని వని చెప్పవలెను. అరాలంకారములు లేనికవిక విధవవలె నుండు³ నని యగ్ని పురాణమునఁ జెప్పఁబడినది.

ఆరాలంకారములయందును కొన్ని ప్రధానములుగను, మఱికొన్ని ప్రధానముల విశేషరూపములుగను అంగీకరింపఁబడినవి. భరతముని మూఁడరాలంకారములను ఉపమ, దీపకము, రూపకములను చెప్పి, అంగు నుపమాప్రపంచమునే విస్తరించెను. అతని మతమునం దుపమాలంకారమే ప్రధానము. భానుశాండును ఉపమనే తొలుతఁ జేర్చొనినాఁడు. కాని యతిశయోక్తి వివరణ సందర్భమున నక్రోక్తి (అతిశయోక్తి) యుత్తమునియు, అది లేకుండ నలంకారమే లేదనియు నివరించెను⁴ అతని సిద్ధాంతము ముఖము చంద్రసమానము కావచ్చును ఉండినట్లచటఁ జెప్పఁబడినదికదా! దండి స్వభావోక్తి⁵నే ప్రధానాలంకారముగ నివ్వించెను. 'వాఙ్మయము,' స్వభావోక్తి, నక్రోక్తి యని రెండు విధములని యుతఁడఁ జెప్పినాఁడు. అనందవర్ధనాచార్యులు నక్రోక్తి ప్రాముఖ్యమును వివరించి యున్నాఁడు. వామ నుఁడు భరతు నగుననించి యుపమనే ప్రధానముగఁ జెప్పినాఁడు. అతని మతమున యుపమ యొక్కటే అలంకారము; ప్రతిరస్త్వాక మగునలంకారసంచయ మంతయు నుపమా భేదమే⁶ ననినాలంకారికు లందఱును ఉపమాలంకారమే ప్రధాన మని చెప్పినారు. స్వభావోక్తి వారిమతమున ముఖ్యము కాదు. ఒక్క నటియే యనేకవేషముల ధరించి సామాజికుల

1. 'శృంగార స్వాంగినిో యత్నా జేకరూపానుబంధనాత్ సర్వేష్యేర ప్రభేదేషు నానుప్రాసః ప్రయోజకః । ధ్వన్యాత్మభూతే శృంగారే యమకాదినిబంధనమ్ శత్రావపి ప్రమాదిత్వం విప్రలంభే విశేషతః । రసాక్షి ప్రతయా యస్య బద్ధః శకృక్రియో భవేత్ . అప్రభగ్యక్రి నిర్వర్త్యః సోఽలంకారో ధ్వసో మతః.' [ధ్వన్యా. 2-15-17]
2. 'ధ్వన్యాత్మభూతే శృంగారే సమీక్ష్య నివేశితః రూపకాది రలంకారవర్గ ఏతి యథార్థతామ్.' [ధ్వన్యా. 2-18]
3. 'అరాలంకారరహితా విధవవలె నరస్యతీ.' [అగ్ని.]
4. 'సైవో సర్వత్ర వక్రోక్తి రసయాఽగోవిభావ్యతే. యతోఽసాధ్యం కవినా కార్యః కోఽలంకారోఽనయావినా' [కావ్యాలం]
5. స్వభావోక్తిశ్చ బాతిశ్యేత్యాద్యా సాలంకృతిః. [కావ్యాదర్శన 2]
6. భిన్నం ద్విధా స్వభావోక్తి ర్యక్రోక్తి రితి వాఙ్మయమ్. [కావ్యా]
7. 'ఉపమానోపమేయయో ర్థగతతః సామ్య ముపమా. ప్రతిపస్తు ప్రభృతి రుపమాప్రపంచః. [కా. నూ. వృ. 4-1-1,2.]

హృదయముల నాకర్షించునట్లుకాదు యువ
మయే యలంకారప్రపంచముగ మోటి కావ్య
తత్త్వవిదుల కావ్యదము కలుగజేయు నని
అప్పయదీక్షితులు చిత్రమిమాంసయందు
వివరించిరి. ఉపమ యన్ని యలంకారములందు
నుండు నని పండితరాజు వాక్రమ్యెను. ¹
మన్యులుఁడు మొదలు విశ్వేశ్వరపండితునివఱకు
గలయాలంకారికులలో నేకస్వస్థసంఖ్యాకులలో
తప్ప తక్కినవా రందఱును పయిమార్గమునే
యనుసరించినారు.

ప్రాచీనాలంకారికులలోఁ జాలమంది
స్వభావోక్తికే ప్రామాఖ్యమును నొకఁగిరి ;
కొందఱు అతిశయోక్తికిని, మఱికొందఱు తదంత
శ్చేద మగురూపకమునకును ప్రాధాన్యము నిచ్చి
యున్నారు. ఉద్భటుఁడు రూపకమునే
తొలుతఁ జేర్చెను. ²రుద్రుఁడలంకార
ముల నన్నింటిని నాల్గుభాగములుగ విభజించి,
వానిలో స్వభావాఖ్యానమునే తొలుతఁ
చేర్చెను. ³రాజశేఖరుఁడు నా మార్గ
మునే యనుసరించెను. ⁴కుంతకుని మతమున
అతిశయోక్తి (వక్రోక్తి) కావ్యమున కాత్మగా
మాటినది, స్వభావోక్తి యలంకారము కాని
అలంకారము కాఁజాల దని, వక్రోక్తి స్వభా
వోక్తి నలంకరించున దని యతఁడు వివరించెను.
స్వభావోక్తియే అలంకార మయినచో—వక్రో
క్తియలంకారముగ నే జేరియు లభింప
దనియే యతని యాహు. ⁵

అంధ్రాలంకారికులలో విన్నకోట పెద్దయ
కవి దండిమతము ననుసరించి జాతిసామాంతము
కలస్వభావోక్తియే ప్రధానాలంకార మని

చెప్పి యున్నాఁడు. ⁶ మూర్తికవి విద్యానాథు
ననుసరించి యుపమనే తొలుతఁజేర్చెను. ⁷
అప్పకవి యలంకారవివరణసందర్భమున
స్వభావోక్తినే ప్రధానముగఁ జెప్పినను నేతొక
యొడ ఉపమయే ఉత్తమ మననభిమతమును
తెల్పినాఁడు. కువలయానంద కారికల నాంధ్రీ
కరించిన నూరకవిమతము, కువలయానందము
నాంధ్రీకరించిన రామయ కవిమతము మూల
కర్త యగుదీక్షితుల మతమున కభిన్నములు.

తక్కిన కావ్యాంగములవలెనే అలంకారము
లును దొలత స్వల్పము లయినను క్రమక్రమముగ
విస్తరించి బొందెనవి. ప్రథమాలంకారికు
డగుభరతుఁడు 'ఉపమ, దీపకము, రూప
కము' అను మూఁడు అర్థాలంకారములను
యమక ముకశబ్దాలంకారము నొక దానిని
వివరించివారఁడు. భామహుఁడు రెండు శబ్దా
లంకారములను, ముప్పదియో అర్థాలంకారము
లను వివరించెను. దండి ముప్పదియో అర్థా
లంకారములను జెప్పి, శబ్దాలంకారములను
విచిత్రము లగు పద్య, చక్రది బంధములను
ఎక్కువగఁ జేర్చెను. ఇటులే క్రమక్రమ
ముగ అలంకారముల సంఖ్య పెరిగి అప్పయ
దీక్షితుల వాటి కొక్క యర్థాలంకారములే
మాటయిరువది నానికింటిఁజూపఁ జెరిగినవి.
అంతటితో ఆ సంఖ్య నిలిచి పోయినట్లు తోచు
చున్నది. చమత్కారము శాంతములు, కావ్య
నూహలంబట్టి యిట్టి పెం పలంకారముల
కొదవవది.

తెలుఁగువారిలోఁ బెద్దయకవి యింపు

1. 'ఉపమైకా జైలూషీ సంప్రాప్తా చిత్రభూమికా భేదాన్.
రంజయతి కావ్యరంగే నృత్యస్థి తద్విదాం చేతః.'
'విప్రులంకారతర్కి న్యపమా....'
[చిత్రమీ. పు 5.]
[రసగం. పు. 157.]
2. 'అనుప్రాసః సయనుకో రూపకం దీపకోపమే.'
3. 'అర్థస్థాలంకారా వాస్తవ మాపమ్య మతిశయః శ్రేషః.
ఏషా మేవ విశేషా అశ్యే భవన్తి నిశ్చయః.'
4. '...వాస్తవం పులస్త్యః.....'
[కావ్యాలం.]
[కావ్యమిమాంసా. పు. 1.]
5. 'అలంకారకృతాం యేషాం స్వభావోక్తి రలంకృతిః
అలంకార్యతయా శేషం కి మన్య దవశిష్యతే.'
6. 'అవి యెవ్వ యనఁగా స్వభావాఖ్యానమును. ఉపమయ.....
క. ప్రీతి స్వభావాఖ్యానము, జాతి యనఁగఁ బరఁగు....'
[మాదా. 5. 2, 4.]
7. గీ. 'ఈ యలంకారముల కల్గి నిలఁ బ్రధాన, మైన రుపమయ ముందుగా ననువు కొల్పి
యొకటి కొకటి భేదముల్ ప్రకటములుగ, సరవి నెఱిగింతు....'
[నర. 5. 6.]

మించుగ దండి మతమునే అనుసరించెను. అతని వలెనే యితఁడును శబ్దాలంకార, చిత్రబంధ నిరూపణమునఁ దన హేమంతిపటిమం గొంత ప్రకటించుకొనెను. మూర్తికి తన మూలకర్త వలె బెబ్బదింటి నర్థాలంకారములఁ జెప్పఁ బ్రతిజ్ఞ చేసియు, రసవత్ప్రేయ యిష్టస్య సమా హితంబు లనునాటగలంకారములను విడిచి పెట్టెను. ఛేక, వృత్తి, లాటానుప్రాసము లను, యమక, ముక్త పదగ్రస్తములను, బద్ధ, చక్రబంధములను శబ్దాలంకారములను వివరించి, యాంధ్రమునఁ బ్రత్యేకతఁ గన్న గర్భకవిత్వమును కొంచె ముదాహరించెను. అప్పకవి చూడామణి ననుసరించుచు, రెం డలంకారము లను—సంస్కృష్టి సంకరముల నెక్కువగా వివరించెను.

కౌశ్యమునందుఁ జమత్కారమును గలిగించుటయే కౌవ్యాంగముల పరమప్రయోజనము.

వాని స్వరూపలక్షణములు మాత్రము విభిన్నములు. ప్రతాపరుద్రీయమున ‘కౌశ్యకోభా హేతువే యలంకారము. గుణము కూడ నట్టిదే’ యని పరప్రమాణ ప్రదర్శన పూర్వకముగఁ జెప్పఁబడినది.¹ గుణములు వ్యంగ్యధర్మములు, అలంకారములు శబ్దార్థధర్మము లను కొందఱి మత మనునంశ మీ వఱకే చెప్పఁబడినది. కాని సిద్ధాంతమున గుణములు శబ్దా ధర్మము లని పండితరాజు మతము. గుణాలంకారములకు ఆశ్రయభేదమునుబట్టియే గాని స్వరూపభేద మనుబట్టి భేదము లేదని నవీనుల యాశయము. దండటఁ డలంకారాతిరిక్తముగ గుణస్వరూపమును జెప్పలేదు. ఆంధ్రాలంకారిత్వం కు పామ్యుఁ డగువిద్యానాథుఁడు గుణములు సంఘటనాధర్మము లని, అలంకారములు శబ్దార్థధర్మము లని చెప్పివాఁడు. ఆంధ్రాలంకారిత్వము మాత్ర మీ చర్యలను విడిచిరి.

— — —

1. ‘యో హేతుః కౌశ్యకోభాయః సాలంకారః ప్రకీర్తితః ।
గుణోఽపి తాదృశో జ్ఞేయః.....’

వృత్తులు

— : 0 : —

కౌశ్యమునకు శోధను గలిగించువానిలో వృత్తులు కూడఁ గలవు. వృత్తి యన వ్యాపారము; 'వృత్తయః కావ్యమాత్మకాః' అను రచనము వాని ప్రాముఖ్యమును విశదము చేయుచున్నది. వృత్తులు మూడువిధములుగ నున్నవి. ౧. శబ్దవృత్తులు; ఇవి పరుష, బ్రాహ్మ్య శేక కోమల ఉపసాగరిక యనునవి. ఇవి అనప్రాస మనుశబ్దాలంకారమున కనుగుణములు. వీరూదిరసానుగుణములు. ౨. కైశికి, అరభటి, సాత్త్వతి, భారతి యనునాలుగును రసానుగుణము లగునర్థవృత్తులు; ఇవి శేవల మర్థవృత్తులని స్పష్టముగా విద్యానాథులు చెప్పలేదు; కాని పరుషాదివృత్తుల కరముతో సంబంధ ముండకుండుటంబట్టి, కైశిక్యదుల కర్థమతో శుక్లవ సంబంధ ముండుటంబట్టి యివి యర్థవృత్తులని చెప్పబడుట వీలకలుగుచున్నది. కావ్యా లంకారచూడామణియందు కైశిక్యములు కావ్యవృత్తు¹ లని చెప్పబడినది. కాని కావ్య వృత్తిత్వము ఉభయసాధారణము గాని, విశేష బోధకము కాఁజాలదు. నరసధూపాలియము నందు మాత్రము మూలమునందుకలెనే రచనా శ్రయము లయి రసానఁ ననుచుకము లగు నని కైశిక్యము లని చెప్పబడినది.² కైశికి ఆత్మంత గుకుమార మగునర్థసందర్భము కలది. అరభటి ఆత్మద్ధత మగునర్థసందర్భము కలది. కొంచెము మృగు వగునర్థసందర్భము కలది సాత్త్వతి;

కొంత ప్రాధ మగునర్థసందర్భము కలది భారతి. కైశికి శృంగారకరుణరసములందును, అరభటి రాద్ర బీభత్సములందున, సాత్త్వతి హాస్య కాంతాదృశ్యములందును, భారతి వీరభయా నకములందును వెలయును.³ పయి రెండు విధము లగువృత్తులకు వ్యవహార మనునామాంతరము ధ్వన్యాలోకమున వ్యవహరింపబడినది.

పయి ద్వీవిధము లగువృత్తులను కావ్య శోభాకరము లగుటచే అలంకారములవంటివే యని చాచుమిది తలంచిరి. ఇవి శబ్దార్థాలంకారాంతరిక్తము లని ధ్వన్యాలోకమునఁ గలదు.⁴ ఉపసాగరికాదు లనప్రాసాదిశబ్దాలంకారాంతరములు, కైశిక్యము లుపమాద్యర్థాలంకారాంతర్యుతము లని తన్మతము. నవీనులు మాత్రము వృత్తులను బ్రత్యేకముగ గణించిరి.

ఈ రెండువిధము లగువృత్తులు కాక 'శబ్ద వృత్తు' లని ప్రసిద్ధిని గనిన మూడువృత్తులు అభిధ - లక్షణ - వ్యంజన అనునవి కలవు. ఇవి వాచకాది శబ్దములవలన అర్థమును ప్రతిపాదించుట కుపకరించువ్యాపారములు వీనిని శబ్ద వృత్తులగ నే విద్యానాథుడు వివరించి నాఁడు.⁵ కాని విచారించి చూచినచో అభిధాదులు శబ్ద వృత్తులను, అర్థ వృత్తులునుకూడనగునని తెలియఁ గలదు. అభిధ శబ్దవ్యాపారము కాని అర్థ వ్యాపారము కాని కావచ్చు నని రసగంగాధర

1. కావ్యాలంకారచూడామణి పుట. 55.

2. గీ మణియు రచనాశ్రయంబులై మధురరసని, వేశయోగ్యుత వృత్తులు కైశికియును, నారభటియును సాత్త్వతి భారతియును, నాఁగఁ జొగడొందుఁ దల్లక్షణము లొనర్తు.

3. మ. చెలఁగుం గైశికి కోమలార్ధరచనాశ్రీ సుదృఢార్థకమా కలితాడంబరమూరి యారభటి; యావత్ప్రేక్షసందర్శని శృల యా భారతి; పొల్పు సాత్త్వతియు నీవతోమలార్థకమం బుల నీ వృత్తులకున్ యథోచితరసస్సూర్తు ల్విరూపించెదన్.

గీ. కైశికి చెలఁగు శృంగారకరుణలందు; నారభటి రాద్రబీభత్సహరిణి యగు నలరు భారతి (?) హాస్యకాంతాదృశ్యముల; నమరు సాత్త్వతి (?) వీరభయానకముల

4. 'శబ్దార శరీరం తావ త్కావ్యమ్. తత్ర శబ్దగతా శ్చారుత్వహేత [నరస. పు. 84.] వోఽనుప్రాసాదయః ప్రసిద్ధా ఏవ. అగతా శ్చోపమాదయః + + + + తదన తిరిక్తవృత్తయోఽపి యాః కైశికుపసాగరికాద్యాః ప్రకాశితాః'

[ధన్యా. సతీ. పు. 5. 6.]

5. అభిధా, లక్షణా, వ్యంజనాభ్యా స్తీగ్రః శబ్దవృత్తయః

[కతాపరుషియ.]

అనుబంధము 1

మిశ్రలక్షణ గ్రంథములు

ప్రింగ్రవాజ్ఞయమున నలంకార శాస్త్రమునకు బ్రత్యేకతకలుగుటకుఁ బూర్వము, తరువాతఁగూడ మిశ్రలక్షణగ్రంథములు—అనగా ఛందో, వ్యాకరణాలంకార విషయ ప్రతిపాదకములు—వెలువడిన టిదివఱలోఁ జెప్పఁబడినది. ఆ గ్రంథములనుగూర్చి యిచట సంగ్రహముగ వివరింపఁబడును.

లక్షణములను సంక్షిప్తముగ వివరించుపద్ధతి తొలుతనుండియు నున్నది. చింతామణియందు సందర్భానుసారముగ ఛందో విషయము లత్యల్పముగ వివరింపఁబడుటచే అది మిశ్రలక్షణ గ్రంథము కాఁజాలదు. అరీతినే తన్వాన్యభాస్యములగు బాలసరస్వతీయము, అహోబల పండితీయము కూడ మిశ్రలక్షణములలోఁ జేరవు. కావ్యాలంకార చూడామణిలో ప్రధానమైనది అలంకార శాస్త్రవిషయము కావున, అదియు మిశ్రగ్రంథము కాఁజాలదు.

కవిజనాశ్రయము

మిశ్రలక్షణ గ్రంథములలో మొదటిది రేచన కవికృతమగు కవిజనాశ్రయము. దీనికి 'భీమనఛందస్సు' అనువాడుక కలదు.¹ కాని దీనిని రచించినది భీమకవి కాఁడనియు రేచన యనియు కవిచరిత్రకారులలో చాలమంది యంగీకరించినారు.

కవిజనాశ్రయము ప్రాచీన చ్ఛందో గ్రంథములలో మొదటిది. కుమారసంభవ కర్తయగు

నన్నిచోడ మహాకవి దీనిం జూచినట్లు తెలియుచున్నది. ఈ కవిజనాశ్రయము కన్నడమున నాగవల్క్య రచించిన ఛందోబుధి ననుసరించి నట్లు తెలియుచున్నది. నాగవల్క్య శ్రీ. శ. 990 ప్రాంతమువాఁడు.

కవిజనాశ్రయములోని 'అమరఁగ వేల్పులచే' అను పద్యమును మడికి-సింగన తన 'సకల నీతి సమృతము'లో నుదాహరించియున్నాఁడు. సింగన 1400 ప్రాంతపువాఁడు. దీనింబట్టి చూచినను రేచన 13వ శతాబ్ది వెనుకకు రాఁడు.

కవిజనాశ్రయము ఛందోవిషయ ప్రతిపాదకమగు గ్రంథము. అలంకార శాస్త్రమునకుఁ జేరిన 'కావ్యప్రయోజనములు, కావ్యభేదములు కావ్యదోషములు నిందు వివరింపఁబడినవి. పయి విషయములు కావ్యాదర్శము నుండి గ్రహింపఁబడినట్లు తోచుచున్నది. రేచన పయివాని మూలముం గూర్చి ప్రస్తావింపలేదు; కాని దశదోషములను వివరించునెడ తాను 'మనీమతము' నన సరించినట్లు చెప్పియున్నాడు.² మనీయనఁగా భరతమునియే యనుట ప్రసిద్ధము. కాని దోషములపేరులను, లక్షణములను బట్టి చూచినచో నాట్య శాస్త్రదోషములకు కవిజనాశ్రయదోషములకుఁ జాలభేదము కన్పించుచున్నది. మఱియు నిందలి దోష, లక్షణములు దండికావ్యాదర్శమునకు సరిపడుచున్నవి.³ మఱియుఁ గావ్యాదర్శమునందువలె నిందును

1. కవిజనాశ్రయము భీమనకృతమనియే అభిప్రాయపడి, 'ఆంధ్ర సాహిత్యపరిషత్తు'వారా రీతినే రెండు సార్లు ముద్రించినారు.

2. క. అని యిట్లు దశవిధములగు, మనీ మతమునఁ గావ్యదోషములు; వాని నెఱుంగనివాఁ డెప్పాటి నెఱుంగునుదాత్తకృతి ప్రసంగ గూఢ దోషములన్.

[దోషాధికారము. ప. 3]

3. గూఢార్థ మరానర మరహీనం భిన్నార్థ మేకార మభిద్రుతార్థమ్, న్యాయాదపేతం విషమం విసంధి శబ్దమృతంవై దశ కావ్య దోషాః. [నాట్య. 16]

క. రూపిత పునర కి వ్యర్థా పార్థ విసంధి సంశయ చ్ఛందోభంగాపక్రమ యతిభంగ విరూ పో క్త్యపశబ్దములు విరోధము కృతులన్. [2]

అపారం వ్యర్థ మేకారం సంశయ మపక్రమమ్ శబ్దహీనం యతిభ్రష్టం భిన్నవృత్తం విసంధికమ్ దేశ కాల కలాలోకన్యాయాగమ విరోధి చ.

[కావ్యా దర్శః 3 అ.]

‘వృద్ధము’ మొదలగు దోషములు కొన్ని కొంతోకయిడ గుణములు కావచ్చునని చెప్పబడినది. ఈవిషయము నాట్యకాస్త్రమునఁ గానరాదు. లేచనభరత నాట్యకాస్త్రమును చూడకపోవుటనో, తన్నాను ప్రతిపాదనమునఁ దన గ్రంథమునకు గౌరవము కలుగునని తలంచుటచేతనో, కావ్యాదర్శనామమును తెల్పుట కిష్టబడనందుననో ‘ముని’ని పేర్కొనెనని చెప్పవలెను.

కవిజనాశ్రయమును ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తువారు గొండుపర్యాయము లచ్చొత్తించినారు. అది పరిపదధ్యక్షులగు శ్రీ జయంతి రామయ్యపంతులుగారి విపులశీకతో వెలువడినది. ఇందుఁ దొమ్మిదధికారములు కలవు. మొదటిదగు సంజ్ఞాధికారమున గురులఘు వివేకము, గణనిర్ణయము, వడ్డిప్రాసముల నిర్ణయము కలవు. రెండవదగు వియతిచ్ఛందో అధికారమునఁ గ్రమమున 26 ఛందములు, యతిలేని వృత్తములు, ఆ వృత్తముల లక్షణములు నూత్నముగ వివరింపఁబడినవి. మూడవదగు యతిచ్ఛందోధికారమున యతి నిలుపఁదగిన వృత్తములు వివరింపఁబడినవి. నాలుగవదగు ఉద్ధరమాలావృత్తాధికారమున లయగ్రాహి, లయవిభాతి, త్రిభంగి, లయహారి, దండకలక్షణములు కలవు. ఐదవదగు అరసమవృత్తాధికారమున నారీప్లుత, రత్తిప్రియాది వృత్తములు వివరింపఁబడినవి. ఆరవయధికారమున విషమవృత్తముల వివరణకలదు. ఏడవదగు జాత్యధికారమున కందము, ఆర్య, గీతిభేదములు, సీసము, ఉత్సాహ, తరువోజ, గీదియలు, అక్కలలు, ద్విపద, త్రిపద, చాపద, పట్టపదములు వివరింపఁబడినవి. ఎనిమిదవ యధికారమున ఛందశ్శాస్త్రీయపట్టుకలయములు, తొమ్మిదవ యధికారమున దోషములు తెలుపఁబడినవి.

ఇందలి దోషాధికారము ఛందశ్శాస్త్రమునకు సంబంధించినది కానందునను, దీనిని ప్రక్షిప్తమునుటకుఁ దగిన యితరకారణములు కానరానందునను, గ్రంథభాగముననే గ్రహింపఁబడినదని ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తువారు అధిష్ఠానికయందు వ్రాసియున్నారు. [కవిజ-పుట. 79.] దీనింబట్టి పయివిషయము ఛందస్సంబంధ కానందునఁ బ్రక్షిప్తమునుట యుక్తమని పరిశోధకుల యాశయమైనట్లు తెలుచున్నది. కాని యాంధ్ర

మున ఛందోవ్యాకరణాలంకారముల సాంకర్యము తొలుతనుండియు నున్నదియే యగుటచే నిది ప్రక్షిప్తమునుకొన వీలుకాదు. ఇది ప్రక్షిప్తమున్నచోఁ దక్కిన గ్రంథములలోఁ గల విషయాంతరములును ప్రక్షిప్తములే కావలసివచ్చును.

ఈ దోషాధికారమునకు మూలము సంస్కృత మగుటచే నందున్న దోషములే యిందును వివరింపఁబడినవి; కాని యాంధ్రవాఙ్మయమునకు పయుక్తమగు రీతిని దగిన దోషములు వివరింపఁబడలేదు. సంస్కృతమునందువలె నిందును ఛందో, యతిభంగములే దోషములని చెప్పఁబడినవి; ప్రాసభంగము విడవఁబడినది.

దోషములపేరు అధికారపు 2 వ పద్యమునఁ గలవు. పరిషత్తువారి పత్రికలో లక్షణోదాహరణములు మాత్రము క్రమములేప్పినవి. వరుసగా పునరుక్త, వృద్ధా, పక్వము, యతిభంగ, విరూపోక్త్యపశ్చా, పార్థవిసంధి, సంశయ, చ్ఛందోభంగ, విరోధముల లక్షణోదాహరణము రీయధికారమున నున్నవి; కాని 2 పద్యమునఁ జెప్పఁబడిన క్రమము ననుసరించిలేవు. అన్ని ప్రతులలోను పయిరీతినే యున్నదంట! కాని, నూతనముగ (1950 లో) వెలువడిన వావిళ్ళవారి ముద్రణమున మాత్రము సక్రమముగనే యున్నది.

ఛందోదర్పణము

దీని కనంతుని ఛందస్సను నామాంతరము కలదు. ‘రసాభరణము’ను వ్రాసిన అనంతామాత్యుఁడు దీనికిఁ గర్త. ఇతనిం గూర్చి ‘అనంతామాత్యుఁడు’ అను శీర్షిక క్రిందలి గ్రంథమున విపులముగ విమర్శింపఁ బడినది.

ఛందోదర్పణమును ‘చెన్నపురి’ లోని వావిళ్ళ వారు 1921 వ సం. న ముద్రించి ప్రకటించిరి. దీనికి ఛందస్సనున గృహిణిచేసిన డాక్టర్ గిడుగు వేంకట సీతాపతి పంతులుగారు విపులముగ శీర్షికను వ్రాసియున్నారు. దీని ద్వితీయ ముద్రణము 1947 లో శ్రీనిధుదవోలు వేంకటరావు గారి శీర్షికతోఁ గూడ వెలువడినది.

ఇది నాలు గావ్యాసముల గ్రంథము. ప్రథమావ్యాసమున దైవవృత్తికిఁ దర్వాత సంజ్ఞా, యతి, ప్రాస ప్రకరణములు; ద్వితీయావ్యాసమున గద్య లక్షణము, వృత్తములు; తృతీయా

శ్వాసమునజాతులు, షట్ప్రతిత్వములు వివరింపబడినవి. చతురాశ్వాసమునం దలంకార శాస్త్ర సంబంధమును దోషవిచారము, దానికవ్వల వ్యాకరణ సంబంధములగు సంధి, సమాస వివరణము కలవు.

ఘంధోద్దర్పణమునకు మూలము కవిజనాశ్రయమని తోచుచున్నది. అందుఁ జర్చింపఁబడిన పదిగోషములే యిందును కలవు. అందులేని ప్రాసభంగ దోషమిందుగఁ లేదు. కవిజనాశ్రయమున విషయ వివరణము సుస్పష్టముగ లేదు; ఇందుఁ జాల సరళముగ నున్నది.

అప్పకవీయము

కాకునూరి అప్పకవి దీనికిఁ గ ర. అప్పకవియే తన చరిత్రమును గూర్చి పయిగ్రంథమున విపులముగఁ జెప్పి యున్నాఁడు. కాకునూరి వంశపు పూర్వ పురుషుఁడు తమ్మున్న. అతని కుమారుఁడు సోమయ్య. అతనికి గంగమాంబ యందు రంగప్ప కలిగెను. గంగప్ప కుమారులలో మూడవ వాడగు పెద సోమయ్యకు కృష్ణమ్మ యందు మువ్వరు పుత్రులు కలిగిరి. అందు క్రేష్ణుఁడగు వెంగన్నకు తేనెమ్మ యందు అప్పకవి జన్మించెను. వీరిది భారద్వాజ గోత్రము.

అప్పకవి వంశపు పూర్వుఁడు సోమయ్య తేదశాస్త్ర పురాణాది నాదములను, 'కా'కునూరింటిఁ జేసిక కావణమున 'కాకునూరింటి వారని ఘనతఁ గాంచె'నని యీ గ్రంథమునఁ బీఠిక యందలి 72 వ పద్యమునఁ బేర్కె తెలియుచున్నది. కాని దాని తరువాతిపద్యమునందేపయి విరుదము సంపాదించిన సోమయ్య (అప్పకవి తాతకఁ దాత) చరికొండ సీమలో 'కాకునూ'రను సర్వాగ్రహారమును సంపాదించెనని చెప్పబడినది. సోమయ్య తండ్రి కాకునూరి తమ్ముయనియు నీ గ్రంథమున నుండుటచేఁ గాకునూరనునది గ్రామమును బట్టి వచ్చిన యింటిపేరే గాని జూరుగ నామము కాదని స్పష్టమగుచున్నది. పూర్వముండిన పేరునకే తరువాతివారు తమ వంశ గౌరవ ప్రకటన కొఱకు పుత్రత్వత్యర్థమును విచిత్రముగఁ గల్పించియుండవచ్చును.

సోమయ్య 'అభినవచూతవద్దా'మము'లో నుండిన ట్టప్పకవీయమునఁ గలదు. ఆ గ్రామము

'క్రొత్త మామిడి పల్లె' అయియుండవచ్చును. అప్పకవి కామెపల్లిలో నుండఁగా నతనికి స్వప్నము కలిగినట్లు, దానిని మాతృబంధువులు వినినట్లు గ్రంథమున గలదు. శ్రీ కొమతాజు లక్ష్మణరావు పంతులుగా రూపించిన ట్టప్పకవి మేనమామల యింటిలోనే పెరిగి విద్యావంతుఁ డయ్యెనని లోకవార్త వచ్చుచుండుటచే, మేనమామలఁ బట్టియే కవి సకుటుంబముగఁ గామెపల్లిలో నుండెనని యూహింపవచ్చును. అప్పకవి కాలము నాటికి కామెపల్లి కొండవీటికిఁ బడవుటను, శ్రీ శైలమున కీశాన్యదేశము గల తండ్రి సీమలో నుండినదని పీఠికలోని 72 వ పద్యమును బట్టి తెలియుచున్నది. కామెపల్లి యిప్పుడు గుంటూరు జిల్లాలోని పల్నాడు తాలూకాలో నున్నదని శ్రీ లక్ష్మణరావు పంతులు గారి యభిప్రాయము. అప్పకవి జన్మించిన కామెపల్లి యిప్పుడు లేదని శ్రీ అక్కిరాజు ఉమాకాంతము గారి యాశయము.

అప్పకవిని పండిత వంశము. అతని తాతకఁ దాతయగు సోమయ్య కాశీలో బ్రహ్మాండ్రుల వద్ద శాస్త్రముల నభ్యసించెను. తాతయగు పెదసోమయ్య క్రతువు లొనర్చెను. తండ్రి పెంగన తనపాండిత్య కీర్తనముచే 'హరిట్రబ్రహ్మ' యని పేరు సొంతెను. అప్పకవీ చాల మంది గురువుల వలఁ జాల వీర్యులను సంపాదించెను. ఎనిమిది మూర్తి గర్వన్న గర్వరముగఁ తేదమునఁ జెప్పెను; కాండ్లూరి గిరిదేశికులు శృంగాస్త్రము నుపశంసించి, నూరభట్టు సిద్ధాంతముఁ దెల్పెను; మంచినంటి ఒబకవి లక్షణము చెప్పెను; కొలచిలముల్లి శింగ నార్యుఁడు స్వార్థ ధర్మములఁ దెల్పెను, ఆగమములను రాజయోగి గఱపెను. అప్పకవీయమును రచించు నప్పటికే కవి శ్రీ శైలమున 'భోగివిభూషణు'ని 'పట్టపుఁ గినింగ్రుడై యుండె నెట్లు' ఈ భోగివిభూషణుఁడు మల్లికార్జున స్వామియే కాని మానవమాత్రుఁడు కాఁడు. దీని బట్టి యప్పకవి కొంత కాలము శ్రీ శైలమున నివసించినట్లు తెలియుచున్నది.

అప్పకవికి, కాలివాహన శకము 1578, మన్మథనామ సంవత్సర శ్రావణ బహుళాష్టమి నాఁడు, [అనఁగా శ్రీ. శ. 1659 సం. ఆగష్టు మూడవ తేదీని] కామెపల్లిలో నుండఁగా

గల వచ్చి నట్లును, చింతామణికి విపులముగ వ్యాఖ్యానము వ్రాయవలెనని కలలోఁ గన్పించిన శ్రీ మహావిష్ణువు కవికాజ్ఞ యొసంగినట్లును అప్పకవీయమునఁ గలదు. అప్పకవీయమునకు ముందే కవి యనేకసంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములను రచించినట్లు చెప్పికొనెను. కావున నితఁడు పదునేడవ శతాబ్దపు ప్రారంభమున జన్మించి యుండవచ్చును. శ్రీ వీరేశలింగము పంతులు గారు తమ కవుల చరిత్రలో ‘అప్పకవీయము శ్రీ. శ. 1656 మొదలుకొని 1660 వ సం. ప్రారంభమునకు ఇంత వఱకు రచింపఁ బడిన’దని వ్రాసినారు. అందుకుఁ దగిన ప్రమాణములు మృగ్యములు.

అప్పకవీ సంస్కృతమున ‘అపస్తంబ పట్యూర్మ నిబంధనమున, కాలఖాల్దానమునకు స్తోకరూపమున సంగ్రహమున రచించెను. ఆంధ్రమున అనంతవ్రత కథ, శ్రీ శైల మల్లికార్జునుని మీఁద శ్లేష నిందాస్తుతిగర్భిత సీస పద్యకళకము, కవికల్పక మనులక్షణ గ్రంథము, శ్రీలక్ష్మ ధర్మద్విపద, అంబికాబాద మనుయత్నగానము కవి రచియించిన గ్రంథాంతరములు. పయి గ్రంథముల యం దొక్కటియు నిప్పుడు కానరాదు. అప్పకవీ యత్యుగానమును రచించుటఁ బట్టియు, నితరులు చర్చింపని యత్యుగానముల¹ నితఁడు చతుర్థాశ్వాసమునందు చర్చించుటఁ బట్టియు, కవికి యత్యుగానముల యెడ నభిమాన మున్నట్లు ఆకాలమున యత్యుగానములయెడ జనసామాన్యమున కాదరమున్నట్లును ఊహింపవచ్చును.

అప్పకవీయము ఆగమగ్రము; అయిదాశ్వాసముల లక్షణ గ్రంథము². కవి దీని నేనిమి దాశ్వాసముల గ్రంథముగా రచింపఁ దలచి యున్నాఁడు. ¹ కాని సమగ్రముగ వ్రాసినట్లు తోచదు. అప్పకవీ చతుర్థాశ్వాసమున గర్భ కవిత్యమును గూర్చి వ్రాయుచు, ² ‘ఇది భాషాపరిచ్ఛేదమునఁ దెలియ వ్రాసినది;

ఇది వర్ణపరిచ్ఛేదములోఁ దెలియఁ జేయఁ బడియె; ఇది ప్రాస పరిచ్ఛేదములోఁ దెలుపఁ బడియె; ఇది యీ పరిచ్ఛేదమునఁ దెలిపెదము; ఇది సంధి పరిచ్ఛేదములోఁ దెలిపెదము’ అని ఆయా ఆశ్వాసాంత పద్యములం గూర్చి తెలియఁ జేయుచు, తత్సమ, దేశ్య, క్రియా పరిచ్ఛేదముల³ తుదను జెప్పవలసిన పద్యములం గూర్చి చెప్పక పోవుటచే జతుర్థాశ్వాసము వ్రాయువరికిఁ గవికిఁ బంచమ⁴ాశ్వాసము వ్రాయు నాలోచనమే కాని తక్కిన మూఁడా శ్వాసములను వ్రాయు నాలోచన మున్నట్లు కన్పింపదు. ఈ విషయము కవి ప్రతిజ్ఞకుఁ గొంత విరుద్ధముగాఁ గన్పించుచున్నది. గ్రంథము పూర్తి కాకపూర్వమే కవి కవసానదళ ప్రాప్తించి యుండవచ్చునని చాల మంది తలంపు.

“నన్నయభట్టుచే రచింపఁబడిన, యెనుబది రెండార్థల పరిమితిగల చింతామణి నమాయచే భీమకవి గోదావరిలోఁ గలిపెనని, అంతకుఁ బూర్వమే దానిని రాజనరేంద్రుని కొమరుఁడగు సారంగధరుఁడు వలించి, సిరుఁడై కొన్నివందల యేండ్లు జీవించి శ్రీ. శ. 1608 (71లక సం॥) న బాలసరస్వతికిఁ డీకవ్రాయ నొసఁగెనని, తత్సాహాయ్యమున నాంధ్రమున దానికి విపుల మగు వివృతి వ్రాయవలెనని యప్పకవికిఁ గలలో దేవుఁడు చెప్పిన టిందుఁ గలదు. అప్పకవీ పయిదాని కచ్చెరువందుచుండగా మతంగపర్వత ప్రాంతమునుండి విప్రుఁ డొకఁడు వచ్చి బాల సరస్వతీయముతోఁ గూడిన చింతామణి నాతని కచ్చెనఁట”⁵ పయికథను నమ్ముటకు వీలులేక పోయినను, కవి యీ గ్రంథరచనకుఁ బూర్వము ఆంధ్రకబ్బ చింతామణిని జూచియుండలేదని నిశ్చయించవచ్చును.

అప్పకవీ చింతామణి నాధారముగఁ జేసి కొని మూలమును 50 కారికలపయిని 1705 పద్యముల వివరణము వ్రాసెను. మూడవ

1. “...ఆంధ్ర వ్యాకరణంబు నందలి సంజ్ఞా-సంధి-తత్సమ-దేశ్య-క్రియా పరిచ్ఛేదంబు లయిదునుం దెనుఁగుఁ బలుకుల నేను విస్తరించి భాషా పరిచ్ఛేదంబును, కలిప్రాస పరిచ్ఛేదంబును, పద్య పరిచ్ఛేదంబును, సంధి పరిచ్ఛేదంబును, తత్సమ పరిచ్ఛేదంబును, దేశ్య పరిచ్ఛేదంబును, క్రియా పరిచ్ఛేదంబు ననునామంబుల నభిరామంబులగు నాశ్వాసంబులెనిమిదిగా .....

[పుట. 96.]

2. అప్పకవీయము; చతు—పుటలు-293, 294.

యాశ్వాసమున 'అద్యో వలి రిద్వితీయో వరః ప్రాసః' అను నొక్క కారిక నాధారముగఁ జేసికొని యతిప్రాస విషయమును విపులముగఁ జెప్పుచు 398 పద్యముల నిచ్చియున్నాడు. అప్పకవీయము వ్యాకరణ గ్రంథముగఁ జింతా మణికి వివృతీయయ్యు ఛందోవిషయములనే విపులముగ వివరించుచు ఛందోగ్రంథముగ నే పేరుపడియున్నది. ఆలంకార విషయ మిందు గ్రంథానినే నూత్నముగను, సమగ్రముగను వివరింపఁబడినది. ఆలంకారాంగముగు బంధ కవిత్వము చతురాశ్వాసమునఁ గొంత వివరింపఁ బడినది. కాన సర్వలక్షణ ప్రతిపాదకమగు నీ గ్రంథము చింతామణి కాంధ్యకృతి యనుట కంటే స్వతంత్రగ్రంథ మనుటయే యుక్తము. తన గ్రంథమునకు గౌరవము కల్గుటకయి కవి నీనిని చింతామణ్యాంధ్యకరణముగఁ బ్రకటింప సమకట్టియుండును.

‘ఓశ్వశ్రేయః కావ్య’ మృను మొదటికారికా ద్వయమును వివరించు సందర్భమున అప్పకవి యలంకార విషయమును వివరించెను. అందుఁ గావ్యలక్షణము, వృత్తులు, రసము మొదలగు వాని విషయమునఁ బ్రతాపరుద్రీయము యొక్కయు, రీత్యలంకారముపట్ల కావ్యా దర్శముయొక్కయు పోలికలు కన్పించుచున్నవి, కాని యతఁడు పేరుకొనిన యలంకార గ్రంథ ములలోఁ గావ్యాదర్శము కానరాదు. కావున నప్పకవి పయివిషయములను సంస్కృత గ్రంథ ములనుండి కాక యాంధ్రమునఁ గల ‘నరస భూపాలీయ, కావ్యాలంకార మాధామణుల’ నుండియే గ్రహించెనని నిశ్చయింపవలెను.

అప్పకవీయము నిగివఱక నేకులు ముద్రించిరి. అందు శ్రీ నావిశ్వవారి ప్రతియే మేలయినది. దానికి శ్రీ గిడుగు వేంకటరామమూర్తి పంతులు గారి విలువగల విమర్శనను వన్నె గూర్చు చున్నది. 1951 లో వెలువడిన నూతన ముద్రణ మింకను మేలేనది!

ఇందుఁ బ్రథమాశ్వాసమునఁ గృత్యాద్యనంతరము కావ్య స్వరూప, భేదములు, ముక్త కాదులు, శబ్దాలక్షణాలంకార సంగ్రహము, శబ్దారోపములు, వాక్యలక్షణము, గణవివేకము, రసస్వరూపము, నాయకనిర్ణయము, భావాత్పత్తి, భావాభేదములు, ప్రకృతి, వికృతి భేదములు, ఆంధ్రభాషాభేద చతుష్టయము,

కవిసమయములు మొదలగునవి చెప్పఁబడినవి. ద్వితీయాశ్వాసమున చింతామణిలోని వర పరిచ్చేద మూలనూత్రముల నాధారముచేసికొని సంగ్రహముగ వ్యాఖివేచన మొనర్పఁబడినది. తృతీయాశ్వాసమున యతులు, ప్రాసములు సవిశేషముగ వివరింపఁబడినవి. చతురాశ్వాస మున ఛందఃప్రభావము, ఛందస్సులు, గురులఘు నిగ్గయము, గణలక్షణము, పట్విత్యయములు, వృత్త - జాతి లక్షణములు, బంధలక్షణములు వివరింపఁబడినవి. ఇందలి బంధవివేకముమాత్ర మలంకారశాస్త్రమునకు సంబంధించినది. పంచ మాశ్వాసమున వ్యాకరణము వివరింపఁబడినది.

ప్రమాణలక్షణ గ్రంథములలో నప్పకవీ యము ప్రధానమయినది. ఛందో విషయము నందే దీని ప్రామాణ్య మెక్కువ. ఇందలి యలంకార విషయములు చూడామణి, కావ్యాలంకార సంగ్రహములనుండి తీసికొనఁబడుటచే వానియందుఁ గల కొలఁది దోషము లిందును కన్పించుచున్నవి. అందు లేనివిహుడఁ గొన్ని యిందుఁ గలవు.

1. కావ్యలక్షణముంగూర్చి సంస్కృతాలంకారికుల కభిప్రాయభేదములు కలవు. దోష రహితములు, గుణసహితములు, ఆలంకార యుక్తములు నగు శబ్దారములే కావ్యమని మమ్ముట, హేమచంద్ర, వాగ్భట, విద్యాధర, విద్యానాథాదుల మతము చక్కని యర్థమును ప్రతిపాదించు శబ్దమే కావ్యమని దండి, ఓశ్వ నాథ, జగన్నాథ పండితరాజుల మతము. పయి రెండు మతములందును శబ్దార్థములు రెండును అవశ్యకములే యనుట స్పష్టము. అప్పకవి మూలముగు ‘తదకావ్య పరికృతా చ వాగరా’ అనుచింతామణినూత్రమునువివరించుచు ‘కృత్తికే నైపు శబ్దారముల్ రెండు వలయు’ నని ప్రాసీనాడు. [పుట 15.] ఇది ‘శబ్దారములు రెండును గలిసి కావ్యమగు’ నను మూలము నాశయమును వివరింపఁబాలదు. మఱియుఁ ‘యిదానింబట్టి యప్పకవి మతి మేమో నిర్ణయింప నగకాశమున లేదు. ‘కృత్తి యనంగ శబ్దార్థముల్ రెండు నగును.’ అని యుండుట చింతియ.

2. కావ్యభేదములను వివరించు సందర్భమున నిన్నోట పెద్దనకుచి కావ్యాదిగ్గయు ననున గించునుఁ గావ్యము, 1 ద్య-సద్య-మిత్రభేదము

లచే ముద్విధములని చెప్పియున్నాడు. మూర్తి కవి ధ్వని - గుణిభూతవ్యంగ్య - చిత్రములని కావ్యము మూడురీతులని ప్రతాపరుద్రయము ననుసరించినాడు. అప్పకవి 'కావ్యము ప్రబంధ మని, చాటుప్రబంధమని రెండు తెలియగలవిని యుద్ధయమత విలక్షణముగఁ జెప్పినాడు. ప్రబంధము పద్యకావ్యమనియే తెలుగునఁ గల వ్యవహారము. గద్యకావ్య మెందుఁ జేర్చఁ బడినదో తెలియకున్నది. [పుట 14.]

3. 'సా వా గ్యా రసవృత్తిః' అను చింతా మణి నూత్రమునుబట్టియు, అప్పకవి యొనర్చిన దాని వివరణమునుబట్టియు¹ రసమే కావ్యమున కాత్మయను తన్మతము విశదమగుచున్నది కాని నేత్రాకచోటఁ జూడఁగానే ననుసరించి 'అఖిల కావ్యములకు నాత్మలు రీతులు' అని చెప్పఁ బడినది. [పుట 15] ఇచటఁ జూడఁగానే కాదుఁ దొనర్చిన పారపాటే యప్పకవియు నొన రించెను.

4. చూడామణిలో నున్నట్లే యిందును 'ప్రాణముల్ వానికిఁ బ్రాణదళకము' [పుట 15.] అని దళగుణములనే యంగీకరించెను. కొన్నిగుణములు కొన్నిదోషములను బోగొట్టుట కేర్పడినవని చెప్పు సందర్భమునఁ జూడామణి యందున్నరీతినే మీఁచి దళగుణములనే కాక ఉదాత్తత, ఊర్జస్వి-ప్రేయసు-యుక్తి-నూక్తి అను క్రొత్తగుణములు చెప్పబడినవి. [పుట 17, 18 లు.]

5. చూడామణి ననుసరించి యలంకారము లలో జూతినే (స్వభావోక్తి) ప్రధానాలంకారముగా అప్పకవి చెప్పియున్నాడు.² కని యతనికాలమునాటికి, ఉపమకుఁగల గౌరవము జాతికి లేకపోయినది. ప్రాచీనాలంకారికులు స్వభావోక్తికిఁ బ్రాముఖ్యము నొసంగిరి;

నవీను లుపమనే ఎక్కువ గౌరవించిరి. చూడామణి కాలమునను ఉపమకే ప్రాముఖ్య మున్నను దండి ననుసరించియే యతఁ డలంకారములను వ్రాయుటచేత బ్రధానముగ స్వభావోక్తి నే యంగీకరింపవలసి వచ్చినది. అప్పకవి యొక యెడ జూతీకిఁ బ్రాముఖ్యము నొసంగుచు మఱి యొకచోట ఉపమకుఁ బ్రాధాన్యమును వాచిడిచి చెప్పియున్నాడు.³ ఇది పరస్పర విరుద్ధముగఁ దోచుచున్నది.

6. అప్పకవి యరములను గూర్చి చెప్పఁచు 'కడు ముఖ్య, గొణి, లక్ష్య, ధ్వని, వ్యంగముల్' గణాతింప నరలక్షణము లయ్యె' నని వ్రాసెను. [పుట. 16.] ముఖ్యుడు లరభేదములుకాని అరలక్షణములుకావు. అలంకారికు లంగీకరించిన యరములు మూడు; 1. ముఖ్యములేక వాచ్యము, 2. లక్ష్యము, 3. వ్యంగ్యము, చూడామణియందు 'గొణము' కూడ అంగీకరింపబడినది; న్యాయముగ నది లక్ష్యభిన్నము. అప్పకవి చూడామణి ననుకరించుటచే నాల్గొండు ములనే చెప్పట యుచితము, కాని యతఁడు క్రొత్తగ 'ధ్వని'నికూడఁ జేర్చినాడు. ధ్వని వ్యంగ్యప్రధానమగు కావ్యము; వ్యవహారమున నెచ్చటేని యది వ్యంగ్యవర్ణనముగ వాడుట కలదు. ఆ వాడుకనే కవి గ్రహించినచో ధ్వని, వ్యంగ్యములలో నేదియో యొకటి యున్నఁ జాలును.

ప్రాచీనాంధ్రాలంకారికు లెవ్వరును ప్రేతి చూపని ప్రాసభంగమును దోషముగఁ జూపుట యిందలి విశేషము.⁴

ఆంధ్రాలంకార గ్రంథము లందు గాని, ఆంధ్రవాఙ్మయ ప్రాచీన భాగములందుఁ గాని కానరాని దృశ్యకావ్య విషయము కొంత అప్పకవియమునఁ గానవచ్చుచున్నది. అప్పకవి యచ్చ

1. క. రసమునకు నాశ్రయంబై, యసదృశ మగునెది యది గదా శబ్దము రాక్షసదమన! రసికు లనఁగా, వసుమతిఁదగిల్గి మెలుంగు వారలు సుమ్మి!

గీ. తగ రసాశ్రయ వాక్య సంతతులఁ గూర్చి, కావ్యము లొనర్చు వారెవో కవులనంగ నట్లు కావున నేభాపనై నఁ గవిత పలుకువారికి సాధింప వలయు రసము.

2. సీ. చరింపఁ గృతులకు జాలిగుణంబులు ద్రవ్య క్రియలు జీవితంబు లగుట నవి యే తెలింగున నమరు నట్లన చెప్ప వరలు జాలియు స్వభావంబు ననఁగ నది మొదలొని .. [అప్పక. పుట. 16]

3. గీ. ఉపమ కల్గిన శయ్యలనిష్ఠి యున్న సంఘభవుని కావ్యంబు గ్రాహ్యంబు గాదు; పాయసంబైన సంస్కార పక్షమైన, కాకజాష్టంబు హవ్యంబు కాని యట్లు. [పు. 14]

4. సుమనస భంగంబు ఛందో యతిప్రాస భంగంబులు... [పుట. 17]

విధ భాషలంగూర్చి యెఱుకపఱచు సందర్భమున నాటకములలో ఏయే పాత్రము లేయే భాషను వాడవలెనో నిశ్చయించుచు రెండు పద్యములను చెప్పెను. ¹ ఆ నిర్ణయము ననుసరించి నాటకములం దుత్తమపాత్రులను సంస్కృతమును, తక్కినవారికి పాత్రభేదముల ననుసరించి ప్రాకృతభేదములను, తెలుఁగువారి కాంధ్రమును వాడవలెనని తేలుచున్నది. సంస్కృతనాటకములం దుత్తమపాత్రములకు సంస్కృతమును, తక్కినవారికి వివిధములగు ప్రాకృతములును వాడఁబడుచుండెడివి కాని అప్పకవి చెప్పినట్లు జాతుల నీచతనుబట్టి ప్రాకృతములు నియమింపఁబడిన టగపడదు. ప్రాకృతభేదములు దేశభేదములనుబట్టి యేరుపడినవేగాని జాతులఁబట్టి కలిగినట్లు కన్పింపదు. అప్పకవి వారివారికి నిర్దిష్టములగు భాషలను చెప్పుచు 'తెలుఁగువారి కాంధ్రమును చెప్పవలె' ననితా నాంధ్రుఁడగుటను, లక్షణమండ్రమున

కగుటను, తెలుఁగునుకూడఁ జూపించెను. కాని పయినియమును లాంధ్రమున కేమాత్రము నుపయోగింపవు. సంస్కృతనాటకములలోఆంధ్రుల కాంధ్రము వాడుటయు ననుచితము ; ఇంక తెలుఁగునాటకములలో సంస్కృత, ప్రాకృతములకుఁ బ్రవేశమునునది మృగ్యము! సంస్కృతనాటకములో సంస్కృత, ప్రాకృతములు వాడఁబడిన ట్లాంధ్రనాటకములలో ఆంధ్రమునే వాడవలెనను నియమము ననావశ్యకము.

పయియంకిమునుబట్టి అప్పకవి కాలమునఁగాని, అంతకుఁ బూర్వముకాని, తెలుఁగున దృశ్యకావ్యములు లేవని తేలుచున్నది. ఉండినచోఁ గవి తదనుగూఁముగనే నియమము లానర్పియుండును. నాటక పూర్వరూపములగు వీధినాటకములు, యక్షగానములు మాత్రము ప్రచారమున నుండినవి. అప్పకవికూడఁ గొన్ని యక్షగానములను వ్రాసిన ట్లిదివఱకే తెలుపఁబడినది

1. గీ. దేవ భూసుర ముని ధరిత్రీశ తండ్ర,
నచివ కంచుకి వీట విదూషక విరక్త
వాది యోషి న్నృపామాత్య వనితలకును,
జెప్పఁ దగు సంస్కృతము సుధాసింధు శయన.

నీ. కృపణక జెనాని కర్మహీనులకును భామాజనులకును బ్రాకృతంబు,
క్షితి వైశ్యకూడ్ర ప్రభృతి మధ్యమాధమ జాతుల కెల్లను కారనేని
ధీవర లుబకాది వినీచజాతుల మానవులకు నెల్ల మగధ భాష
మొగిఁ బికాచాసుర ముఖ్యుల కెల్లఁ బైకాచికా నామ భాషాద్వయంబు
పతిత చండాలల యవనాది పరమ నీచ జాతి నరుల కపభ్రంశ మీతెలుంగు
సీమ వారికి నాంధ్రంబుఁ జెప్పవలయుఁ గావ్య నాటకముల గోపికా

అనుబంధము 2

అంగ్రమునఁ గల యలంకార శాస్త్రగ్రంథములు స్వల్పసంఖ్యాకములే యయినను, తెలుఁగు దేశమున అలంకారశాస్త్రము మంచి వ్యాప్తిలోనే యుండెను. తెలుఁగువాఁడఁ గల ప్రాచీన విద్వాంసు లందఱును సంస్కృత విద్వాంసులగుటచే, వారిలోఁ జాలమంది అలంకారశాస్త్రగ్రంథములను సంస్కృతమున రచించియున్నారు. ఇయ్యెడ ముదితములు, అముదితములు నగు నా సంస్కృత గ్రంథములంగూర్చి తెలుపఁబడును.

1. అప్పరాయ యశశ్చంద్రోదయము.

ముదితము. కర్త శ్రీ ఆణిమిశ్వ-వేంకట శాస్త్రీ. 18వ శతాబ్ది. చంద్రుని కళలవలె నిందు 16 అధ్యాయములు కలవు. వానికి 'కళ' లని పేరు, అలంకారశాస్త్రీయ విషయము లన్నియు నిందు సంగ్రహీతములు.

2. అభినవ శృంగార రసమంజరి

అముదితము. కర్త తిరుమల బుక్కపట్టణం వేంకటాచార్యులు. సరసింహాచార్యుల పుత్రుడు. 18-వ శతాబ్ది.

3. అలంకార కౌస్తుభము

అముదితము. అనుగ్రము. కర్త: శ్రీ తిమల బుక్క పట్టణం-వేంకటాచార్యులు. 18-వ శతాబ్ది.

4. అలంకార మంజరి

అముదితము. కర్త శ్రీకాకర్లపూడి రామ చంద్రరాజు.

5. అలంకార మకరందము

అముదితము. కర్త శ్రీ కొల్లూరు—రాజశేఖరకవి. 19-వ శతాబ్ది.

అలంకార మణిహారము

ముదితము. కర్త. శ్రీ కృష్ణబ్రహ్మ తంత్ర పరకాల దేశికులు.

6. అలంకార మీమాంస

అముదితము. కర్త. శ్రీ శాంతలూరి కృష్ణమూరి.

7. అలంకార ముక్తావళి

కర్త. శ్రీ చావలి-రామశాస్త్రి. 19-వ శతాబ్ది

8. అలంకార ముక్తావళి

ముదితము. కర్త శ్రీ లక్ష్మీధరదీక్షితులు.

ఇది మూత్ర, వృత్తాభివ్యక్తికము.

9. అలంకార రాఘవము

అముదితము. కర్త శ్రీ చెరుకూరి కొండుభట్టు. చెరుకూరి యశశ్చంద్రుడని కొందఱి యభిప్రాయము. 16-వ శతాబ్ది.

10. అలంకార శిరోభూషణము

అముదితము. కర్త శ్రీ కందళయార్యుడు. శ్రీ రామానుజాచార్యుల పుత్రుడు. ఇందు 10 ఉల్లాసములు కలవు. అలంకార శాస్త్రవిషయము లిందు సమగ్రముగా వివరింపఁబడినవి.

11. అలంకార సంగ్రహము

అముదితము. కర్త శ్రీ అమృతానందయోగి 13-వ శతాబ్ది.

12. అలంకార సర్వస్వము

అముదితము. కర్త శ్రీ దేవరకొండ-ఓబలార్యకృష్ణుడు.

13. అలంకార సుధానిధి

అముదితము కర్త. శ్రీమాధవాచార్యుడు. 14-వ శతాబ్ది.

14. అలంకార సుధాసింధువు

కర్త. శ్రీ ఆణిమిశ్వ-వేంకటశాస్త్రి. 18-వ శతాబ్ది.

15. అలంకార సూత్రములు

అముదితము. కర్త శ్రీ కృష్ణశర్మ. అలంకారశాస్త్ర విషయము లిందు సంగ్రహింపఁబడినవి.

16. అలంకార సూర్యోదయము

అముదితము. కర్త శ్రీ చెరుకూరి కొండుభట్టు. 16-వ శతాబ్ది.

17. అలంకారేందు శేఖరము

అముదితము. లక్షణమాలికా వ్యాఖ్య. కర్త శ్రీ బుక్కపట్టణం శ్రీశైల సరసింహాచార్యులు.

18. ఆమోదము

రసమంజరీ వ్యాఖ్య. కర్త. శ్రీ రంగశాయికవి.

19. ఋజువృత్తి

అముదితము. కర్త. శ్రీ తెలముకొండ సరసింహకవి. శాఖ్యప్రశాశికలోని మూలకారికల కిది వ్యాఖ్య.

20. కవిసమయ కల్లోలిని

అముద్రితము. కర్త శ్రీ అనంతరాయలు.

21. కామధేనువు

ముద్రితము. కర్త శ్రీ గోపేంద్రలిప్ప భూపతి. వామనని కావ్యాలంకార నూత్రవృత్తి కిది వ్యాఖ్య. 14-వ శతాబ్ది.

22. కావ్యకంటకోద్ధారము

అముద్రితము. కర్త శ్రీ నరసింహకవి. 14-వ శతాబ్ది.

23. కావ్యకళానిధి

కర్త శ్రీ కృష్ణసుధ. 19-వ శతాబ్ది.

24. కావ్యప్రకాశ వ్యాఖ్య

అముద్రితము. కర్త శ్రీ చెరుకూరి కొండు భట్టు. 16-వ శతాబ్ది.

25. కావ్యప్రకాశికా టీక

అముద్రితము. కర్త శ్రీ శాశ్వతాక తిరు వేంగడనూరి.

26. కావ్యప్రకాశికా వ్యాఖ్య

ముద్రితము. కర్త శ్రీ మల్లాది లక్ష్మణనూరి. 19-వ శతాబ్ది.

27. కావ్యాలంకార చూళిక

ముద్రితము. కర్త శ్రీ ముడుంటై నరసింహ చార్యస్వామి. అలంకారవిభాగ మిందుఁ గలదు. 19-వ శతాబ్ది.

28. కువలయామోదము

కర్త శ్రీ చాచలి రామస్వామి. 19-వ శతాబ్ది.

29. గమత్కార చంద్రిక

అముద్రితము. కర్త శ్రీ విశ్వేశ్వర ఎండి తుండు. 14-వ శతాబ్ది.

30. చమత్కార చంద్రిక

అముద్రితము. కర్త శ్రీ చిలకమఱ్ఱి తిరుమలా చార్యులు. కువలయామోదమున కిది వ్యాఖ్య.

31. చిత్రమీమాంసాఖండనము

ముద్రితము. కర్త శ్రీ రామకృష్ణ పండిత రాయలు. అప్పమదీక్షితకృతమగు చిత్ర మీమాంస యను అలంకార ప్రతిపాదకమగు గ్రంథమునకు ఖండనము. 17-వ శతాబ్ది.

32. తరళ

ముద్రితము. కర్త శ్రీ మల్లి నాథనూరి. విద్యాధర పండితుఁడు రచించిన 'వీకావళి' కిది వ్యాఖ్య. ఇం దలంకారశాస్త్రీయ విషయము లన్నియు చర్చింపఁబడినవి. 15-వ శతాబ్ది.

33. దశరూపకవర్తన

అముద్రితము. కర్త. శ్రీ కరవి రామ పండితుఁడు.

34. నంజరాజ యశోభూషణము

అముద్రితము. కర్త అభినవ కాలిదాస బిరు దాంచుతుఁడు శ్రీ అలూరి నరసింహకవి. సమగ్ర విషయ ప్రతిపాదకము. 18-వ శతాబ్ది.

35. నాట్యశేఖరము

అముద్రితము. కర్త శ్రీ వీరభల్లట దేశి కులు 13-14 శతాబ్ది ప్రాంతము.

36. నాట్యసర్వస్వ దీపిక

కర్త శ్రీ రామానందయోగి. (కొటికిల పూడి నారాయణకవి)

37. నాక

అముద్రితము. కర్త. చర్ల వేంకటశాస్త్రి. ఇది సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్య.

38. పదతి

అముద్రితము. కర్త శ్రీ కురువీరరాయఁడు. కార్త్యేయిగర నివాసి. ఇది దశరూపక వ్యాఖ్య.

39. ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణము

ముద్రితము. కర్త శ్రీ విద్యానాథ పండి తుఁడు. అలంకారశాస్త్రీయవిషయము లన్నియు నిందుఁ గలవు. 15-వ శతాబ్ది.

40. గాలచిత్రానురంజని

అముద్రితము. కావ్యప్రకాశికా టీక. కర్త శ్రీ నగవారి సరిష్కృతి తీరులు.

41. బుధరంజని

నంద్రాలోక వ్యాఖ్య. కర్త రామభూపాల భూభూషణ బిరుదాంకుఁడగు తిరువేంగ నూరి.

42. మకరంద ఝరి

కువలయామోద టిప్పణి. కర్త శ్రీ కరవి రామపండితుఁడు.

48. మందరము

ముద్రితము. కర్త. శ్రీ మల్లాది లక్ష్మణ నూరి. ఇది సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్య. 19-వ శతాబ్ది.

44. మందార మకరందము

అముద్రితము. కర్త శ్రీ కృష్ణశర్మ. ఇందు భండోలంకార విషయములు వివరింపఁ బడినవి.

45. మాధుర్యమంజరి

అముద్రితము. కర్త శ్రీకృష్ణశర్మ. మందార మకరందమున కిది తిప్పణి.

46. మేకాధీశ శబ్దార్థ కల్పతరువు

అముద్రితము. కర్త శ్రీ చల్ల భాష్యకార శాస్త్రి. 20-వ శతాబ్ది.

47. రఘునాథ భూపాలీయము

అముద్రితము. కర్త శ్రీ కృష్ణయజ్ఞ. ఇది ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణము ననుసరించినది.

48. రత్నశాణము

కొంత ముద్రితము. ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్య. కర్త శ్రీ చిలకమణ్ణి తిరుమలాచార్యులు.

49. రత్నాపణము

ముద్రితము. ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్య. కర్త శ్రీ కుమారస్వామి సోమయాజి, మల్లి నాథ నూరి పుత్రుఁడు. 15-వ శతాబ్ది.

50. రసగంగాధరము

ముద్రితము. అనమగ్రము. కర్త శ్రీ జగ న్నాథ పండితరాయలు. 17-వ శతాబ్ది.

51. రసతరంగిణీ వ్యాఖ్య

అముద్రితము. కర్త శ్రీ చల్ల వేంకట శాస్త్రి. 19-వ శతాబ్ది.

52. రసప్రకాశము

కావ్యప్రకాశ వ్యాఖ్య. కర్త శ్రీ కృష్ణ శర్మ. 17-వ శతాబ్ది.

53. రసప్రపంచము

కర్త శ్రీ ఆణిమిశ్య వేంకటశాస్త్రి. 18-వ శతాబ్ది.

54. రసమంజరి

కర్త శ్రీ తిరుమల బుక్కపట్టణం శ్రీనివాసాచార్యులు. 19-వ శతాబ్ది.

55. రసమంజరి

అముద్రితము. కర్త శ్రీ లక్ష్మీధర దీక్షితులు.

56. రససుధానిధి

కర్త శ్రీ మార భట్టారకుడు.

57. రసార్ణవసుధాకరము

ముద్రితము. కర్త శ్రీ సింగభూపాలుఁడు. నాట్యాలంకారశాస్త్రము. 14-వ శతాబ్ది.

58. రామచంద్రయశోభూషణము

1. అముద్రితము. కర్త శ్రీకృష్ణశర్మ దీక్షితులు.

59. లక్షణాదీపిక

అముద్రితము. కర్త శ్రీ గౌరనార్యుఁడు. 15-వ శతాబ్ది.

60. లక్షణమాలిక

అలంకారేందుశేఖరవ్యాఖ్య. కర్త శ్రీ నర సింహాచార్యులు.

61. వసంతరాజీయము

కర్త శ్రీ కుమారగిరిప్రభువు. 14-వ శతాబ్ది

62. వేంకటాద్రిగుణ రత్నావళి

కర్త శ్రీ చల్ల-వేంకటశాస్త్రి. 19-వ శతాబ్ది.

63. శరదాగమము

చంద్రాలోక వ్యాఖ్య. కర్త శ్రీ ప్రహ్వోతిన భట్టు; వండ్లల వీరభద్రరాజుగారి అస్థానకవి.

64. శృంగారమంజరి

ముద్రితము. నాయకాలక్షణ నిరూపణ గ్రంథము. కర్త శ్రీ బడే ఆక్ష్వర హ. 17-వ శతాబ్ది.

65. శృంగారమంజరి

అముద్రితము. కర్త శ్రీ పరవతవర్ధనకవి.

66. శృంగారసారము

అముద్రితము. కర్త శ్రీ గొడవర్తి వేంకట నారాయణ దీక్షితులు.

67. సాహితీసారము

అముద్రితము. కర్త శ్రీ సీతారామకవి. అలంకార విషయములు సంగ్రహముగా నిందు వివరింపబడినవి.

68. సాహిత్యకల్పద్రుమము

కర్త శ్రీ ఆణిమిశ్య నారాయణశాస్త్రి. 18-వ శతాబ్ది.

69. సాహిత్యకల్పద్రుమము

కర్త: శ్రీకొల్లూరు రాజశేఖరకవి. 19-వ శతాబ్ది.

70. సాహిత్యకల్పద్రుమము

అనుదితము. కర్త శ్రీ సోమశేఖరకవి.

71. సాహిత్యకల్పలతక

కర్త శ్రీ శాంతలూరి కృష్ణమూరి

72. సాహిత్యకౌముది

కర్త. శ్రీ ఆర్యమూరి.

73. సాహిత్యచింతామణి

అనుదితము. కర్త శ్రీ పెదకోమటి శేషా
గడ్డి. 15-వ శతాబ్ది.

74. సాహిత్యరత్నాకరము

అనుదితము. కర్త శ్రీ చెరుకూరి కొండు
భట్టు.

75. సాహిత్యరత్నాకరము

ముద్రితము. కర్త శ్రీ వారణాసి-ధర్మమూరి.
ఇందు 10 తిరంగములలో అలంకార విషయము
లన్నియు వివరింపబడినవి. 15-వ శతాబ్ది.

76. సాహిత్యసుధాసింధువు

అనుదితము. కర్త శ్రీ విశ్వనాథకవి.

స వ ర్ణ లు

పుట	వరుస	పం క్తి	తప్పు	ఒప్పు
11	2	3	పా	ప్రాణ
„	నోట్సు	2	కలిలా	కలిలా
12	1	28	కార్యము	కార్యము ;
„	నోట్సు	1	ఆనీతం	లనీతం
„	2	33	తెలుగుల	తెలుగున
„	„	41	బీజము	బీజము
13	1	5	విషయముని	విషయమును
„	„	6	జేర	జేరని
14	1	35	పెరుచు	పెరను
„	2	39	కాని—	ద్రువపురి దరువూ
రని శ్రీ నిడుదవోలు వేంకటరావుగారు. కాని -				
17	„	1	కాలమున	కాలము
18	1	3	గ్రధిత	గ్రధిత
„	2	5	సున్నచి	సున్నచి
19	1	35	చెప్పెను	కలదు
„	2	2	యథార్థము	యథార్థమైనను
„	„	12	రాయ	రాజ
„	„	28	ఖాప	ఖాన
„	„	32	గ్రావ	గ్రా]
„	„	33	గ్రావ	గ్రావ
23	1	8	స్ట్రాట్	స్ట్రాట్—
„	2	2	కరాంతర	కరాంతర
„	„	20	వాచ్చార్థము	వాచ్చార్థము
„	„	26	లక్షార్థము	లక్షార్థము
„	„	35	గరగ	గరగ
24	1	2	నానార్థము	నానార్థము
„	„	7	తార్థము	తార్థము
„	„	8	తార్థ	తార్థ
„	„	19	నిదార్థ	నిదార్థ
„	„	37	యోజనార్థ	యోజనార్థ
„	2	34	రూపహృదా	రూపకోదా
25	„	33	సుగు	సుగు
27	1	12	ప్రయోగ	క్రంది ప్రయోగ
28	2	18	మిద	మిదం
30	„	„	యాధికా	యాధికారు
38	నోట్సు	2	కొడిన్య	కొండిన్య
34	2	32	అకారాంత	అకారాంత
41	1	34	సయి	అంధ్ర
„	2	8	ఉదారణ	ఉదాహరణ
42	1	36	మీది	పూర్వల
„	2	8	వమారజే	వమారజే
48	„	10	ఇందుపయి	ఇందు

పుట. 44. పదస 1. పంక్తి 10 తర్వాత చేర్చదగినది.

బౌద్ధవిశ్వాసచారచర్చ అమృతము. కర్త. విద్వాన్ శ్రీ విశ్వం.

కావ్యప్రకాశిక ముద్రితము. కర్త. శ్రీ. జ. మాధవరామశర్మ.

దశరూపకసంగ్రహము ముద్రితము. కర్త. శ్రీ. కొ. అసంతాచార్యులు.

ధ్వనిసారము ముద్రితము. కర్త. శ్రీ. జ. మాధవరామశర్మ.

భరతసంగ్రహము ముద్రితము. కర్త. శ్రీ. వేదల సీతారామశాస్త్రి.

భరతము కర్త. శ్రీ గామరాజు సోమయ్య.

లక్షణశిరోమణి కర్త. శ్రీ పొత్తపి వేంకటరమణకవి.

లక్షణసారసంగ్రహము కర్త. శ్రీ చిత్రకవి పెద్దన.

సాహిత్యదర్పణము కర్త. శ్రీ ఈ శ్రీనివాసాచార్యులు.

శృంగారమంజరి అలభ్యము. శ్రీ అక్బర్ షా.

46	నోట్సు	5	కావ్యపు	కావ్యప్ర
47	1	2	వాగయ 2	వాగయా
"	"	4	నట్లు రీతిని	రీతిని
46	నోట్సు	6	ప్రకాయా	ప్రకాయా
"	"	10	తెచ్చిత	తెచ్చిత
"	"	11	3 శబ్దాకా	శబ్దాకా
49	1	17	జయంతి	జయంతి
50	"	34	యాగేధా	యాగేధా
"	"	35	124	142
"	నోట్సు	1	శిలావి	శిలావి
51	"	2	అర్చ	అర్చ
52	1	2	దృశ్యత	దృశ్యత
"	"	52	వీధ్యం	వీధ్యం
"	"	59	పద్యన	ప్రద్యన
54	2	7	శతాబ్ది	శతాబ్ది
55	1	11	వ్యంగ్యారము	వ్యంగ్యారము
57	"	7	నాట	నాటి
"	నోట్సు	1	ఏవేళు	ఏవే
"	"	8	ప్రకాశే	ప్రకాశే
59	1	13	చెట్ట	చెట్ట
"	2	18	యున్నలో	యున్నలో
"	నోట్సు	12	స్వాత్మిక	స్వాత్మిక
"	"	15	రుచే	రుచే
60	1	19	స్వాత్మిక	స్వాత్మిక
"	"	26	"	"
"	నోట్సు	5	సాయా	సాయా
63	"	9	జననీ	జననీ
64	"	2	సాయా	సాయా

65	నోట్సు	8	మఘరా	మఘరా
68	2	34	శబార	శబార
69	నోట్సు	6	గృత్తి	గృత్తి
72	„	13	ధ్వన్య	ధ్వన్య
73	„	1	జాభిధా	జాభిధా
74	2	7	కలఁగవు	కాఁజాలవు
77	1	11	చందో	చందో
„	నోట్సు	9	[2]	[దోష. 2]
78	1	8	బడ	పడ
„	„	17	అధికార	ధికార
„	2	20	2	2-వ
79	„	16	లక్షణ	లక్షణ
83	నోట్సు	1	తంద్ర	తంద్ర
„	„	11	[27]	[పు 29, 30]
